KLIO

2018/4

TÖRTÉNELMI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT

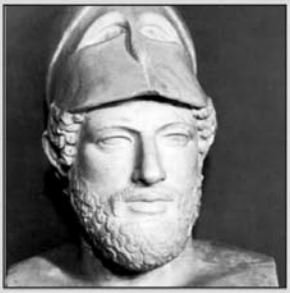

A tartalomból:

Kepler és boszorkánysággal vádolt édesanyja

Forradalmár nők Lenin ellen

A világ Amerika nélkül

A történettudomány külföldi eredményei magyarul

KLIÓ. Történelmi szemléző folyóirat

Szerkesztőbizottság: Orosz István akadémikus, professor emeritus DE, *elnök;*
Bárány Attila akadémiai doktor, egyetemi tanár, DE, *főszerkesztő*;
dr. Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF, DE; Kozári Monika PhD
MTA Doktori Tanács; Madarász Imre CSc habil. egyetemi docens, DE és
Reszler Gábor PhD főiskolai tanár, NYE, *szerkesztők*.
Műszaki szerkesztő: Erdélyi Tamás.
A borító Borsi Csaba munkája.
Nyomtatták a Kapitális Nyomdában, Debrecenben.
A szerkesztőség címe: dr. Fodor Mihályné,
Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet
4010 Debrecen, Egyetem tér 1. Telefon: 52-512 900/23 096
Kiadja a KLIÓ Alapítvány.
Kuratórium: Solymosi László akadémikus, professor emeritus, DE, *elnök*;
Barta Róbert habil. egyetemi docens, DE; Bitskey István akadémikus,
professor emeritus, DE; Györkös Attila habil. egyetemi docens, DE
és Pete László habil. egyetemi docens, DE.

Megjelent

a Magyar Tudományos Akadémia,
a Nemzeti Kulturális Alap és
a Debreceni Egyetem Bölcsészet-
tudományi Kar Történelmi Intézete
támogatásával.

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja:
http://real-j.mtak.hu/2048/
A KLIÓ az interneten is olvasható: http://www.c3.hu/~klio
e-mail címek: fodor.mihalyne@arts.unideb.hu
erdelyi37tamas@gmail.com

A folyóirat megjelenik minden negyedév középső hónapjában. Előfizethető a KLIÓ Alapítványnál (4033 Debrecen, Herpay Gábor u. 50. Adószám: 18792234-1-09). Előfizetési díj egy évre 800 Ft + postaköltség.

ISSN 1216–2965

E számunk szerzői

Bene Krisztián PhD. habil. egyetemi docens, tanszékvezető, PTE
Dinnyés Patrik doktorandusz (DE) tudományos segédmunkatárs, EKE Történettudományi Intézet
A. Gergely András politológus, kulturális antropológus, címzetes egyetemi tanár, MTA PTI, ELTE TÁTK
Gyurka Orsolya doktorandusz, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
Farkas Ádám doktorandusz, ELTE Ruszisztikai Központ
Fodor Mihályné ny. főiskolai adjunktus, NYF; a KLIÓ szerkesztője, DE
Gesztelyi Tamás professor emeritus, DE
Katona L. Endre Visiting Professor, Chair of Greek Studies, Jawaharlal Nehru Universiti, New Delhi, India
Kiss Márton doktorandusz, PTE BTK Irodalmi Doktori Iskola
Kurunczi Jenő PhD. történész, Gyula
Magony-Biró Kata doktorandusz, PTE BTK Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék
Madarász Imre CSc. habil. egyetemi docens, DE
Murber Ibolya habil. egyetemi docens, ELTE BTK
Peterecz Zoltán PhD. egyetemi docens, EKE
Szilágyi Imre ny. tudományos főmunkatárs, Magyar Külügyi Intézet
Törő László Dávid PhD. történész

(*Rövidítések*: DE: Debreceni Egyetem; EKE: Eszterházy Károly Egyetem, Eger; ELTE BTK: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; ELTE TÁTK: ELTE Társadalomtudományi Kar; MTA BTK: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont; NYF: Nyíregyházi Főiskola; PTE BTK: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.)

Felhívás

Kérjük szerzőinket, hogy négyévesnél régebbi anyagot ne válasszanak ki ismertetésre! Elvárjuk, hogy a recenziók szerzői mindenkor a szakma erkölcsi normáinak megfelelően dolgozzanak, és írásuk benyújtásával együttal vállaljanak felelősséget a hatályos szerzői jogszabályok megtartásáért! Másodközlésre, kérjük, ne küldjenek a KLIÓ-ba ismertetéseket! Várjuk korábbi és újabb szerzők ismertető írásait!

A KLIÓ Alapítvány kuratóriuma és a szerkesztőség

TARTALOM

Ókor
Bejinariu, Ioan-Băcueț-Crișan, Dan-Culic Daniel: Késő bronzkori leletek az Erdély autópálya nyomvonalán *(Gyurka Orsolya)* 3
Zahra Newby: Görög mítoszok a római művészetben és kultúrában *(Gesztelyi Tamás)* 8

Középkor – koraújkor
Francia–magyar történeti kapcsolatok – középkori mezőben *(A. Gergely András)* 16
Tonio Andrade, Xing Hang (szerk.): Ázsiai kiskirályok és a víztükör – Tanulmányok a kelet-ázsiai történelemből *(Kiss Márton)* 21
Paruseva, V. G.: Golicin és uradalmai *(Dinnyés Patrik)* 26
Jacek Pruchla, et al. (szerk.): Galícia mítosza *(Magony-Biró Kata)* 33
Ulinka Rublack: A csillagász és a boszorkány – Johannes Kepler küzdelme az édesanyjáért *(Fodor Mihályné)* 42

Újkor
Vagyim Gyomin: Az Állami Duma államvédelmi bizottsága és az Orosz Birodalom hadügyi politikája *(Kurunczi Jenő)* 49
Sylvain Cornil-Frerrot, Philippe Ouimont: A szabad franciák és a világ *(Bene Krisztián)* 53
Avsenik Nabergoj: Ivan Cankar és a nagy háború *(Szilágyi Imre)* 58
Lorenzo Pezzica: Forradalmár nők Lenin ellen *(Madarász Imre)* 65
Manfried Rauchensteiner: Megfigyelés alatt – osztrák idők, 1918 *(Murber Ibolya)* 68
Peter Zeihan: A hiányzó nagyhatalom – Az agyagpala-forradalom és egy világ Amerika nélkül *(Peterecz Zoltán)* 75
M. C. Petrova (szerk.): Eszmék és ügyek. Szvák Gyula 65 éves és a budapesti történeti ruszisztikai kutatások 30 éves jubileumára *(Farkas Ádám)* 80
Vinay Kumar (szerk.): A benáreszi konferencia *(Katona L. Endre)* 85

Historiográfia

Martin Lücke, Irmgard Zündorf: Kísérlet a public history megszelídítésére *(Törő László Dávid)* 92

ÓKOR

Késő bronzkori leletek az Erdély autópálya nyomvonalán

A román nyelvű kötet 2014-ben jelent meg a kolozsvári Editura Mega és a zilahi Editura Porolissvm kiadók gondozásában. A monográfia a Szilágy Megyei Történeti és Művészeti Múzeum munkatársainak az Erdély/Transilvania autópálya nyomvonalán végzett régészeti feltárásait mutatja be. A megelőző régészeti feltárás három lelőhelyre terjedt ki. A kötet a Szilágy megyei Márkaszék/Marca határában található (Marca: Husău, Sfărăuaș I, Sfărăuaș II) két késő bronzkori település bemutatására vállalkozik.

A monográfia elsőként feltüntetett szerzője, a több évtizedes kutatói tapasztalattal rendelkező *Ioan Bejinariu*, aki a Szilágy megyei bronzkor kiváló ismerője. Munkássága a kora bronzkortól a korszak kései fáziséig minden területet érint.[1] A kötet társszerzői, *Dan Băcueț-Crișa*n és *Daniel Culic* a középkor régészetének két kutatója.

A régészeti kiadványok hagyományainak megfelelően az Előszóban (*Cuvânt înainte*, 7–8. o.) a szerzők nem csak a feldolgozásban résztvevő szakembereknek mondanak köszönetet, de a régészeti feltárás körülményeit is részletekbe menően ismertetik.

Az első fejezet (*Cadrul geografic*, 9–11. o.) bemutatja a lelőhelyek tágabb és szűkebb környezetét, a Berettyó-völgy, valamint Ip/Ipp és Marca/Márkaszék település földrajzi-környezeti jellemzőit. A szerzők kiemelik, hogy a terület a síkság és a hegyvidék találkozásánál helyezkedik el, ami meghatározta a bronzkori közösségek gazdasági és kulturális

1 A szerző doktori dolgozatában foglalta össze a Somlyói medence bronzkorára vonatkozó adatokat. Bejinariu, Ioan: *Epoca bronzului în Depresiunea Șimleului.* Alba Iulia 2003. Részt vett a Nyíregyháza–Oros „Úr Csere" nagy kiterjedésű késő bronzkori lelőhely feltárásán és az azt feldolgozó kötet munkálatainak folyamatában is: Marta, Liviu–Sana, V. Daniel–L. Nagy Márta–Berendi Elisabeta: *The Late Bronze Age settlement of Nyíregyháza–Oros „Úr Csere"*. Satu Mare 2010. Számos lelőhely feldolgozásának publikálása köthető nevéhez, amelyek a kötet irodalomjegyzékében is megtalálhatóak.

kapcsolatrendszerének alakulását.[2] A lelőhely kutatástörténetéről és ennek jellegéről szól a kötet következő fejezete (*Istoricul și caracterul cercetărilor*, 13–14. o.). A modern régészeti feltárásokat a XX. század eleji véletlenszerű felfedezések, majd a 2000-ben induló szisztematikus felszíni leletfelderítések előzték meg. A szerzők az alkalmazott ásatástechnika módszertani lépéseire is kitérnek, megindokolva azok helyességét.

A harmadik fejezet (*Descrierea săpăturilor arheologice și a stratigrafiei*, 15–16. o.) a lelőhelyek rétegtani viszonyait, valamint a kultúrrétegek leírását tartalmazza. Ezt a feltárt régészeti objekumok leírása követi (*Prezentarea complexelor arheologice,* 17–28. o.), lelőhelyek szerinti bontásban. Az erdélyi autópálya nyomvonalán feltárt Márkaszék/Marca „Husău" lelőhelyről 90, a „Sfărăuaș II" lelőhelyről 10, míg a „Sfărăuaș I" lelőhelyről 2 régészeti objektumot ismertettek. A leírások esetenként meglehetősen szűkszavúak, csupán az előkerült leletekre terjednek ki. A táblákba szerkesztett (*Planșe*, 87–143. o.) felszín- és metszetrajzok kiegészítik a szövegben található leírást. A rajzok alapján megállapítható, hogy a gödrök zöme egynemű betöltéssel rendelkezett.

A lelőhelyeket tárgyaló fejezetben az objektumok technikai leírását és ezek funkcionalitását boncolgatják a szerzők, majd a továbbiakban a települések környezeti adottságainak és kiterjedésének, a lakóházaknak, tűzhelyeknek és a gödröknek részletes elemzésére kerül sor. A fejezetet egy a „Husău" lelőhelyen talált edénydepó komplex vizsgálata zárja. A település struktúrájára vonatkozó fejezet (*Date despre habitat* (29–40. o.) több alfejezetre tagolódik. A fejezetcímet követő első alegységben (29–31. o.) a szerzők megállapítják, hogy a „Sfărăuaș I és II" lelőhely egy települést alkothatott. Ezt követően az innen származó adatokat egységesen vizsgálják: archaeológiai elemzésük két késő bronzkori település Marca „Husău" és Marca „Sfărăuaș II" leleteit vizsgálja. A környezeti adottságokon túl a települések kiterjedése is vizsgálat tárgyát képezi. A szórt szerkezetű Marca „Husău" település teljes területe 3,5 hektár, amely nem egyedi jelenség, mert a környékről több hasonló kiterjedésű egykorú település is ismert. A szerzők szerint a nagyméretű települések létrejötte demográfiai növekedés

2 A Berettyó-völgy geomorfológiai és hidrológiai kutatására vonatkozó, a bemutatott monográfia szerzői által nem használt, frissebb szakirodalom Șumălan Viorel nevéhez köthető: Șumălan, Viorel: *Valea Barcăului–Studiu morfohidrografic. Rezumat. (Teză Phd).* Oradea 2010. [online] <http://arhiva-www.uoradea.ro/attachment/791672704232e82e41d0a31a6bc16159/3b3d3afb21563c62703dd58466cf3c9a/Sumalan_Viorel_rezumat_teza_de_doctorat.pdf>; Șumălan, Viorel: *Tipuri de relief în bazinul Barcău.* Oradea 2010; Șumălan, Viorel: *Solurile în arealul văii Barcăului. Studiu monografic.* Oradea 2011.

következménye. A településszerkezetre vonatkozóan a lakóházak és gödrök elhelyezkedésének vizsgálata által próbálnak következtetéseket levonni a szerzők. A telepjelenségeket párhuzamba állítják a Szilágy megyei hasonló korú lelőhelyekről előkerült objektumokkal. A gödrök ismertetésére a keresztmetszetek szerinti tipologizálást választották, de legtöbb esetben elmarad azok funkcionális értelmezése.

A korábban már említett, településstruktúrára vonatkozó fejezetben található az 1. objektumszámú jelenség bemutatása, amelyet a szerzők edénydepóként azonosítanak. Az *Adalékok a késő bronzkori úgynevezett „edénydepók" vizsgálatának kérdéséhez* (*Despre complexul nr. 1. Contribuții la studiul problemei așa-numitelor „depozite de vase" din Bronzul Târziu*, 35–40. o.) című alfejezet terjedelmét és felosztását tekintve önálló egységként is kezelhető, amelynek legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy az alfejezet kisebb módosításokkal korábban megjelent már önálló tanulmányként is Ioan Bejinariu tollából, 2014-ben megelőzve a kötet megjelenését.[3] A szerzők ebben a kutatásaik során felszínre került edénydepók tartalmát és a deponálás jelenségét vizsgálják, analógiákkal támasztva alá feltételezéseiket. Véleményük szerint az edénydepók létrejötte kultikus tevékenységekhez köthető.

A kötet gerincét alkotó legterjedelmesebb hatodik fejezet (*Inventarul arheologic*, 41–62. o.) a kerámiát (*Ceramica. Analiza ceramicii*, 41–57. o.), az agyagtárgyakat (*Alte obiecte din lut ars*, 57–58. o.), valamint a kő- és (*Obiecte din piatră*, 58–59. o.) fémtárgyakat (*Obiecte din metal*, 59. old) veszi górcső alá. Az edények technológiai és tipológiai elemzése alapos, a monográfia legjobban kidolgozott részének tekinthető. A szerzők összegzik a makroszkópikus vizsgálatok eredményeit és részletesen ismertetik a kerámia formakincsét és díszitőelemeit. A tipokronológiai elemzés a leletanyag közreadásának régészeti gyakorlata szerint felsorolja a leletek formai és díszítéstechnikai párhuzamait is. Míg az edényeket hosszasan elemzik, az előkerült agyagtárgyakra, a kő- és fémeszközökre nem fektetnek ekkora hangsúlyt, mindössze pár általános megállapításra szorítkoznak. Sajnos a szerzők nem aknázzák ki teljesen a stasztikai módszerek nyújtotta értelmezési lehetőségeket, továbbá a kötetben nincsenek a régészeti kutatásban egyre nagyobb teret nyerő archeometriai vizsgálatok sem.

A Marca „Husău" település gazdaságáról és kézművességéről szóló fejezet (*Indicii ale activităților desfășurate în așezarea de la Marca „Husău"*,

3 Bejinariu, Ioan: O depunere de vase ceramice din Bronzul Târziu din zona Sălajului. In: *Arheovest II/1. In honorem Gheorghe Lazarovici. Interdisciplinaritate în arheologie. Timișoara, 6. decembrie 2014*. Ed. Forțiu, Sorin–Cîntar, Adrian. Szeged 2014. 295–309.

61–62. o.) a növénytermesztés, az állattartás, a textilkészítés és a fémművesség emlékeit tárgyalja röviden a feltárt leletanyag fényében. A szerzők a nyomvonalról előkerült szegényes leletanyag miatt, valamint az archeozoológiai vizsgálatok hiányában, mindössze a régészeti párhuzamokra támaszkodhatnak.

A Hajdúbagos-Cehăluț-csoport temetkezéseinek összegző vizsgálatára a lelőhelyen feltárt urnás temetkezés kapcsán (*Mormântul de incinerație (Cpx. 34 – pl. 54/1–3) de la Marca „Husău" în contextul descoperirilor cu caracter funerar ale comunităților Cehăluț-Hajdúbagos*, 63–65. o.) kerül sor. Itt röviden összefoglalják a kutatott időszak hamvasztásos temetkezéseinek jellegzetességeit, beillesztve a Márkaszéken előkerült sírt is.

A záró fejezet (*Considerații finale*, 67–77. o.) két fő gondolata a következő: a szerzők szerint a leletanyag alapján történő datálás egyúttal a település kulturális meghatározását is jelenti; a közölt lelőhely kiemelt jelentőségű a szilágysági késő bronzkor kutatása szempontjából. A lelőhelyet a középeurópai relatív időrend szerint a Bronz D időszak végére, illetve a Halstatt A periódus elejére keltezik. A Hajdúbagos-Cehăluț-csoporthoz tartozó Márkaszék/Marca „Husău" települést az i. e. XIV. század végére – XIII. század elejére datálják. A kutatók úgy vélik, hogy ezt követi kronológiai szempontból a Marca „Sfărăuaș I" és II lelőhely anyaga, amely a Gáva-kultúra korai fázisába sorolható. A lelőhelyek pontos keltezése kiemelkedő fontosságú a késő bronzkorban lezajló komplex társadalmi folyamatok megértésében. Sajnos a márkaszéki feltárások esetében is hiányoznak a C14 kormeghatározások, azonban ez nem egyedi helyzet, hiszen a korszak más lelőhelyein is ritkák a radiokarbon adatok. A fejezet végén a szerzők a feltárt település régészeti leletanyagának szélesebb kontextusát vizsgálják. Ugyanitt olvashatjuk a Hajdúbagos-Cehăluț-csoport kutatástörténetének összegzését is.

A kötet végén angol nyelvű rezümé olvasható (79–85. o.), amely elengedhetetlen része egy nemzetközi érdeklődésre számító, de anyanyelven íródott kötetnek. Ezt a technikailag helyes, esztétikailag is megfelelő táblák (*Planșe*, 87–143. o.) követik. A rövidítések jegyzékével, hazai és külföldi szakirodalmat tartalmazó bibliográfiával (*Abrevieri bibliografice*, 145–157. o.) zárul a monográfia.

A kötet felépítése logikus, a fejezetek sorrendjét a célszerűség határozza meg, azonban előfordulnak szerkesztési és számozási hibák. Strukturális szempontból előnytelenek a gyakran 2–3 oldalas, rövid egységek, amelyek miatt könnyen a túltagoltság képzete alakulhat ki az olvasóban. Utóbbit a szerzők elkerülhették volna a tartalmilag összefüggő szövegrészek összevonásával, mint például a harmadik és negyedik fejezet esetében, amely

egyaránt a feltárás általános bemutatásának különböző aspektusait tárgyalja. A szöveg nyelvezete a tudományos normáknak megfelelő, a szövegben és az irodalomjegyzékben ritkán előforduló elírások és következetlenségek ellenére is közérthető és igényes.

Összegzésként elmondható, hogy a kötet egy régészeti feltárás hagyományos feldolgozásának eredménye. Megjelenése példaértékű, mivel az ásatások számához képest csak kis arányban történik meg azok feldolgozása. Az ilyen jellegű kiadványok előremozdítják a kutatás jelenlegi állását, ahogyan ezt a bemutatott kötet is teszi. A késő bronzkor periódusának összetett folyamatai még tisztázásra várnak, így minden újabb információ előrelépést jelent.

Bejinariu, Ioan–Băcueț-Crișan, Dan–Culic, Daniel: *Cercetări arheologice preventive pe traseul Autostrăzii Transilvania. Descoperirile Bronzului Târziu din zona comunei Marca, județul Sălaj.* (Megelőző régészeti feltárások az Erdély autópálya nyomvonalán. Késő bronzkori leletek a Szilágy megyei Marca/Márkaszék község környékéről). Editura Mega, Cluj-Napoca–Editura Porolissvm, Zalău 2014. 157 o., 57 tábla. ISBN: 978-606-543-443-1, 978-606-8483-05-4

Gyurka Orsolya

Görög mítoszok Rómában

A görög kultúra egészében nagy hatást gyakorolt a rómaira, de ezen belül is a görög mítoszok a Kr. e. I. század közepétől a Kr. u. III. század közepéig különösen fontos szerepet játszottak Rómában. A mítoszok körülvették a rómaiakat, és nagy hatással voltak rájuk. Képesek voltak paradigmákat közvetíteni az emberi élet számára, etikai modelleket állítottak a római nézők elé. A görög hősök olyan római értékeket képviseltek, mint *pietas, virtus* és *concordia*. Ezek egy része az epikus ciklusokból veszi tárgyát, mindenek előtt a trójai háborúból, más része szerelmi történet vagy erőszakos halál. A szerző azt vizsgálja, hogy mit jelentettek ezek a történetek a római kontextusban, hogyan reagáltak rá és hogyan járultak hozzá a rómaiak társadalmi értékeihez. A görög kultúra a római identitás fontos részévé vált.

A vizsgálat a Róma-városi és campaniai mitológiai falfestészetre fókuszál, valamint a mitológiai szarkofágokra. A mitológiai témák a III. század közepétől kezdve a szarkofágokról fokozatosan eltűnnek. A mitológiai festmények a pompeji házakban és a mitológiai szarkofágok elsősorban a római elit és a középosztály értékeit közvetítették. Az elit a műveltségét (*paideia*) fejezte ki vele, míg a középosztály inkább emocionális értékeit. A mitológiai képekre mint *exemplum*okra vagy paradigmákra tekintettek. Az *exemplum*nak a latin irodalomban és retorikában két jelentése van, melyek fontosak a mitológiai képek *exemplum*ként való használatának megértésében. Az első a retorikai érvelésben használatos a bizonyíték egy formájaként, mely olyan összehasonlítás, ami erősíti az állítást. A második szerint didaktikai model, mely serkenti a hallgatót vagy nézőt az adott magatartás elfogadására. Mindkettő fontos a mitológiai képek szerepének megértése szempontjából.

Az első fejezet a művészet és hatalom közszférában való megjelenésével foglalkozik. Szicília, Görögország és Kis-Ázsia meghódításával művészi alkotások tömege érkezett Rómába. Ezek egy része a római elit villáinak díszítésére magángyűjteményekbe került, más részük közterekre, új győzelmi emlékművek díszítésére szolgáltak. A festmények és szobrok történelmi,

allegorikus, isteni és mitológiai alakokat ábrázoltak. Ezek már a Kr. e. III. század végétől díszítették a város tereit, oszlopcsarnokait. Az idősebb Plinius dicséri Agrippát, amiért a festmények és szobrok köztereken való elhelyezése mellett szállt síkra. Azok a császárok (Tiberius, Gaius, Nero), akik csak saját kedvtelésükre helyezték el a műalkotásokat, a negatív *exemplum*ot jelentik. Ezzel szemben Vespasianus létrehozza a Templum Pacist, ahol közszemlére voltak téve a zsákmányolt értékek, mint egy művészeti galériában. Ilyen módon ezek a római identitás részévé válhattak.

Mitológiai képek politikai célú használatára először a későköztársaság korának hadvezérei részéről került sor. Pompeius és Octavianus a görög mítoszokat személyes önreprezentációjukra használták fel, és egyúttal vallási és politikai üzenetet is közvetítettek. Pompeius patronáló istennőjének, Venus Victrixnek szentélyt épített az első Róma-városi állandó kőszínházban. A színházhoz csatlakozó *porticus*ban a Mithridatéstől zsákmányolt műalkotásokat helyezte el, melyek között számos mitológiai téma fordult elő. A csodálatos születések és mitológiai szerelmi történetek mind üzenetek voltak a patronáló istennő, Venus/Aphrodité hatalmáról. Ilyenek voltak Nikias festményei: Kalypsó, aki elvarázsolta Odysseust, Zeus, aki elcsábította Iót és Andromeda, akit megmentett Perseus.

Octavianus/Augustus a *porticus Octaviae*-t rendezte be műalkotásokkal, köztük Pheidias és Praxitelés szobraival, görög festményekkel. A mitológiai alakok között gyakran feltűnik Héraklés, aki a bátorság, a szenvedés és az istenné válás kulcsfigurája volt. A vele való azonosulás a hősiesség révén való megistenülést fejezte ki különböző korszakokban. A Philippus oszlopcsarnokában állt Hercules Musarum temploma a Múzsák Ambrakiából származó szobraival. Plinius szerint itt volt elhelyezve egy sor festmény, melyek témája a trójai háború volt, valamint Zeuxis híres Helénája. Octavianus/Augustus korai építményei közé tartozik a palatinusi Apollo templom. Ennek porticusában olyan görög mesterművek voltak elhelyezve, mint Skopas, Képhisodotos és Timotheos szobrai. A templom ajtaján elefántcsontból a gallok elűzése a Parnassos hegyéről és a Niobidák halála volt kifaragva. Ezek Apollo hatalmát fejezték ki, amellyel megbüntette az ellene vagy a családja ellen elkövetett bűnöket. A *circus* melletti Apollo templom oromzatán a görög amazonomachia volt ábrázolva, amit úgy lehet olvasni, mint Augustus Kelet feletti sikerének metaforáját. Az amazonok párhuzamot jelentenek a rómaiaknak egy harcias királynő fölötti győzelmére is. Ugyanitt volt egy Niobida csoport is, melyet a rómaiak Görögországból hoztak. A palatinusi Apollo templom díszei közé tartoztak a Danaidák, akik negatív *exemplum*ot jelentettek arra, hogy hová vezet az *impietas*. Ez utalás lehet az

Octavianus, ill. az Antonius és Kleopátra közti konfliktusra. Hasonlóan értelmezhetjük a terrakotta táblákon megjelenő Apollón és Héraklés viszályát a tripusz fölött. Apollo Octavianusként, Héraklés Antoniusként értelmezhető. Míg a palatinusi templomnál a görög elem dominált, a Forum Augusti esetében a római a múlt nagyjainak szobrai révén. De itt sem hiányzott a görög elem, l. a Karyatidák ábrázolásait az attikában.

A Róma városában elhelyezett műalkotások Róma Birodalom katonai hatalmát illusztrálták és kielégítették a patronáltak és nézők önreprezentációs igényeit. A mitológiai témák az istenek hatalmának *exemplum*aira voltak használhatók, vagy a *hybris* megbüntetésére való figyelmeztetésként. Bizonyos esetekben azonban a rómaiak megváltoztatták a mítosz értelmét. Marsyas alakja a forumon álló szobra révén a szabadság általános emblémájává vált talán abból a meggondolásból, hogy az ő védőistene Liber Pater volt. Liber pedig a rómaiaknál a plebeiusok patronálója volt. Marsyas vállán borostömlőt tart, ami Liber védelmére utal, aki új életet biztosított neki Itáliában. A görög mítosz rómaira cserélődött.

A második fejezet a mítosz újrateremtésével foglalkozik a római villákban. Már Varro tudósít róla, hogy az elit villáiban valóságos *pinakothéká*k voltak elhelyezve. Ez kifejezte a tulajdonos gazdagságát, műkedvelését. A villa az *otium* színhelye volt, és divatossá vált a görög művészet és kultúra termékeivel berendezni. Ezek között fontos helyet foglaltak el a klasszikus és hellenisztikus görög művészet mitológiai ábrázolásai és istenalakjai. A rómaiak kisajátították ezeket, hatalommal rendelkeztek a görög mítoszok és történelem fölött is. A villa tájképeit mitológiai alakokkal, mint szatírok, maenasok és más istenek alakjaival népesítették be, ezzel egy mitológiai világ illúzióját teremtve meg maguk körül. Míg Apollón és Athéna az intellektuális kultúra kifejezői voltak, Aphrodité és Dionysos az élet élvezetét jelentették. A villák közül is kiemelkednek a császári pihenőhelyek, mint amilyen Sperlonga volt, melyet Odysseus kalandjainak szobordíszei ékesítettek. Ezek Odysseus egyéniségének különféle oldalait juttatták kifejezésre, mint a *pietas* (Pasquino csoport), a *dolus* (Palladium elrablása), a *virtus* (Scylla) és *calliditas* (Polyphémos megvakítása). Mindez valószínűleg a Kr. e. I. század végén készült. Odysseus kalandjai megjelennek a római elit házaiban is, l. az esquilinusi villa falfestményeit. A Kyklópsról megjelenik azonban egy másik hagyomány is, amikor dalával Galateát akarja meghódítani. Ennek ábrázolására falusi pásztorként jelenik meg egy pompeji falfestményen.

Fontos témát jelentettek a *hybris* történetek, így a Niobidák pusztulása a Horti Lamianiban, Marsyas és Aktaion története, valamint Laokoón, aki

Apollónt sértette meg engedetlenségével. Rendkívül gazdag lehetett a Horti Sallustiani szobordíszítése. Egy sor dionysikus alak származik innen, de Apollón és Artemis szobrai is, a Niobidák, valamint Aphrodité temploma. A villák kertjei a mitologikus világ alakjaival voltak benépesítve, hirdetve az istenek hatalmát. Augustus korától kezdve a *hybris* történetek a nyilvános helyeken a császári hatalom megerősítését szolgálták.

A harmadik fejezet a *paideia*, a retorika és önreprezentáció kérdésével foglalkozik a pompeji és a Róma-városi mitológiai falfestmények kapcsán. Ezek a falfestmények *pinakothéká*ként foghatók fel. A szerző irodalmi párhuzamokat is említ, mint pl. Petronius Satyriconját, Lukianos egy teremről készített leírását, Philostratos Imaginesét. Mindhárom szöveg irodalmi és retorikai természetű. Ezekből kiderül, milyen büszkék voltak a villatulajdonosok gyűjteményükre, és mennyire igyekeztek ezzel fitogtatni saját műveltségüket. A képek a villák mind a nyilvános, mind a privát részében voltak elhelyezve. A képek megértése a szemlélőtől megfelelő műveltséget igényelt. A Philostratos által leírt villa a baiaei öbölben feküdt, benne 65 festmény volt, melyek többsége mitológiai témájú: heroikus, tragikus, erotikus jellegűek. Különösen gyakori Héraklés. Három festményen a halál okozója a lovasfogat: Hippolytos, Phaethón és Oinomaos esetében. Mindhárom áldozat részben hibás bukásáért: Phaethón arroganciája miatt, Oinomaos mert meg akarta akadályozni lánya házasságát, Hippolytos mert elutasította Aphrodité tiszteletét. Sokat vitatott kérdés, hogy ez egy valóságos vagy egy elképzelt gyűjtemény leírása-e. Sokan állítják, hogy ennek nincs jelentősége. Az kétségtelen, hogy mind Lukianosnál, mind Philostratosnál retorikai szöveggel állunk szemben. Lukianos teremleírásában is istenábrázolásokról és mitológiai témákról van szó. A mitológiai képek, amelyek uralták az otthoni környezetet, alapul szolgálhattak retorikai versenyekre és identitás konstruálására is. Alapul szolgálhattak a *cena* és *salutatio* során elhangzó beszélgetéseknek, kifejezésre juttathatták a résztvevők iskolázottságát.

A negyedik fejezet a római ház falfestményeivel foglalkozik, melyhez természetesen Pompeji szolgáltatja a legtöbb példát. Különösen a harmadik festészeti stílusra volt jellemző a mitológiai képek alkalmazása. A nagy választékból a szerző csak néhány, képekben különösen gazdag házat választ ki. Az Aranyozott Cupidók házában az *atrium* és a *tablinum* festményeinek közös a témája: Paris alakja és a trójai háború. A háznak ezek voltak a nyilvános terei, így a képek egy nyilvános *pinakothéka* benyomását kelthették. De a képek alkalmazása folytatódott a ház további helyiségeiben is, mintha ez is a *pinakothéka* része volna. A Jason házának egy kis szobájában a drámai pillanatok koncentrációját figyelhetjük meg: Médeia, Paris és Helené,

valamint Phaidra ábrázolásaival. Ezek a végzetes szerelmek döntő pillanataikban vannak ábrázolva. Ezeknek a tragikus nőalakoknak a monológjait Ovidius Heroidesében olvashatjuk.

Munatia Procula villájának maradványai Róma határában láttak napvilágot. Valószínűleg a Kr. u. II. század első feléből származik. Benne két Aphrodité szobor került elő, mintegy a belső tér patronáló istennőjeként. A falakon öt álló női alak látható: Myrrha, Pasiphae, Phaedra, Scylla és Canace. Mindnyájan a tiltott szerelem megtestesítői, ami maguk és mások pusztulását okozta. Ezek a mitológiai történetek Aphrodité hatalmát hirdetik, és figyelmeztetnek arra a pusztulásra, amit előidézhet, ha nem megfelelően tisztelik. Rómában kerültek elő a Villa Negroni maradványai, mely ugyancsak a II. század első feléből származhat. Egyik szobájában Aphrodité és Adonis történetét láthatjuk: Adonis elindul a vadászatra, halálosan megsebesül, majd Aphrodité fájdalmasan fogja őt. A jelenetek a fiatalságot és a *virtus*t magasztalják, valamint a szerelem és az istennő hatalmát. Egy másik szoba festményei Dionysost és kíséretét ábrázolják: zenélő szatírokat, Silénost, bacchánsnőket, a részeg Héraklést, valamint Ariadnét. A festmények a dionysikus világ kedvteléseit, az ivást, a zenét és a szerelmet idézik fel. A képek tehát a két istenség, Aphrodité és Dionysos hatalmának az *exemplum*ai, és a heroizmus, a szerelem és a luxus világába vezetnek. A követésre méltó példák a szerelem, a vadászat és a szépség.

Az ötödik fejezet címe: Otthontól a sírig: mítoszok a gyász birodalmában. A mitológiai témák a köztéri és magánházi előfordulásaik mellett a sírművészetben a leggyakoribbak, különösen a szarkofágokon, melyek gyakran ház alakúak. A sír mint örök otthon irodalmi toposnak tekinthető. A sírművészet igazán a Kr. u. I. század végén bontakozik ki, és a II. században éri el csúcspontját. A mitológiai témák a II. század második felében voltak a legnépszerűbbek. Közvetlen sepulchralis üzenettel rendelkeznek az alvilági jelenetek, melyek közé tartoznak az elindulás az alvilágba vagy a menekülés az alvilágból. Ennek közismert történetei a Persephoné elrablása és Alkéstis visszavezetése. Mindkét mítosz kifejezetten a sírvilághoz tartozik, és ritka az otthoni környezetben. A legteljesebb alvilág-ábrázolás a Hadrianus-kori Velletri szarkofágon figyelhető meg. Ennek felső sávjában Pluto és Persephoné trónolnak, balra Hermés vezeti Prótesilaost, akit Laodameia vár az ajtó mögött. Jobbra Héraklés és Alkéstis láthatók, az ajtó mögött Admétosszal. Az alsó sáv Persephoné elrablását ábrázolja. A másik hosszú oldalon Héraklés munkái láthatók, melyek a halandó élet küzdelmességét juttatják kifejezésre, de ugyanakkor a férfi *virtus*t is. Persephoné az elhunyt nő metaforája lehet. Mindegyik téma külön-külön is előfordul a

szarkofágokon. Laodameia és Alkéstis a szerető feleség egymást kiegészítői esetei. Laodameia férje után epekedve visszakapja őt egy napra, utána pedig a halált választja, hogy vele maradhasson az Alvilágban. Alkéstis meghal a férje helyett, majd Héraklés segítségével visszatér az Alvilágból.

A Pancratiusok sírja a Via Latinán a legszebb polikróm stukkókkal díszített sírépítmény a II. századból. A mennyezeti stukkók dionysikus jelenetet, Paris ítéletét, Admétost, Priamost ábrázolják. Nincs semmi, ami specifikusan szepulchrális jelentésű volna, sokkal inkább az otthoni szférába tartozó témák. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az elhunytaknak egy pompás lakásbelsőt akartak biztosítani örök lakóhelyül. A Nasók sírjának falfestményei ezzel szemben kifejezetten szepulchrális természetűek. Hermés egy előkelő asszonyt vezet az alvilágba Plutón és Persephoné elé, aki minden bizonnyal nem más, mint maga az elhunyt, Nasonia Urbix. Megjelenik az arcosoliumok egyikén Héraklés is, amint egy beburkolt nőalakot vezet, aki nyilván Alkéstis lehet. Látható még Orpheus és Plutón, Aphrodité és Adónis, Laodameia és Prótesilaos. A fal felső részén már vegyesek a témák. Nemcsak az Alvilághoz kötődők (pl. Cerberus felvitele az Alvilágból), hanem attól függetlenek is, mint Európé elrablása, Oidipus és a szfinx. Tehát itt is szerepet játszott az, hogy az elhunytnak egy szépen díszített lakhelyet biztosítsanak (*aeterna domus*). Egyúttal a képek a család gazdagságát és műveltségét (*paideia*) is kifejezésre juttatták.

A hatodik fejezet A mitológiai szarkofágok retorikája: dicséret, fájdalom és vigasztalódás címet viseli. Sajnos ritka, hogy a mitológiai szarkofágok felirattal is rendelkeznének, amelyből megállapítható lenne az elhunyt személye és a megrendelő kiléte. Jobb a helyzet a síroltárokkal és a halotti urnáknál, melyek rendszeresen feliratosak. A sepulchrális retorika három fő aspektusa a szarkofágokon: a dicséret, a fájdalom és a vigasztalódás. A laudatiót mint egy *panegyricus*t lehet olvasni, mely az elhunyt *virtus*át méltatja. Ennek tartalmáról fogalmat alkothatunk a Laudatio Thuriae alapján. Ennek fő összetevői a *virtus officii*, a *pietas* és a *fides*. A laudatio magába foglalja a fájdalmat és a *consolatió*t is. A mindennapi életet ábrázoló szarkofágokon az erényeket az áldozatbemutatás (*pietas*), a vadászat (*virtus*) és a feleséggel való kézfogás (*concordia*) fejezik ki. A vizuális laudatio jól követhető Aetilia Acte szarkofágján, mely az Alkéstis és Admétos történetet ábrázolja. A férj feleségét *sanctissimá*nak nevezi, aki mellett a gyerekek a termékenységet és anyaságot fejezik ki. Admétos vadászatról tér haza (*virtus*) és kezet fog a vendég Hérakléssel (*concordia*). Vannak szarkofágok, melyeken a mindennapi élet keveredik a mitológiával. A felület egyik felén az elhunyt áldozatot mutat be, a másik felén pedig Adónisként jelenik meg,

akit a vadkan megöl. A vadászjelenetek általában nagyon kedveltek a szarkofágokon, részei az Adónis, a Meleagros és a Hippolytos történeteknek. Egy III. század végi szarkofágon Hippolytos egy diptychont tart maga előtt. Ez a képzettség és a *paideia* kifejezése. A szülők büszkék gyermekük iskolázottságára. Utána vadászatra indul (*virtus*). Atalanté és Meleagros képe a jelentést bővíti abba az irányba, hogy a meghalt fiú tele volt tetterővel, de a halál megakadályozta abban, hogy élvezze a szerelmet és a házasságot.

A Médeia szarkofágokon a jelenetek két részre oszthatók: a halálra (Kreusa) és az apotheózisra (Médeia a fogatán felemelkedik). Médeia fiainak halálát olvashatjuk úgy, hogy ők tragikus halál *exemplum*ai. Az elhunyt halála értelmezhető ugyanúgy igazságtalannak, mint a Kreusáé, aki házasságának küszöbén állt; Médeia gyermekeinek halála pedig úgy, hogy őket a fiatalságuk sem védte meg a végzettől. Médeia felemelkedése sárkányfogatán a gyermekek más szférába juttatását is kifejezheti.

A hetedik fejezet az Epilógus: A római múlt, a példálózás kultúrája és a görög mítosz új szerepe címet viseli. A Kr. u. I. század közepétől a házakban elhelyezett mitológiai képek pozitív és negatív modelleket nyújtanak a társadalmi értékekre és a különböző életvitelekre. A II. századtól kezdve a mítoszoknak ezen *exemplum*ai behatolnak a sepulchrális szférába is, egy olyan területre, ahol az elhunyt ábrázolása vigaszt nyújthat a hozzátartozók számára. E téren a görög mítosz vált népszerűvé, és a római történelmi téma teljesen hiányzik. A római múlt példái Augustus új fórumán érvényesültek, ahol a *summi viri* voltak elhelyezve. Ezek a morális *exemplum*ok jellemzőek Livius történeti munkájára is. Ennek a szemléletnek a nyomai fedezhetők fel a Statiliusok síremlékében, ahol Rhea Silvia, Romulus és Remus, a trójaiak és latinok csatája van ábrázolva. De az ilyen témák elszigetelt jelenségek maradnak. A görög mítosz valami olyat tudott nyújtani, amire a római történelem nem volt képes. A mitológiai szarkofágoknak csak kisebb része származik a senatori arisztokráciától, többsége nem a társadalmi elithez tartozik, hanem jobbára felszabadítottakhoz. Számukra a mítosz többet mondott, mint a történelem. A II. század folyamán a senatusi arisztokráciába sok provinciális tag bekerült. Ők hozták a maguk hagyományait, és többnyire a görög kultúrát. Ezek a senatorok Rómában házat vettek és gyakran ott is temetkeztek el. A görög kultúra egyre inkább a birodalom közös kulturális nyelvévé vált.

A mitológiai témák között a szerelmi történetek dominálnak mind a pompeji falfestményeken, mind a szarkofágokon. Az irodalmi életben ezek megfelelői a szerelmi elégiák. A sírfeliratokon a szerelmi kapcsolatot ilyen jelzők fejezik ki, mint *dulcissimus/a*, *carissimus/a*, *pientissimus/a*. A római

mítosztörténetből egy szerelmi téma kerül be a szarkofágok repertoárjába, a Mars és Rhea Silvia történet. Az alakok portrészerű vonásai egyértelművé teszik azonosításukat az elhunyttal és házastársával. Az alvó alak a halál végtelen álmának az eufémizmusaként is értelmezhető. A szerelmes társ látogatása a halál utáni egyesülés reményét fejezi ki hasonló módon, ahogy az epitáfiumokon is előfordul. A régi római értékek, mint a *virtus, pietas, concordia*, nem megszűntek, hanem átalakultak és új ábrázolási formát kaptak. A görög mítosz több példát nyújtott a szerelmi kapcsolatokra, mint a római történelem.

A mitológiai képek hadizsákmányból a római értékek és identitás új formáinak kifejezőivé váltak. Ez egyben visszatükrözi a római társadalom változását, mely során az itáliai családok arisztokráciájából álló senatus átalakult egy multi-etnikus senatusszá. Ahogy a társadalom megváltozott, úgy vált szükségessé egy új közös kifejezéstár. A görög mítoszok univerzalitása ideális közvetítő eszköznek bizonyult a változó római értékek és identitás kifejezésére.

Zahra Newby: Greek Myths in Roman Art and Culture. Imagery, Values and Identity in Italy, 50 BC–AD 250. (Görög mítoszok a római művészetben és kultúrában. Ábrázolás, értékek és identitás Itáliában, Kr. e. 50–Kr. u. 250) Cambridge University Press, 2016, 387 o. ISBN 978-1-107-07224-4

Gesztelyi Tamás

KÖZÉPKOR – KORA ÚJKOR

Francia–magyar történeti kapcsolatok – középkori mezőben

Tanulmánykötet, konferencia-kiadvány, középkortörténet, francia–magyar összekapcsolódások. Ez lenne kulcsszavakban e kiadvány,[1] melynek fogalom- és vonzásköre látszatra néhány szakmabelit érdekelhet csupán, valamint fél tucatnyi történelemtanárt talán. Lebecsülő, rangfosztó minősítés? Épp ellenkezőleg. Magam – nem lévén történész – köznapias kultúratörténeti érdeklődésemmel és némi franciás kíváncsisággal vettem kézbe, s mintegy a bevezető tónusú előszó végére föloldódott „érdektelenségem": lebilincselő érdekességű írások ezek, s nemcsak történészeknek! Vagy, ha lehetne úgy fogalmazni: sajátos nemzetközi politika, „nemzetek" közötti egyetemes kommunikáció, népek és államok vagy államszerűségek terében folyó közvetítések, nyelvi-kulturális, szokásrendi és érdekpolitikai, makroföldrajzi és diplomáciai kapcsolatelemzések kerülnek itt terítékre, melyek révén fölöttébb izgalmas befogadás- és megismerés-történeti dokumentumok mutatkoznak egy-egy, vagy több eltérő nép múltjából. Az akadémiai „Lendület Program" támogatásával a Debreceni Egyetem égisze alatt megjelent kiadványban kortárs francia és magyar kutatók elemzéseiből áll össze e tematikus válogatás a középkori uralkodóházak, európai uralkodói kapcsolatok, a királyi méltóságok párválasztási kényszerei, a korabeli mór vagy viking, frank vagy longobárd népek vándorlásáról és megtelepedéséről, vallások és jelképek, fogalmak és hitek Európájának hétköznapjairól, az Anjou-ház vagy az Árpád-ház rokonsági viszonyrendszeréről, magyar és kelet- vagy közép-európai relációkról, s magáról a középkorkutatás egy aktuális szegmenséről is. A kötet egy sorozat része (Memoria Hungariae 4.), melyet a sorozatszerkesztő *Bárány Attila* gondoz, s egyidejűleg (a picinkét félre is érthető cím: „középkor II." mintha azt jelezné, hogy két részre osztott lenne a középkortörténeti idő) a frankofón magyar történettudomány egy új irányát is megtestesíti talán. A magyar és francia kutatók közötti kölcsönös érdeklődést igazoló (bár bizonnyal legalább egy évszázada, *Ipolyi*

1 Debreceni Egyetem, 2017., 200 oldal.

Arnold, Szekfű Gyula, Györffy György, vagy *Kosáry Domokos* által lefektetett érdeklődési főirányra jellemző) közeledés egyik tematikai ága vezetett ugyanakkor ahhoz a sikerhez, mely a középkorászok 2012-es konferenciáján a *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban* címen tizennyolc tanulmánnyal megjelentetett kötetté is formálódott a Debreceni Egyetem Történeti Intézete jóvoltából, s ennek folytatásaként értékelhető, ennyiben II. a mostani kiadvány. A Lendület Program serkentette alapkutatás (Hungary in Medieval Europe Research Group) révén elnyert támogatás tehát hozzájárult, hogy a 2016-ban Szentendrén megtartott konferencián, majd az ottani tizenöt szakmai előadásból kiválasztott szűkebb körű szerzőgárdával valósuljon meg az önálló kutatási témákra és forrásmunkákra épülő kötetsorozat újabb opuszának kiadása.[2]

Mindenesetre nem kell szaktörténésznek lenni ahhoz, hogy két civilizált világ (francia és magyar), két eltérő égtáj (nyugat és kelet), két kulturális örökség (latin és frank, keresztény és más, kelet-európai és német, lengyel és olasz, normann és hun, bizánci és velencei) meg a különböző környezeti-morfológiai-ökológiai-antropogén hatások összehasonlító kutatása akár egy évezred távolából is izgalmas problematikákat kínáljon az érdeklődőnek. Megtalálható ugyanis a könyvben a kultúraközi párhuzamok sora, kezdve a frankok francia és magyar térségi regnálásától a filológiai, egyháztörténeti, antropológiai, joghistóriai vagy irodalmi kapcsolat-kísérletekig, az Árpád-ház és Bizánc, Buda és a normannok, Luxemburgi Zsigmond vagy Anne de Foix diplomáciai szerepviselkedéséig és „magyar" házasságáig, az epikus irodalom vagy a római jog révén Kézai munkásságában formálódott kölcsönhatásokig egy seregnyi izgalmas részkérdés. Az a jelentés-univerzum, melyet a kötet egésze s a tanulmányok részint egyenként is hordoznak, fényesen illusztrálják a folytonosságot a klerikus-politikus-diplomáciai-udvari írástudó értelmiségi kapcsolatokban, a számos tanulmányban érvényesen hivatkozott *Szűcs Jenő*-i európai rendszerképletben, a mintegy évezredes kontaktust hitelesítve és ennek sokrétűségét bizonyítva. Láthatóvá válik, hogy akár az uralkodóházi kapcsolatok, akár az egyházi jogkövető gyakorlat, akár az idegenekkel szembeni attitűd vagy épp az uralkodó elitre jellemző befogadókészség, interaktivitás, normakövetés kérdései miképpen mutatkoznak az egyes résztanulmányok kérdésköreiben; ugyanakkor a kötet történész irálya nem követi szolgaian sem a korábban már több kezdeményezést túlélő *Köpeczi Béla,* Kosáry Domokos vagy *Benda Kálmán* serkentette frankofón történetkutatási irányt, sem a kortárs mikrotörténeti és

2 A kiadványt jegyző Györkös Attila – Kiss Gergely az előző kötetnek is szakmai gondozói voltak.

társadalom-morfológiai iskola (az ELTE Atelier) vállalását, mégsem csorbul a történettudomány (főképp az újkorász német–osztrák főirány) a frankofón többlettel. Sőt, éppen gazdagszik e középkorász tematikai törekvés révén, mely árnyaltan jelzi a magyar „bűvkör" jelenlétét a mediterránum-kutatás, a szakrális és jogtörténeti, vagy poétikai és művészettörténeti kapcsolatok ekkénti fejlődésében. További árnyalódás nevezhető meg akkor is, ha „csak" a francia-magyar kapcsolattörténetet vesszük szemügyre. Hisz a kötetből elővilág lóan minimum kora- vagy pre-középkori kapcsolatokról, egy egész évezred történeti értelmezéséről van szó, miközben a „francia" már akkoriban sem egységes, hanem frank és normann, latin és spanyol, longobárd és kelta, provanszál és zsidó épp olyan vegyességgel volt benne jelen, mint „a" magyar fogalmában, amely további huszonöt történeti szállal kapcsolódik a magyar történet vándorlás-, hódítás- és letelepedés-történetéhez, harcaihoz, uralkodóházi kényszerekhez, alávetettséghez és győztességhez.

A bevezető, szerkesztői előszót formáló körvonalakat *Kiss Gergely* és *Györkös Attila* tónusaival a kutatástörténeti előzmények nyomán az előadások, a konferencia-szövegek közötti rendteremtő szándék és a fejezetstruktúra indoklása követi, a három elkülönített blokk bemutatásával: az eltérő tárgykörök interdiszciplináris tárgyalása a kapcsolat-változatok első tárgykörében a hadi, a hitbéli és a karoling korszakot követő uralkodóági feltételeket idézi föl az ezredforduló-táji bencés törekvések és liturgikus mintaközvetítések környezetében. A második tematikai kör a királytükrök és a ceremoniális, lovagkirályi és „diplomáciai" kapcsolatépítés Nagy Lajos kori, Luxemburgi Zsigmond idei és Valois-Jagelló dinasztikus közeledéséig tartó XIV–XVI. századi közeledéseit veszi szemügyre. A harmadik blokkban a „problémás ceremóniák" vagy „fejedelmi csúcstalálkozók" izgalmas kérdésköre mellett a királyi „tükör"-képek hátterében felsejlő idegen-nyelvi tudások, névátvételek, személynév-variánsok kulturális és névtörténeti aspektusait, továbbá az eltérő forrásfeltárási anyagok nyomán fölvillanó jogtörténeti és politikai modellalkotási kontrasztjait találjuk meg.

Ami a kötet tanulmányairól röviden, kivonatosan elmondható, azt „merészen" körvonalazom: az első fejezetben *Gálffy László* francia történeti források és emlékezet alapján idézi föl a normann és magyar kalandozások stratégiáit, földrajzi térhatásait, a frank és a *Francia orientalis* jelenlét X–XI. századi egyházi vagy „katonai birodalmi" tudáskincsét a Loire, Párizs, Rouen, Angers, Bordeaux, Limoges vagy Poitiers-vidéki eseményekből (11–23. old.). Bárány Attila mintegy kisebb kötetnyi írása az Árpád-házi házasságok (Kálmán és II. István utáni) időszakának kelet-nyugati kapcsolathálóját, a korszak döntő súlyú dinasztikus mérkőzéseiben a magyar

részvétel jelentőségét tekinti át a bizánci, balkáni, normann, velencei és dalmát térfelfogás politikai eseménytörténeti jelentőségével is illusztrálva (25–71. old.). A magyar uralkodói dinasztia és a Francia Királyság közötti legrégebbi kapcsolathálók szövevényébe vezet *Adrien Quéret-Podesta* írása (73–80. old.), melyben a szentföldi zarándoklatra indulók előtt jó hírnévvel bíró kegyes magyar fogadtatás, a Cluny apátság, Saint Etienne, Angoulęme és a Benedek-rendi kolostorok kapcsolati tőkéjének a „monasztikus intézményekkel" kialakult vallási-politikai piacát jellemzi, mintegy mögöttes jelentéstartalomként a szentek kultuszába is szerény betekintést kínálva. E monasztikus diplomáciát gondolatilag folytatja a második előadás-blokk, melyben *Fábián Laura* a királyi bölcsesség, Nagy Lajos kulturális örökségének a királytükrökre gyakorolt hatása, a *Secretum secretorum* alapján a XIV. század százharminc ismert latin kézirat közötti helye fogalmazódik meg, a Képes Krónika és a latin lovagi erények, tanultság, harcképesség és a békés kultúraépítés kontrasztját kiemelve, finoman megvilágítva a budai műhely és a királyi udvar műveltségvilágának politikai distanciáit az uralkodó ideáltipikus megjelenítésének kívánatossága terén (83–101. old.). E szekció témakörei közé illeszkedik a (talán egyik legkihívóbb) forrástanulmány *Novák Veronika* tárgyválasztásával, aki a késő-középkori uralkodói vendégjárások között Luxemburgi Zsigmond diplomáciai körutazása, 1416-os párizsi látogatása, a különböző udvari szertartások rituális és ceremoniális légyottjainak színpadiasságába, béke- vagy botrány-okozó hatásának, a lovagiasság és az udvar protokolláris szabályrendjének megsértéseibe vagy provokatív átírásába torkolló viselkedésmódok rejtelmeibe, a „szuverén diplomácia" személyességeibe vezet be a laikus, az elegáns, a csóró vagy a gáláns tipológiák révén. A fogadások, ajándékok, eseményszervezés, követi respektusok, egyházfői vagy uralkodói csalafintaságok érzékeny rajzolata kiemeli e tanulmányt a kötet szimplább forráselemző és folyamatábrákat kínáló dolgozatai közül (105–125. old.). E dinasztikus jelbeszédek és értékrendi cselek bemutatásainak egyikeként figyelemre érdemes Györkös Attila írása is (127–140. old.), aki a XVI. század eleji diplomácia fókuszába kerülő keresztényi missziót, Foix-i Anna francia grófnő és II. Ulászló házasságához vezető egyéni érdekek, házasságszervezési előjátékok, diplomáciai egyensúlyteremtés, a német birodalom és Velence vagy a balkáni török zűrök között sasszézó lengyel–magyar–cseh–morva–ausztriai fejedelmiség (hovatovább a kialakuló Habsburg-ellenesség) kapcsolathálózati nehézségeit taglalja gazdag narratív forrásanyagok alapján. Írása az érintett dinasztiák közeledésének és a diplomáciai küzdelmek sűrűsödésének látványos lajstroma, ezzel arányosan majdnem fele terjedelemben a rövid bekezdések

és sűrű lábjegyzet-anyag oklevélkészletével. E forráselemző-értelmező tónus jellemzi a harmadik tematikus blokk első írását is, *Slíz Mariann* dolgozatát, aki a francia eredetű *Jolánta* női név eredetkutatási, személynévtári és irodalom-történeti forráskészletét mutatja be a Roland-énektől Árpádházi Boldog Jolánon át Dugonics András „Jóleán, Etelkának leánya" hősnőjéig, a magyar középkortól a félreértett és félremagyarázott változatokig, az Anjou-kori személynévtártól Bárczi Gézáig, nem kevés francia gyökerűnek vélt névvariáns és Szent Margit legendárium-idézet közepette (143–156. old.). A kötet záró írása, *Molnár Péter* kiadós dolgozata a jellegzetes „kérdező tudomány", problematizáló elemzés mintapéldája, azzal a talányépítési magabiztossággal, mely a forrás és a jelentéshordozó, a hatás és az eredet dilemmáját is megosztja olvasójával: főként Szűcs Jenő és forráskutatásai alapján veti föl a kérdést, miképpen alakul a „nemzeti" szolgaság fogalma Kézai „hun-magyar alkotmánytanában" és az eredendő emberi szabadság elvesztésére ítélt bűnösök francia jobbágyságtörténeti interpretációinak összehasonlításában. A szakirodalmi forráskeresés révén, az összehasonlító (sőt véleménykontrasztok ügykörébe vető) ibériai–francia–német–latin eredetvidékeken tájékozódó dolgozatban nemcsak a jogi státuszproblematika, a személyiség korabeli jogértelmezése, a kiszolgáltatottság anatómiája izgalmas, hanem a mindezekre épülő státusz-olvasatok gondolkodástörténeti analógiái, specifikumai is.

Mindezek mellett és a mondandó, a kapcsolattörténet intimitását is jelző kötetcím-választás jellemzően a kor írástudó és bölcsész értelmiségének kényszerű gesztusát, az aragóniai és languedoci támogatóit alkalmilag elveszítő Peire Vidal trubadúr-költő sorait idézi (1198-ból), melyekből kihallik: „hogy életem mentsem, Magyarföldre menék…", azaz mecénás-keresőben utazott „életét mentendő" a magyar méltóságok körébe, mint menekülő értelmiségi, keresve a biztos kapcsolatépítés reményét. E célzott üzenet mintegy korunk olvasóját is a befogadás, a megértés, a partnerség, az egymás ismerete felé vezető utak fölfedezésére, költői, nyelvi, intézményes, gazdasági és tudástörténeti partnerségre serkenti.

Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.): «M'en anei en Ongria» – Relations franco-hongroises au Moyen Âge II. („Magyarföldre menék" – Francia–magyar kapcsolatok a középkorban II.) Debreceni Egyetem, 2017., 200 o.

A. Gergely András

Ázsiai kiskirályok és a víztükör. Tanulmányok a kelet-ázsiai történelemből

A kínai Cseng (Zheng) család története kezdetben nem tűnt másnak, mint a környékbeli családoké: a dél-kínai tengeren kereskedelmet folytató, olykor csempészésre vetemedő személyek igyekeztek hűek maradni uralkodójukhoz, és nem támogatták az ellenük való lázadást. A nagy hagyománnyal bíró klántörténetek (családtörténetek) tele vannak olyan információkkal, amik a XVI–XVII. századi kereskedelem, kalózkodás és uralkodóval szembeni feltétlen tisztelet témáit érintik. A *Tonio Andrade* és *Xing Hang* által szerkesztett tanulmánykötet azonban sokkal szélesebb körben vizsgálja az eseményeket, mint ahogyan korábban eddig tették.

A dél-kínai vizek területén több família versengett a kereskedelmi dominanciáért. Az államhatalom gyengülésével párhuzamosan megerősödő partikuláris hatalomgyakorlás ilyen, rokoni szálakon alapuló kalóztársaságok kezébe került. A Cseng-társaságot több tényező együttállása segíthette hatalomhoz: először is rendelkezett saját zsoldos csapatokkal, családi kapcsolatain keresztül több kikötőt uralt, így a kereskedelmet is. A japán felmenőkkel rendelkező Csenggong (aki európai forrásokban Koxinga néven szerepel), több kapcsolatot tartott fent a térség európai nagyhatalmaival: a portugálokkal Makaón, illetve a hollandokkal a Malaka-szoros területén. Természetesen a fenti jellemzők együttléte sem garantálhatta a teljes győzelmet: katonai szövetségesekre, fegyverekre és szerencsére volt szükség a hatalmon megszerzésére és megtartására.

Felmerülhet természetesen a kérdés, hogy mennyiben tekinthető újdonságnak e térség ilyen fajta vizsgálata. Európai szemmel nézve szinte azonnal észrevehető a párhuzam *Fernand Braudel* munkájával, aki a „földközi" részeket vizsgálva jutott felfedezéseire. A szerkesztők azonban más utat javasolnak. Véleményük szerint a térség egyediségét csakis a helyi források feldolgozásával érthetjük meg és nem egyedül az európai utazók, kereskedők leírásainak olvasásával. Bár utóbbiak közül sok még mindig kihasználatlanul hever a levéltárak polcain, azonban ezek egyoldalúsága torz képet

alkothat a térség egészéről. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a XVII. századi Kína ellen az európai tengeri hatalmak még nem tudták felvenni a versenyt sem katonailag, sem kereskedelmileg. Erre kitűnő bizonyíték Formóza (Tajvan) szigetének meghódoltatása 1661-ben, ahol az európai haditechnika egy részeges német tiszt hathatós közreműködésével végül vereséget szenvedett Koxinga seregeivel szemben.

A tizenhat tanulmány egységét tekintve a fentiek alapján mondható a Cseng-család történetének is, hiszen az ő életükön keresztül vizsgálhatjuk meg a Távol-Kelet (Kína–Japán–Fülöp-szigetek háromszögbeli) kereskedelmét, háborúit, külföldi intervencióit és hódításait egyaránt. Az ismertebb földrajzi és kereskedelmi régiókkal (Földközi-tenger térsége, Atlanti-térség, Indiai-óceáni világ) ellentétben a kötet által vizsgált térség nem kapott még akkora publicitást. Az összehasonlítást így csakis olyan fogalmakkal kezdhették meg: mint a földköziség (Braudel hatása), az indiai világ egyik szegmense (része egy nagyobb egésznek), vagy egyszerűen csak a fűszerkereskedelem egyik állomása. Valójában a szerkesztők hangsúlyozzák a térség különleges voltát: a Kelet- és Dél-kínai-tengertől a Malaka-szorosig tartó háromszög kivételes viszonyokkal rendelkezett, aminek okai maga a kínai császárság nagysága és időtállósága voltak. Egyik ilyen szegmense a tengeri tiltások tömege: a Ming (kínai) - Csoszon (koreai) és Tokugawa (japán) „bezárkózás" ellenére a térség mindig is élénk kereskedelmet folytatott, olykor legális úton, másszor pedig csempészek révén. Ebbe a térségbe érkeztek meg az európai tengeri hatalmak is, ahogyan azt Tonio Andrade egy korábbi művében már bemutatta.[1]

A régió történetének egyik legszignifikánsabb időszakát a fent említett Cseng-dinasztia „uralkodása" (az 1630-as évek közepétől 1683-ig) jelentette, amikor is a dél-kínai Fucsien (Fujian) tartomány kalózai irányították. Maga a kalózkodás mint foglalkozás nem ismeretlen az európai olvasók számára sem: elegendő itt Francis Drake tevékenységére gondolnunk. A tengeri haramiák (kalózok) jogi állása nem volt egységes az európai vizeken sem – és ugyanez volt a jellemző a dél-kínai térségben is. Csoportjukat egyszerűen csak „japán kalózoknak" (kínai nyelven wokou) nevezték annak ellenére, hogy őket csak a foglalkozásuk (kereskedelem, csempészet) kötötte össze. Az összefoglaló kategorizálásba minden olyan egyént beleértettek, akik valamilyen állammal szemben folytatták tevékenységüket. E leegyszerűsítés azonban nem állja meg a helyét: a „japán kalózok" hajói sokkal inkább

1 Gigászok harca újraértelmezve – avagy történet a szunnyadó kínai sárkányról: Tonio Andrade: The Gunpowder Age. China, Military Innovation and the Rise of the West in World History. Klió, 26. (2017), (4), 57–60.

tűntek multikulturális vállalkozásnak, mintsem távol-keleti dzsunkáknak. Ezek többségét nyugati (spanyol, portugál vagy holland) ágyúkkal szerelték fel; katonái japán fegyverzettel rendelkeztek, köztük pedig több európai tűzfegyveres zsoldos is volt. *Robert J. Antony* tanulmányában a Tonkini-öböl példáján mutatja be, hogy a kalózkodást a vietnami vizekre először a mandzsuk elől menekülő kínaiak hozták el. Az emigráns kínaiak hatására itt is kisebb társaságok jöttek létre, élükön hatalmas kalózvezérekkel, akiket mai szóval élve csak maffiafőnököknek nevezhetnénk. Ez a sztereotipizálás nemcsak a kínai forrásokban élt, hanem a szomszéd koreai államban is így nevezték a partokat végigrabló fosztogatókat. Riasztó hírükkel ellentétben azonban ők felügyelték a nagyobb államok (Kína, Japán, Korea) közötti kereskedelmet, illetve a diplomáciai szolgálatokat is támogatták. Önállóan működő proto-társaságokként működtek, az uralkodóknak ajándékokat és követeket kellett küldeniük a kalóztársaságok vezetőihez, hogy védelmet vehessenek tőlük más bandákkal szemben. A törvényen kívüliséget maguk is előszeretettel propagálták, hogy a félelem miatt többen csatlakozzanak hozzájuk és fizessenek adót. Az 1660-as években az újonnan berendezkedő mandzsuk uralmuk során szinte az egész Fucsien tartományt felperzselték, az új határokkal egy család évszázados munkáját tették semmissé. A felégetett partvidékeken élőket deportálták, a helyüket pedig az udvarhoz hű csapatok foglalták el. Így a XVII. század végére a dél-kínai kalózkodás a végéhez közeledett: a Cseng-család uralmát Tajvan 1683-as elfoglalása szüntette meg, ahol a mandzsu-holland közös flotta megadásra szólította fel Koxinga unokáját (Zheng Keshuang). A hollandok által kiépített gyarmati központot elfoglalása után a mandzsuk fel is ajánlották a Holland Kelet-Indiai Társaság számára, de azok már nem voltak érdekeltek az újbóli használatbavételében.

Koxinga képe a XX. században is aktuális maradt, különösen a negyvenes években bekövetkező változások idején. Felmerült a kérdés, hogy egy kínai apától és valószínűleg japán anyától származó kalózvezér milyen képet nyújthatott a magát igazi kínai köztársaságként aposztrofáló Tajvanon. Az európaiak 1661-es legyőzése után Koxingát nemzeti hősként tisztelték, aki szembeszállt a gyarmatosítókkal, és megmentve saját igazát, függetlenedni tudott. Valójában Koxinga identitását több tényező is táplálja a fentieken kívül: lojalista Mingként harcolt az országra törő mandzsuk ellen a Mingek hatalmának helyreállításáért (innen eredhet a „jó ügyért" harcoló lázadó képe); az ember, aki harcolt a kínai-japán befolyás ellen (ez a XX. századra vált relevánssá). Ebben az időszakban jelentek meg olyan munkák, melyek a gyerekek és a fiatal felnőttek számára mutatják be az értelmezési lehetőségeket, képregényes és beszédes formában.

A kínai szereplők mellett fontos kiemelni Japán szerepét a térség történelmében, különösen a Csengek és Tokugawák kapcsolatát. *Patrizia Carioti* írásában megismerhetjük az ominózus forrásokat, amelyek többsége gazdasági ügyeket ölelt fel. A levelek többségét a korábban említett Koxinga írta, aki a források alapján maga is japán származású volt anyai részről (egyesek szerint itt is született). Az interperszonális kapcsolatok pedig nagyban hozzájárultak a későbbi Cseng-klán és a japánok közötti együttműködéshez, mint például az európaiak (egészen pontosan spanyolok) által uralt Manila elleni katonai akció keretében. A kalózkodást nem támogathatta egy kormányzat sem, hiszen az ilyen cselekedetek többnyire szembementek az államot vezetők politikai akaratával, külpolitikai céljaival és egyezségeivel. A Tokugawák időszakában (1603–1867) kereskedelmi partnerből döntőbírává is előreléphettek, ahogyan azt *Adam Clulow* tanulmányából megtudhatjuk. A Holland Kelet-indiai Társaság egyik hajója elfogta Koxinga egyik dzsunkáját, amiért utóbbi kártérítést követelt a japán hatóságoknál Nagaszakiban. Külső szemlélő számára ez a felállás cseppet nem érthető, hiszen két kereskedelmi társaság vitáját egy harmadik, idegen hatalom kívánta rendezni. Ami a hollandok számára jelentős, az maga az ítélet volt: e szerint vissza kellett szolgáltatniuk a hajót és kártérítést kellett fizetniük Koxingának. Az ítélet magyarázataként több tényező is felmerülhet: egyesek szerint a japánok nem kívánták megzavarni a Csengekkel való kapcsolatukat (a Kína felé irányuló kereskedelem több mint 90%-át ők hajtották végre); mások szerint a japán hatóságok így kívántak törleszteni a VOC-nak, akik a portugál–holland háborúk során többször raboltak ki japán hajókat.

A tanulmánykötet a fenti főbb vizsgálati pontok mellett számos kiegészítő és egyben felvilágosító cikket is tartalmaz. Az európai olvasók számára egzotikusnak és különlegesnek tartott kelet-ázsiai régióban hasonlóan dinamikus és változó tengeri kapcsolatokat találhatunk, mint a már jobban ismert európai (földközi-tengeri) és atlanti régiókban. A kereskedelem legális és szürke zónái (csempészet; állami engedéllyel vagy magáncélból folytatott kalózkodás) nem európai princípium, hanem a világ több pontján is észlelhető jelenség. Hasonlóan nagy érdeklődésre adhat számot a Csengek uralmának vizsgálata, ami egyszerre tekinthető egy klán történetének; egy partiarchális alapokon működő kereskedelmi társaság leírásának; egy kalózvezér romantikus történetének is, aminek segítségével betekintést nyerhetünk a térség nagy államainak (Kína, Japán) és európai kereskedőinek (portugálok, hollandok, spanyolok) viszonyrendszereibe. A kiadvány végén kiterjedt névmutatót és a kínai karakterek angol nyelvű feloldását találhatjuk, ami segítheti a téma iránt érdeklők tájékozódását. Tanulmánykötetről

lévén szó a hivatkozásokat az egyes tanulmányok végén találhatjuk meg, ami azonban a történetek folyamát több esetben megzavarja és a narratívát újbóli elmondásra kényszeríti. Továbbá meg kell jegyeznünk, ahol az itteni írásokat nem szervezték kisebb egységekbe, ott többször bemutatnak egy adott eseménysorozatot ugyanabból a szempontból. Ez azonban mégsem von le semmit a kiadvány értékéből, hiszen a bevezető tanulmányban meghatározott magasztos célt (a téma beemelését a globális kutatások körébe) elérte. Az itteni szakértők munkáját nézve pedig a továbbiakban több hasonló volumenű kiadvánnyal számolhatunk – és ezzel közelebb hozhatjuk Ázsiát a világhoz.

Tonio Andrade, Xing Hang (szerk.): Sea rovers, Silver, and Samurai. Maritime East Asia in Global History, 1550–1700. (Tengeri kalózok, ezüst és szamurájok. A tengeri Kelet-Ázsia a globális történelemben, 1550–1700) Universtiy of Hawaii Press, Honolulu. 2016. 386 o. + VII.

Kiss Márton

Golicin és uradalmai

A XVIII. századi jelentősebb oroszországi családok története, I. (Nagy) Péter (1696–1725) orosz cár nyitásának köszönhetően, a korábbi évszázadoktól eltérően már nem csak a hazai (orosz) történetírást foglalkoztathatja. A „Nagy" jelzővel illetett uralkodó nem csak az orosz külpolitikát kapcsolta be Európa vérkeringésébe, hanem oly sok más terület mellett az orosz elitet is. Ennek fényében *Vera Georgijevna Paruseva*[1] azon vállalkozása, hogy a jelentős Golicin család egyik tagjának, Nyikolaj Alekszejevics Golicinnak[2] az életrajzát rekonstruálja, joggal számíthat az európai történetírók érdeklődésére is. A könyv címe egy (magyar nyelvre tudomásunk szerint még nem lefordított) Puskin-versből[3] vett idézet: „Egyszerre csak átlépek a katalini időkbe…" A verset Puskin egy Katalin-korabeli főnemesnek, Nyikolaj Boriszovics Juszupov[4] hercegnek, az egyik utolsó, akkor még élő XVIII. századi államférfinak címezte. A szerző az előszóban külön ír a címválasztás okáról, amit érdemesnek tartunk röviden érinteni.

Paruseva arról az összefüggésről nem ír, hogy az általa vizsgált Golicin és a Puskin-vers címzettje, Juszupov csak egy év eltéréssel született. Ők ketten tehát kortársak voltak. Ennél azonban még több szállal kapcsolódik egymáshoz a két főnemes. Itt fontos megjegyezni, hogy nem a szó szoros értelmében vett biográfiáról van szó, amiről a könyv alcíme is árulkodik: *Nyikolaj Alekszejevics Golicin és uradalmai*.[5] Persze – ha lehet így fogalmazni – akkor ez csak kisbetűs alcím, mert majd láthatjuk, hogy a könyv nem korlátozódik pusztán csak a birtokokra. Mégis, ez az alcím is egy kapocs a két főnemes között, ugyanis Golicin azon a Moszkva melletti arhangelsz-

1 Парушева Вера Георгиевна. Egy könyvbemutatónak a programja szerint Paruseva foglalkozását tekintve kutatótörténész és muzeológus. Ennél több információt azonban nem találtunk róla. https://deadokey.livejournal.com/173833.html (letöltve: 2018-09-11)

2 Николай Алексеевич Голицын, 1751–1809.

3 Пушкин, А.С.: К вельможе (1830). Magyarul a cím: A nemeshez.

4 Николай Борисович Юсупов, 1750–1831.

5 Николай Алексеевич Голицын и его усадьбы

ki birtokon[6] gazdálkodott, amit aztán a XIX. század elején éppen Nyikolaj Juszupov vásárolt meg a Golicin családtól, és ahol Juszupov vendégeként Puskin maga is megfordult. A versben azonban további kapcsolódások is vannak, hiszen Puskin Juszupov életének olyan európai helyszíneiről és személyeiről tesz említést, amelyek ugyanúgy részei voltak Golicinnak is.[7] Összefüggések még ezeken felül is vannak, de minden bizonnyal már ennyi is elegendő, ahhoz, hogy betekintést nyerjünk a katalini korszak főnemesi életének sajátosságaiba.

Mielőtt rátérnénk a szerzőre, a könyv tartalmára, még egy dolgot emelnénk ki a szerzői előszóból. Paruseva rávilágít, hogy az európaizáció kapcsán – ahogy mi is tettük jelen recenzió első soraiban – úgy az oroszok maguk is először I. Péterre asszociálnak. Nem is ennek létjogosultságát cáfolja a szerző, hanem inkább továbbtekintésre hív: igen, Nagy Péter indította el a folyamatot, de amíg az ő és közvetlen utódai uralkodása alatt inkább azt mondhatjuk, hogy jelentős európai hatás érte az orosz udvart, addig II. Katalin (1762–1796) uralkodása alatt – nem elvetve, sőt, bizonyos esetekben éppen az orosz identitást megerősítve – ténylegesen európai állammá vált az Orosz Birodalom.

A könyv borítón (elől és hátul egyaránt) látható sziluett (árnykép) jelenet miatt a fekete és a fehér szín dominál rajta. A sziluett egy XVIII. századi, szabadtéren játszódó pillanatot örökít meg: előkelő férfiak és nők társalognak és sétálnak, néhány fa, egy sakktábla és egy lépcsős erkély környezetében. A könyv gerincén a monográfia főszereplőjének, Nyikolaj Alekszejevics Golicinnak a portréja és családi címere mellett egy másik sziluett is látható, ugyanaz, mint ami a könyvben nagyobb méretben az előszó előtt, a 6. oldalon megtalálható: egy férfi egy oszlopon lévő női mellszobor előtt áll. A képaláírásból megtudatjuk, hogy ez F. G. Sideau[8] önarcképe, amint II. Katalin cárnő előtt áll. Arról nem tudni, hogy a borítókép is egy eredeti Sideau, vagy pedig a könyv dizájnjáért felelős Sz. Ju. Gubin egyik munkája, de legyen bárhogyan is, a könyv megjelenése impozáns.

Csak néhány esetben fordul elő, hogy nem tudhatjuk meg az ábrázolások címét, készítési idejét és készítőjét, a könyvben nagy számban található

6 Усадьба „Архангельское” Arhangelszkoje nem keverendő össze a Jeges-tenger partján fekvő kikötőváros Arhangelszkkel.

7 Említett, közös helyszínek: Versailles, Trianon, London. Említett közös személyek: Voltaire, Diderot, Marie Antoinette.

8 F. G. Cideau francia sziluett-művész, aki meghonosította az Orosz Birodalomban ezt a művészeti ágat az 1780-as években. A cári udvar is foglalkoztatta, több munkája van II. Katalinról, vagy az uralkodó család más tagjairól. Русский биографический словарь: Сабанеев–Смыслов / Т. 18. Санкт-Петербург, тип. В. Демакова, 1904. 418.

képek, alap- és tervrajzok mellett szinte minden esetben ott szerepelnek az alapvető információk.

A könyv kilenc fejezetre, ezen felül egy előszóra, befejezésre, mellékletekre és egy névmutatóra tagolódik. Mindjárt az elején szólnánk a tudományos jegyzetelésről. Bár sajnos a tudományos munkát elősegítő összesített irodalomjegyzék nincs a könyvben, azok a lábjegyzetekben megtalálhatóak. Ha átlagot kellene mondani, akkor oldalanként 3–4 hivatkozás említhető, de sokkal érdemesebb megvizsgálni, hogy milyen szakirodalomra és forrásokra hivatkozik a szerző. Szakirodalomból a könyv első felében, amely nagyobb részt az utazásokról szól, sokat nem találhatunk, azonban annál gazdagabb a források említettsége. A szöveg telis-tele van dőlt betűvel szedett idézetekkel, amelyek levelekből, memoárokból származnak. Elsősorban Ny. A. Golicintől, de nem kizárólag csak tőle. A hivatkozott források jelentős része a RGADA[9] 1263-as fondjából származik, amely az érthetőbb azonosítás kedvéért a Golicinek fondja[10] nevet is viseli. Ez a dokumentum-együttes rendkívül gazdag, több ezer akta alkotja. Részben ebben találhatóak Ny. A. naplói és útleírásai is, így érthető, hogy a munka leginkább ezen alapszik. Itt külön szóra érdemes Golicin saját maga által vezetett naplója[11], amit később ki is adtak, de jelen könyv mellékletei is részleteket közölnek az 1770–1771-es európai út során készült naplóból. Ezek a naplótöredékek a jól összeválogatott képekhez és a sok szövegközi idézethez hasonlóan, nagyban hozzájárulnak a XVIII. századi hangulat megteremtéséhez. A Golicin hazaérkezését követő időszak tárgyalásánál is jelentős marad az említett források használata, de megjelennek más iratok is, illetve sokkal több szakirodalommal találkozhatunk. Előbbi például a RGADA 1290-es fondja (Juszupovok fondja[12]), a GARF[13] 728-as fondjának[14] 358-as gyeloja (I. Pál császár levelei Ny. A. Golicin herceghez…[15]), a CIAM[16] 49-es (Moszkvai járás nemesi gyámhivatalának fondja[17]) és néhány

9 Российский государственный архив древних актов = Orosz Állami Régi Dokumentumok Levéltára

10 Голицыны

11 Journal de voyage, commencé l'an 1770. ГМУ «Архангелское». Инв. № 18402.

12 Юсуповы

13 Государственный архив Российской Федерации = Az Orosz Föderáció Állami Levéltára

14 Коллекция документов рукописного отделения библиотеки зимнего дворца. Санкт-Петербург.

15 Письма императора Павла I к князю Н.А.Голицыну. На французском языке. Копия рескрипта императора Павла I на имя шталмейстера князя Н.Голицына. На русском языке. В муаровом переплете.

16 Центральный исторический архив Москвы = Moszkvai Központi Történelmi Levéltár

17 Канцелярия московской уездной дворянской опеки, Г. МОСКВА.

másik fondja, a kamer-furerszkij ceremoniális újság[18] különböző számai, végül pedig néhány forráskiadás, vagy magánlevéltárból származó forrás.[19] Mindezek rá is világítanak a felhasznált források és szakirodalmak gyengeségére: alig találunk bennük külföldi szakmunkát, vagy forrást. Ha a könyv alcímét (Nyikolaj Alekszejevics Golicin és birtokai) és célkitűzését (új ismeret átadása az orosz történelemről és kultúráról) nézzük, akkor érthető a választott irodalmak köre, hiszen ezekhez kevéssé szükségeltetik a külföldi szakirodalom. De ha a könyv tartalmát nézzük, akkor indokoltnak tűnne több külföldi anyag felhasználása. Érdemes is itt rátérnünk a fejezetekre.

Ny. A. Golicin közeli felmenőiről, gyerekkoráról olvashatunk az első fejezetben. A hangsúly azonban nem ezen van, amit a fejezet címadása is jelez: *Tanulmányok a stockholmi kollégiumban*. Ez a cím nem mond ellent a könyv alcímének, amiből azt sejthetjük, hogy leginkább a nemesi uradalmakról szól a könyv, de ha a könyv további tartalmát nézzük, akkor azzal szembesülünk, hogy a könyvnek majdnem a fele Golicin utazásairól szól, nem pedig otthoni nagybirtokos szerepéről. Az első fejezet egy része, a második (*Strasbourgi Egyetem*), a harmadik (*Utazás Európában*) és a negyedik (*Hazatérés*) fejezet pedig teljes egészében az utazásokról szólnak. Az európai történészek szempontjából ez persze szerencsés aránytalanság, csak a könyv szempontjából kicsit kirívó. Persze azt semmiképpen sem lehet mondani, hogy az utazásoknak előzménytörténetként ne lenne helye a könyvben, sőt, a szerző Golicin tanulmányainak kifejtése során különös hangsúlyt fektet a gazdálkodással kapcsolatos ismeretek elsajátítására.

A könyv második része, a fennmaradó öt fejezet tárgyalja az 1766-ban hazatérő Golicin oroszországi tevékenységét. Az ötödik fejezetben (*„Házi munka”*) olvashatunk Ny. A. Golicin apjának haláláról (1768), illetve gyámjairól. Ebből többek között azt is megtudhatjuk, hogy milyen befolyásos tagjai voltak a Golicin családnak, és mivel a gyámok is a családból kerültek ki, betekintést nyerhetünk a Golicin család életébe. A hatodik fejezet (*Katalini főnemes*) Nyikolaj Alekszejevicsnak az 1773. júniusi Pétervárra való érkezésével folytatódik. Ez év augusztus 15-én apródként az uralkodói udvarba került, ahol szintén több rokona is volt, néhányan a cárnő nagyon közeli szolgálatában, de apródként ő is több alkalommal étkezett egy asztalnál II. Katalinnal. Ebben a fejezetben szó esik az udvari életről, házassági

18 Камер-фурьерский церемониальный журнал

19 Például: Voroncov herceg levéltárából (Архив князя Воронцова. Кн. 18. Ч. 1. Москва, 1880); Golovina grófnőtől (Мемуары графини Головиной. Москва, 1911); F.A. Kurakin herceg levéltárából (Архив князя Ф.А. Куракина. Кн. 2. Санкт-Петербург, 1894.)

kísérletekről[20], újabb moszkvai utazásokról, családi látogatásokról, az orosz–török háborút lezáró kücsük-kajnardzsi békéről és további európai utazásokról.

A hetedik fejezet *A fenséges Arhangelszkoje* címet viseli, amely – a szerző szavai szerint – „Nyikolaj Alekszejevics legfőbb művéről szól, amellyel bevonult az orosz művészet évkönyveibe."[21] A rekonstrukció eltérő az eddigiektől, hiszen Oroszországba való visszatérését követően már nem levelezett olyan intenzíven rokonaival Golicin. Így a szerző leginkább a két Moszkva alatti uradalom (Arhangelszkoje és Nyikolszkoje-Urjupino[22]) forrásaira támaszkodik. Ez a fejezet már valóban a birtokok igazgatásáról, fejlesztéséről szól, amit remekül illusztrálnak a bekerült fényképek, festmények és tervrajzok. Egy korabeli és egy XIX. századi térkép is helyet kapott Arhangelszkojéről.

A nyolcadik fejezet *A koronás barát*ról szól. Nyikolaj Alekszejevics és a trónörökös kapcsolatának alakulásáról szól, érintve a feleségeiket, az udvari életet, a színházat, II. Katalin halálát, Pál uralkodását. Ami hiányozhat, az a Pált a trónról letaszító és megölő palotaforradalom bővebb említése, erről épp csak szó esik a fejezet végén. A következő, egyben utolsó fejezetben (*Nyugdíjban)* már I. Sándor (1801–1825) uralkodásától indít a szerző. Ebben a fejezetben megtudhatjuk, hogy az új uralkodó kevéssé számított apja hivatalnokaira, Nyikolaj Alekszejevics 50 éves korával már az idősek közé tartozott. Szó esik a főhős (a szerző gyakran használja ezt a kifejezést) gyermekeiről, karrierük kibontakozásáról, az uradalmakról, és az utolsó évekről, de azon némiképpen túl is lép, hiszen olvashatunk Arhangelszkoje Juszupovnak való eladásáról, és az uradalom további sorsáról. A *Befejezés*ben a szerző ismét visszatér Puskin verséhez, amit alátámasztásul használ a katalini korszak bemutatásának értékelésében, majd pedig megerősíti Golicinnak az orosz kultúrában végzett mecénási tevékenységeinek jelentőségét. Mindezt a már említett útinapló forrásmelléklet követi, majd a névmutató és a tartalomjegyzék.

---

20 Nyikolaj Alekszejevics végül unokatestvérét, Marija Adamovna Olszufjevát (Мария Адамовна Олсуфьева, 1757–1820) vette feleségül. Az orosz főnemesek között rokonházasságra ezelőtt csak egyszer került sor: a precedens-teremtő nem sokkal korábban, II. Katalin egykori szeretője, Grigorij Grigorjevics Orlov (Григорий Григорьевич Орлов, 1734–1783) volt.

21 Парушева, В. Г.: Я вдруг переношусь во дни Екатерины... Николай Алексеевич Голицын и его усадьбы. (Семейние хроники: Голицыны) Москва, Русскій Міръ, 2015. 461.

22 A témáról korábban már jelent meg társszerzőként Parusevának egy könyve: Парушева, В. Г – Крючкова, М. А..: Русский Версаль. Архангельское и Никольское-Урюпино. Москва, Русскій Міръ, 2012. 615.

Külön figyelmet érdemelnek az olyan apróságoknak tűnő, de nem mellékes többlet információk, mint például a 218. oldalon, az egyik lábjegyzetben szereplő régebbi francia aranypénz átváltása a XVIII. századira (livre), és a hozott példa arra, hogy az említett összeg Golicin nevelőjének kéthavi fizetése.

Mivel egy olyan kötetről van szó, amelynek jelentős része utazásról szól, mindenképpen hasznos lett volna a személynévmutató mellett egy helységnév mutató is, ami alapján a kutatók könnyebben eligazodhatnának Golicin utazásában. A névmutatóban egyértelmű magyar vonatkozású személyt csak a Habsburg-ház kapcsán találhatunk, mint például Mária Terézia, II. József, de az ő említésük is kevésszer fordul elő. Rajtuk kívül még felfigyeltünk egy bizonyos Iván Alekszejevics Zeykinre, akiről az olvasható, hogy „orosz szolgálatban lévő, osztrák szláv, II. Péter tanítója". Feltételezve, hogy az osztrák szolgálatban lévő szlávok jó eséllyel lehetnek inkább a Magyar Királyság lakosai, az interneten próbáltuk kideríteni, ki is lehetett Iván Alekszejevics Zeykin. A *Szergej Mihajlovics Szolovjov* által 29 kötetben megírt *Oroszország története a régi időktől* című sorozat 19. kötetében olvashatjuk, hogy Zeykin a Nariskineknél volt tanító, onnan szerette volna Nagy Péter unokája, a későbbi II. Péter (1727–1730) számára tanítónak felfogadni, de Alekszandr Lvovics Nariskin nem engedte. Végül az ügy odáig jutott, hogy már I. Péter halála után Zeykint 1727. július 10-én kiutasították Oroszországból, Szolovjov szavait idézve „Magyarországra, hazájába".[23] Hogy ez pontosan mit jelent és milyen nemzetiségű volt, jelenleg nem tudjuk. Végül egyébként különböző politikai játszmáknak köszönhetően, Zeykin mégis tanította II. Pétert. A könyvben is ennek kapcsán említik egy alkalommal.

További hasznos melléklet lett volna egy nagyobb alakú térkép, Golicin útvonalának rekonstruálásával. A kötetben összesen csak három térkép kapott helyet. A már említett két Arhangelszkoje térkép mellett egy Európa térkép Charles Theodore Middleton 1778-as albumából.[24] Ez a térkép az *Utazás Európában* című fejezet megnyitó díszes első oldalának hátoldalán, a 138. oldalon található. Bár maga az album is már 1778-as kiadású, a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság 1772-ben végbement első felosztása még nincs benne feltűntetve. Magyar szempontból további hibája a térképnek, hogy az Oszmán Birodalom balkáni területei rózsaszínnel vannak jelölve, ahogy a Magyar Királyság is (ugyanazzal a színnel). A felbontás miatt csak

23 Соловьёв, С.М.: История России с древнейших времен. Книга четвертая. Том XVI–XX. СПб. 1851–1879. 1033–1034. „10 июля 1727 года Зейкин был выпровожен за границу, в Венгрию, его отечество."

24 Middleton, Charles Theodore: Middleton's complete system geography. London, 1778.

alig látható, hogy a határ fel van tüntetve, így az avatatlan szemnek úgy tűnhet, hogy a Kárpát-medence teljes egészében török fennhatóság alá tartozik. Ezt az érzést tovább erősítheti a térkép színvilága: a többi állam esetében élesen elkülönülnek egymástól a szomszédos államok.

Összességében elmondható, hogy egy olyan kötetet hozott létre Paruseva, amely joggal tarthat igényt laikusok és szakmabeliek érdeklődésére. Pozitívumként említendő még, hogy egy új szemszögből, a naplóból vett részletek által egyenesen Nyikolaj Alekszejevics nézőpontjából kaphatunk betekintést nemcsak az orosz udvar, hanem az európai elit életébe is. Ugyanakkor ez kissé egyoldalú is lehet, hiszen a külföldi szakirodalmak vagy források felhasználása meglehetősen szegényes. A könyvet ajánljuk bárkinek, akit csak érdekel Oroszország XVIII. századi kultúrája, vagy története, de kiemelten ajánljuk azoknak is, akik tudományos munkájukhoz keresnek további adalékokat.

В. Г. Парушева: Я вдруг переношусь во дни Екатерины... Николай Алексеевич Голицын и его усадьбы. (Семейние хроники: Голицыны) [Egyszerre csak átlépek a katalini időkbe… Nyikolaj Alekszejevics Golicin és uradalmai. (Családi krónikák: Golicinok.)] Moszkva, Russzkij Mir, 2015. 784 o.*

Dinnyés Patrik

* Paruseva, V. G.: Ja vdrug perenosusz vo dnyi Jekatyerini… Nyikolaj Alekszejevics Golicin i jivo uszagybi. (Szemejnije hroniki: Golicini). Moszkva, Russzkij Mir, 2015. 784.

Galícia mítosza

A Mit Galicji című kiállítást a krakkói Nemzetközi Kulturális Centrum (Międzynarodowe Centrum Kultury) és a bécsi Wien Museum szervezésében rendezték meg. A kiállítás a Krakkó főterén található Nemzetközi Kulturális Centrum Galériájában 2014. október 9-étől 2015. március 8-áig volt megtekinthető, s azt követően 2015. március 25-étől 2015. augusztus 30-áig Bécsben, a Wien Museumban. A kiállítás katalógusa 2014-ben jelent meg Krakkóban lengyel nyelven, *Jacek Pruchla, Wolfgang Kos* valamint *Żanna Komar, Monika Rydiger* és *Werner Michael Schwarz* szerkesztésében a krakkói Nemzetközi Kulturális Centrum és a bécsi Wien Museum közös kiadásában. A kötet szerkesztői lengyel és osztrák kulturális intézmények vezetői, illetve egyetemi oktatók, elismert tudományos szakemberek, akik a történelemtudomány, a művészet- és építészettörténet, a társadalomtudományok, a média-, és filmtörténet területén dolgoznak.

A kiállítási katalógus témáját kifejezően ragadja meg annak címe: Galícia mítosza. Kelet és Nyugat határán a középkorban megszülető Halics-Vlagyimir, amelyből nem sokkal később a Halics-Lodoméria Fejedelemség megalakult, a történelem folyamán nevében, területében és a területét birtokló állam tekintetében is megannyiszor változott. Etnikai és vallási, felekezeti tekintetben heterogén kulturális földrajzi régióvá alakult a történelem századai alatt.

A területből fejlődött ki Lengyelország felosztása után mesterségesen a Habsburg fennhatóság alá kerülő Osztrák-Galícia (1772–1918), amely mintegy százötven évig lézett, s amelyet az első világháború kitörése szüntetett meg. A terület autonómiájának elnyerése – melyre a XIX. század végétől egyre nagyobb igény mutatkozott – csupán álom maradt, mivel függetlenségét sem a XIX. században, sem a XX. században nem tudta kivívni. Ebben közrejátszott fekvése (hiszen a történelem folyamán meghatározó európai hatalmak határa volt vagy érdekszférájába esett), nemzeti/nemzetiségi összetétele, és a területen élő lakosság konszenzusának hiánya is. Mégis, Osztrák-Galícia különböző kultúrájú, ajkú és vallású csoportjai egyfajta

békés, harmonikus szimbiózisban éltek e virágzó korszakban. Galícia „karaktere" egyfajta tartományi státusban formálódott, változott. A történelmi Galícia, azaz Osztrák-Galícia, amely az első világháborút követően megszűnt osztrák koronatartomány lenni, a két világháború között a versailles-i Lengyelországba tagozódott, alárendelődve az újjászülető Lengyelország nemzetiségekkel szemben erősen korlátozó politikájának; majd integritását végleg elvesztve a második világháborút követően megszűnt létezni, területe kettészakadt. A jaltai konferencia döntései alapján Lengyelország keleti területeit elvesztette, így le kellett mondania Galícia keleti területeiről – amely az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság része lett Kárpátaljával és 1954-től az Oroszországtól visszacsatolt Krím-félszigettel egyetemben. Galícia nyugati területei pedig a szocialista Lengyelországhoz kerültek. Az integritását elvesztő történelmi Galícia területein a Közép-Európában lejátszódó rendszerváltozásokat és forradalmakat követően ma Lengyelország és Ukrajna osztozik. A mai Nyugat-Ukrajnában érezhető is az a szellemiség, amely megkülönbözteti a többi ukrajnai régiótól. A terület virágzása tehát kétségkívül a tartományi korszakára tehető, amely mára már csak mítosz, mítosza annak a reményteljes korszaknak, amelyben Galícia megszületett, fejlődött, és növekedett.

A kiállítási katalógusban szereplő tanulmányok, térképvázlatok és a katalógust gazdagító korabeli képek, fotográfiák, sajtóorgánumok lapjai valamint a kortárs művészek Galíciához kapcsolódó munkái a történelmi Galícia emlékét, különböző népcsoportokhoz tartozó lakosainak életét, és Galícia városait hitelesen idézik vissza az olvasónak. A katalógus Galíciát igen sok, különböző diszciplináris perspektívából megközelítő és megragadó, ideológiáktól mentes, objektív és modern tudományos szemléletben megírt tanulmányt, valamint gondosan összegyűjtött képi forrást tartalmaz. Megszerkesztettsége, kivitelezése tudományos és esztétikai szempontból is igényes. A kötetet hasznosan forgathatják mindazok, akik érdeklődnek Galícia történelmi múltja, kultúrája iránt. Fokozottabban érintheti az album a lengyel, osztrák, ukrán, orosz, magyar, ruszin, izraeli tudományos élet képviselőit (történészek, művészettörténészek, etnográfusok, szociológusok stb.) és érdeklődő olvasóit, valamint mindazokat, akiket a XIX. századi Közép-Európa történelme és kultúrtörténete, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia Galíciája foglalkoztat.

Osztrák-Galícia történetéről hazai viszonylatban releváns tudományos összefoglaló tanulmánykötet még nem született; azonban Galícia történelmének szűkebb korszakairól, a terület lakosságának világháborúkban betöltött szerepéről, a régió lakosairól, vallási-felekezeti vagy etnikai csoportjairól, törté-

nelmi statisztikájáról,[1] az itt élő etnikumok irodalmáról már számos magyar tanulmány, monográfia, sőt doktori értekezés készült; és elmondható, hogy a magyarországi Közép- és Kelet-Európával foglalkozó történészek akár önálló fejezeteket is szenteltek ennek hajdani tartománynak összefoglaló munkáikban vagy Kárpátalja vonatkozásában.[2] A magyar útikönyvek irodalmában is egy igen hasznos munka jelent meg a régióról.[3] A nemzetközi Galícia-kutatás már több releváns önálló kiadvánnyal is büszkélkedhet. Itt kell megemlítenünk lengyel tekintetben *Kazimierz Chłędowski* munkáját[4]; *Krzysztof Fiołek* és *Marian Stala* közös művét[5]; az amerikai, de ruszin-magyar gyökerekkel rendelkező *Paul Robert Magocsi* szorosabban Galíciához kapcsolódó munkáit[6]; az osztrák *Martin Pollack* monográfiáját[7]; az osztrák *Alois Woldan* munkáját.[8] A német Galícia-kutatás két nagy szaktekintélye és műveik sem kerülhetik el figyelmünket: *Harald Binder* monográfiája[9] és *Klaus Bachmann* munkája.[10] Végül Galícia témájában a fent említett szakkönyveken, tanulmányokon túl egy esszékötetről is szólnunk kell *Andrei S. Markovits, Frank E. Sysyn, Piotr Wandycz* és *Peter Brock* szerkesztésében.[11]

1 Deák Ernő: Osztrák-Galícia (1772–1918) „statisztikai topográfiai" viszonyai a korai forrásokban. Kisebbségkutatás. 9. évf. (2000) 3. szám.

2 Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. 1. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. 2. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae, 7, 9. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005.

3 Farkas Zoltán – Sós Judit: Kárpátalja, Lemberg és Csernovitz. Útikönyv. Jel-Kép Bt., Budapest, 2010.

4 Kazimierz Chłędowski: Pamiętniki: Galicja, 1843–1880. Wrocław, Warszawa, Ossolineum és Di Agostini, 2006.

5 Krzysztof Fiołek – Marian Stala: Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych, 1866–1914: studia i szikce. Universitas, Kraków, 2011.

6 Paul Robert Magocsi: Galicia: a historical survey and a bibliographical guide. University of Toronto Press, Toronto, 1983; Galicia: a mulitcultured land. Szerk.: Chris Hann – Paul Robert Magocsi. Toronto University Press, Toronto, 2005.

7 Martin Pollack: Galícia: utazás egy eltűnt világban Kelet-Galícia és Bukovina földjén. Fordította, a jegyzeteket írta, a függeléket készítette, a képeket összeállította Halasi Zoltán. Palatinus, Budapest, 2009.

8 Alois Woldan szerk.: Między Galicją, Wiedniem i Europą : aspekty twórczości literackiej Andrzeja Kuśniewicza. Stacja Naukowa Polskiej Akademii Nauk, Bécs, 2008.

9 Harald Binder: Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 2005.

10 Klaus Bachmann: „Ein Herd der Feindschaft gegen Russland" : Galizien als Krisenherd in den Beziehungen der Donaumonarchie mit Russland,1907-1914. Verlag für Geschichte und Politik: Oldenbourg. Bécs, München, 2001.

11 Az esszékötet bibliográfiai adatai: Andrei S. Markovtis – Frank E. Sysyn – Piotr Wandycz – Peter Brock: Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austria. Harvard University Press, 1982.

A katalógus felépítését tekintve két nagyobb részre tagolható: az első a Galíciát érintő tanulmányok egysége, amelynek nyitányát a főszerkesztők bevezető tanulmányai adják. A kötet második nagy egységét a katalógus adja, amelyet egy Galíciát keresztüljáró „képi utazás" előz meg, korabeli fotográfiákból válogatva. A katalógus elején egy olyan diagram áll, amely évszámok, térképvázlatok és a címerszimbolika segítségével ábrázolja Galícia változó kiterjedésű területét az azt éppen birtokló politikai entitás nevével. Ezt a katalógushoz szorosan kapcsolódó két tanulmány követi. A kötet fejezeteit rövid informatív bevezető előzi meg, a szerteágazó és gazdag mellékletekhez cím, fellelhetőség és leíró magyarázat kapcsolódik. Az albumban nincs külön bibliográfiai jegyzék. A kötet első összefüggő egységét kitevő fotográfiák után fel vannak tüntetve azok az intézmények és magánszemélyek, amelyek, illetve akik rendelkezésre bocsájtották anyagaikat (írásos, tárgyi forrásaikat).

A kötet szerkesztői a kulturális élet, a társadalom- és humán tudományok elismert szakemberei. Itt találjuk *Jacek Antoni Pruchlát.* Pruchla neves lengyel művészettörténész és közgazdász. Szakterülete a várostörténelem, helytörténet és a kulturális örökségvédelem. Az UNESCO lengyel bizottságának helyettese és a krakkói Nemzetközi Kulturális Centrum alapítója és igazgatója. Az osztrák *Wolfgang Kos,* a szerkesztői csoport másik jeles személyisége a bécsi egyetemen végzett történelem és politológia szakon, és komoly újságírói és rádióközvetítői karriert futott be. 2003-tól a bécsi Wien Museum igazgatója. *Żanna Komar* a Lublini Katolikus Egyetemen végzett művészettörténet szakon. Szakterülete a XIX. és XX. századi építészettörténet, valamint Galícia és Lengyelország keleti határvidékének kulturális öröksége és építészeti kultúrája. Számos cikke jelent meg a lengyel, osztrák és ukrán sajtóban Galícia vonatkozásában a krakkói Nemzetközi Kulturális Centrum munkatársa. *Monika Rydiger* a Jagelló Egyetemen doktorált lengyel művészettörténész, kritikus, kurátor. Szakterülete a XX. századi építészet és szobrászat. Tanított a krakkói Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán. A krakkói Nemzetközi Kulturális Központ megannyi művészettörténeti kiállításának kurátora, aki 2011-ben elnyerte a Lengyel Nemzeti és Kulturális Örökség Díjat. Az osztrák *Werner Michael Schwarz* a Wien Museum kurátora és a Bécsi Egyetem oktatója. Számos kiállítás és kiadvány kapcsolódik nevéhez média és filmtörténet témájában. A kötet tanulmányainak szerzői között a fent említett valamennyi szerkesztő írása szerepel, azonban a legtöbb tanulmány európai illetve egyesült államokbeli kutatók szerzeménye.

Jacek Pruchla főszerkesztő bevezető tanulmányát (*Galícia utáni Galícia, avagy sajátos mítosz egy elveszett királyságról)* azzal kezdi, hogy az egykori Galíciai és Lodoméria Királyság az európai monarchiák távoli múltra visszatekintő történetében csupán egy marginális, alig ismert régiónak számított, mindazonáltal 150 éve még a Habsburg Monarchia egyik fontos tartománya volt. Igencsak összetett, bonyolult viszonyrendszerek kapcsolták a régiót a különböző korszakokhoz és története ma is számos nehéz kérdést vet fel. A letűnt Osztrák-Galícia korszakát ugyanakkor idealizáló-nosztalgikus visszaemlékezés hálózza be. Egy elveszett királyság, egy mitikus ország, amely azonban a hitványság szimbólumává is vált: társadalmi és nemzeti/nemzetiségi konfliktusok szimbólumává; véres háborús küzdelmek katlanává; a keleti front, az első és második világháború gigantikus temetőjévé. Pruchla kitér arra, hogy az ukrán lakosság számára a régió mindig a nyugati világhoz, Nyugat-Európához való kötelékük kulcsa volt. Csaknem száz éve szűnt meg a terület tartományként létezni, és hetven éve választották szét a jaltai konferencia döntései következtében. Galícia szétválasztása és dezintegrálása a huszadik század legnagyobb tragédiája lett. Nem csupán a világháborúk véres eseményei és tettei miatt, hanem a holokauszt, a deportálások, a nemzeti-etnikai tisztogatások, a brutális szovjetizálás és a terület hosszan tartó elszigetelése miatt is. Ugyanakkor Galícia az a terület, ahol a történelmi emlékezet találkozik: a lengyel, ukrán, osztrák, s hasonlóan a cseh, a magyar és az örmény emlékezet. Emlékezünk erre az elveszett Paradicsomra nemcsak az egykori Galícia területén fekvő Lvivben (korabeli lengyel nevén Lwówban) és Krakkóban, de határain túl Bécsben, Wrocławban, Jeruzsálemben, Haifában, Brooklynban és Kaliforniában is. A XIX. és XX. századi migráció következtében mintegy kétmillióan hagyták el Galíciát, s telepedtek le az amerikai kontinensen. Galícia lett szélesebb vonatkozásban „Izrael Édesanyja", hiszen ez a régió volt a kelet-európai ortodox zsidóság bölcsője és bástyája. Más atmoszférával bírt 1772-ben, 1846-ban és 1900-ban. Ugyanakkor Galícia városainak épületei, szobrai, intézményei magukon viselték az Osztrák-Magyar Monarchia modernizációját, technikai vívmányait, a belle epoque építészeti stílusjegyeit. Krakkó és Lwów Bécshez hasonlóan kulturális virágzásnak indult.

Wolfang Kos, az album másik főszerkesztőjének bevezető tanulmányát (*Merre feküdt Galícia?*) ismert szerzők Galíciát leíró metaforáival kezdi: *„Nyugat Keletje", „Kelet Nyugatja", „Bécs távoli tartománya s egyidejűleg Bécs elővárosa."*[12] Kos a kiállítás előtt már szervezett Galícia történetének emléket állító kiállítást (*Osztrák Galícia és annak kulturálisan*

12 Emil Brix.

sokszínű öröksége). Kos Galícia korszakából származó képeslapok példája alapján hozza közel az Ausztria történetében 1772 és 1918 között szerepet játszó területet. Az egyik képeslap egy Bécs és Lwów között közlekedő személyszállító vonat harmadosztályú vagonját ábrázolja. Kos kitér az Osztrák–Magyar Monarchia korában kiteljesedő vasúti hálózatok szerepére, melyek élénk kapcsolatot teremtettek a tartományok városai, községei és Bécs között. Ezekben a vagonokban megannyi osztrák császári tisztviselő, zsidó kereskedő, lengyel értelmiségi valamint számos diák utazott. Kos idézve *Franz Martin Mayer* munkáját (*Ausztria története 1909-ből)* kitér Ferenc József személyére is. „A császár úgy foglalkozott a szegényes Galíciával, mintha atyja lett volna. Fáradhatatlan és kitartó munkájából megannyi időt áldozott a területre." (96. o.)

Żanna Komar tanulmányának (*Allegória és szimbólum. Galícia a művészetben*) első példáját a címerszimbolikával kezdi: a Galícia fogalmához köthető első szimbólum ikonográfiai kontextusban a XVIII. század vége után jelent meg: ez a Galíciai és Lodoméria Királyság címere; a címerpajzsban három korona és egy csóka szerepel. Galícia létrejöttének történelmi feltételei kedveztek annak, hogy Galíciát mitikusan ábrázolják: az időbeli többértelműség (Galícia pontos történeti kezdetét homály fedi valahol a középkor kezdetén), az térbeli változások, és nevének etimológiai többértelműsége mind lehetővé tették az értelmezés szabadságát, nem zárva ki a transzcendens vonatkozásokat sem. Komar a következőkben kronologikus vonalat követve hoz példákat és részletezi az alkotói folyamat hátterét Galícia képzőművészetben megjelenő manifesztációira. Galícia egyik első allegorikus ábrázolása Franz von Maulbertsch osztrák művész költői-allegorikus képe, mely a „Galícia és Lodoméria allegóriája" címet viseli. A következő impozáns alkotás már egy emlékmű: Galícia első kormányzójának, Franz von Hauernek az emlékműve a lvivi domonkos templomban. Az emlékműhöz kapcsolódó Galíciát ábrázoló szobor befejezője a Párizsban és Bécsben tanuló Anton Schimser (1790–1838) osztrák szobrász volt, aki 1812-től állandó jelleggel Lwówban tartózkodott. Schimser Galíciája egy méltósággal teljes fehér márványszoborban megalkotott női alak, mely a szarkofág fekete sírkövére épült, és fején koronát (corona muralis) visel. E női alak másik változatát Schimser a Höcht Kaszinó csarnokába helyezte el, amikor Ferenc Károly főherceg látogatást tett 1823 júliusában Lwówban. A Lwówban megépülő tartományi szejm épülete – amelyet végül Julius Hochberger tervei alapján 1877 ás 1881 között építettek meg – adja a legismertebb megszemélyesítését Galíciának. Galícia alakja a szejm épületén Theodor Rygier varsói művész nevét dicséri. Rygier Galíciája egy

gyönyörű, bájos formákkal rendelkező női alak. „Arca a csillagok fényétől ragyogott és rá minden oldalról a remény és béke fénysugarai áradtak (…)". A XIX. századi liberalizmus haladó irányvonalainak és értékeinek lenyomatát tükrözi Leonard Marconi szobra a Galíciai Takarék Alap épületének tetején (1890). A XIX. század végén és a XX. század elején, amikor a nemzeti eszme a csúcsára hágott, Galícia fogalma és ábrázolásai már a helyi, a nemzeti és a szupranacionális identitás prizmáján keresztül kaptak értelmet. A „galíciai stílus" kifejezés a magyar Kovács Edgár nevéhez kötődik, ő volt a Galíciai Pavilon tervezője az 1900-as párizsi világkiállításon. Ez a kifejezés és koncepció egyszerre próbálta tükrözni a regionális gondolatot és a nemzetek feletti gondolatiságot, melyben egymás mellett létezett a zakopanei (lengyel) stílus és a hucul (ukrán és ruszin) stílus. Bár Galícia 100 éve levonult a történelem színpadáról, képe erőteljesen visszatért a XX. század végén. Az elválasztott és megszűnt tartományon két ország osztozott: így született meg Lengyel-Galícia, és Ukrán-Galícia. Lengyel területen Galícia és a kortárs művészet kapcsolatában az újszandeci BWA Sokół Kortárs Művészeti Galéria játszik fontos szerepet. Ukrán-Galícia területén a XX. század kilencvenes éveinek kezdetén Galícia szó szerint értelmezett és metaforikus ábrázolásai születtek meg a lvivi festészetben és az ivanofrankivszki művészeknél. Galíciának, mint ihletet adó témának az ukrán művészetben Włodko Kostyrko (sz. 1967) a legfőbb képviselője. Kostyrko átvette Rygier Galícia-képét, de kivonta azt a nyilvános diskurzusból. Nála a legkülönbözőbb módokon jelenik meg az egykori tartomány, olykor ironikus megjegyzésekkel.

A tanulmányok további szerzői java részt olyan fiatal kutatók, akik közép-európai egyetemek bölcsészettudományi szakterületein végeztek: *Matthias Beitl; Emil Brix; Krzysztof Broński; M. Patrice Dabrowski; Bogusław Dybaś; Katrin Ecker; Jarosław Hrycak; S. Kerstin Jobst; Klemens Kaps; Maria Kłańska; Żanna Komar; Wolfgang Kos; Börries Kuzmany; Waldemar Łazuga; Hans-Christian Maner; Kinga Migalska; Martin Pollack; Jurko Prochaśko; Jacek Pruchla; Jan Rydel; Monika Rydiger; Werner Michael Schwarz; Joshua Shanes; Alois Woldan; Larry Wolff; Taras Wozniak; Krzysztof Zamorskie*, s végül a szerzők közt van a bécsi Zsidó Múzeum is (konkrét szerzőket a katalógus nem közöl).

A kötet jól használható segédkönyvként a felsőfokú intézmények szláv nyelvi tanszékein, szlavisztikai intézeteiben, történelemtudományi intézeteiben, illetve Közép-Európa történetével vagy Kelet-Európa történetével foglalkozó intézetekben. Minden nemzeti könyvtárban és kulturális intézetben helye lehet a katalógusnak. Bizonyos Közép-Európa illetve Kelet-Eu-

rópa valamint Lengyelország, Ausztria vagy Ukrajna témájával foglalkozó egyetemi kurzusokhoz hasonlóan hasznosan forgathatják az érdeklődők. A katalógust igényes és a szaktudományoknak megfelelő tartalom és nyelvi stílus jellemzi. A tanulmányok bibliográfiai és magyarázó jegyzetekkel vannak ellátva, és a katalógus minden képi forrása mellett szerepel annak fellelhetősége, adata. A képi, írásos és egyéb források felhasználása szakszerű, ellenőrizhető. A könyv illusztrációi (legyen szó fotográfiákról, épület rajzokról, térképekről, kortárs művekről) esztétikai élményt nyújtanak, a szerkesztői koncepciónak megfelelő helyen vannak, és színesítik, gazdagítják a kötetet. Autentikus szerkesztői gondolatra utal, hogy a katalógus tartalmi része előtt Galícia ismert városairól készült korabeli fotográfiákban gyönyörködhetünk. Mind a szerkesztők, mind pedig a szerzők stílusa gördülékeny, informatív, tagolt, érthető és követhető.

A katalógushoz a következő kritikai megjegyzéseket fűzhetjük: részletesebb visszatekintő információkat adhatott volna Galícia korábbi történelméről (középkor, újkor), hogy a terület és az itt élő népek változatos történetét annak történelmi kontinuitásában az olvasó megérthesse, éppen ezért hasonlóan a fenti okok miatt kitérhetett volna több tanulmányban is a terület későbbi és jelenkori hovatartozására, és politikai, kulturális, etnikai helyzetképére. Hiányolható, hogy Galícia vallási-felekezeti képéről és vallási csoportjairól nem kapunk részletes megvilágítást, csupán a zsidóság helyzetéről, holott ez nem elhanyagolható egy olyan régió esetében, amelyben összefonódik a nyugati és keleti rítusú katolicizmus, valamint a keresztény ortodoxia és a kelet-európai hászid zsidóság élete. Szükségét érezném még egy olyan kisebb fejezet beszúrásának, amely a szerkesztők gondolatmenetének megfelelően a lengyel, osztrák, ukrán és zsidó vonatkozás mellett ruszin vonatkozásban is kapcsolódik Galíciához, valamint egy olyan önálló tanulmánynak, amely az itt élő ruszin lakosságra is kitér.

Mindent összefoglalóan értékelve elmondható, hogy a kiállítási katalógus az egykoron létező, történelmi Galíciáról autentikus és részletes képet ad. Tisztázza Galícia kulturális-földrajzi fogalmát, és a Galícián értendő terület fogalom-, és határváltozásait a történelem folyamán, és számos különböző látószögből vizsgálva próbálja megeleveníteni az egykori Galíciát, városait, lakosainak életét. A katalógus fontos szerepet tölthet be a tudományos és kulturális életben, hiszen a rendelkezésekre álló források alapján vizsgálja és ismerteti a kutatási eredményeket Galícia vonatkozásában. Örökséget állít mind a lengyelek, mind az osztrákok egykori tartományának, amely területen a későbbi ukrán nemzeti mozgalom is kifejlődött. Vallástörténeti, várostörténeti, politikatörténeti, etnográfiai, szociológiai, irodalomtörténeti,

építészettörténeti, hadtörténeti megvilágításból is elénk tárja az egykori Galíciát. Ajánlani tudom minden olyan olvasónak, aki érdeklődik Galícia történelme, a közép-európai államok és nemzetek, népek és vallási csoportok történelme, valamint a XIX. századi Osztrák–Magyar Monarchia kulturális öröksége iránt.

Jacek Pruchla, Wolfgang Kos, Żanna Komar, Monika Rydiger, Werner Michael Schwarz (szerk.): *Mit Galicji*. (Galícia mítosza) Miedzynarodowe Centrum Kultury Kraków: Miedzynarodowe Centrum Kultury, 2014. 465 o.

Magony-Biró Kata

A csillagász és a boszorkány

Ulinka Rublack a Cambridge University professzora gazdag tudományos munkásságra tekinthet vissza. Átfogó történelmi munkái: Oxford Concise Companion to History (2011), Oxford Handbook of the Protestant Reformation (2016). Európa kora újkori történelméről szóló kötetei: Reformation Europe (2005, ismertette a KLIÓ a 2008/4-es számában), The Crimes of Women in Early Modern Germany (1999) és Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe (2010). Alább ismertetendő könyve a The Astronomer and the Witch – Johannes Kepler's Fight for his Mother (2015).

Johannes Kepler (1571–1630), a híres csillagász, Habsburg császárok megbecsült matematikusa 1615 decemberében arról értesült, hogy édesanyját boszorkánysággal vádolják. Azonnal odautazott, hogy maga védhesse őt.

Ez a leghevesebb boszorkányüldözések ideje. Becslések szerint 1500 és 1700 között 73 ezer férfit és nőt fogtak perbe boszorkányságért Európában, és 40–50 ezret végeztek ki, a felét német területen. 75 százalékuk nő volt. A társadalmat félelemmel töltötte el a klímaváltozás: a rendkívül hideg telek és hideg, esős nyarak miatt nem volt termés. Az árak emelkedtek, éhség, pestis pusztított. Bárkire ráfoghatták, hogy boszorkány, ő okozta a betegséget, a rossz termést. Trier katolikus püspökségben különösen magasra csapott a boszorkányüldözés. Lotaringiában 300 vádlott 80 százalékára hoztak halálos ítéletet. A württembergi világi bíróság 197 személyt végeztetett ki. A délnyugat-német területeken 1561 és 1670 között 3200 boszorkányt küldtek halálba. *Heinrich Kramer* Boszorkánypöröly című műve után (1486) *Peter Binsfeld* „praktikus" Tractatusa jelent meg arról, hogyan kell vallatni a gyanúsítottakat (1589). *Johann Weyer* orvos (1525–1588) úgy vélte, ezeknek az asszonyoknak inkább orvosi kezelésre van szükségük, nem tortúrára. Szavait figyelmen kívül hagyták. *Jean Bodin* (De la démonomanie, 1580) valamint *Martin Del Rio* (Disquisitiones Magicae, 1599–1600) azt hirdették, a boszorkányokat meg kell égetni. 1607 és 1617 között óriási volt a drágulás, ekkor következett be a boszorkányperek negyedik hulláma. Ebbe sodródott bele a Kepler család is. Kepler gyanús volt, mert nem fogadta el, hogy Krisztus jelen van a kenyérben és borban.

Katharina Kepler Württemberg hercegségben, különböző kisvárosokban élt. Württemberg 1534 óta lutheránus volt. Katharina nem járt iskolába, a háztartási teendőket végezte. Heinrich Keplerhez ment férjhez, aki len- és pamutvásznat, gyertyát, gyapjút árult. 1575-ben a család Leonbergbe, egy polgárosodó kisvárosba költözött, az apa házat, földet vett, megkapta a polgárjogot. Itt minden gyermek járhatott iskolába, és a szegény gyermekek is szerezhettek egyetemi fokozatot. Stuttgartban lehetett könyvet kapni.

Fiuk, Johannes Württembergben és Maulbronnban tanult, azután hercegi ösztöndíjjal a tübingeni egyetemre járt, és matematika tanár lett Grazban. Megjelent az első könyve, levelezett Galileivel.

1615 tele rendkívül hideg volt, a szőlő elfagyott, Leonberg nélkülözött. Katharina Kepler ugyan nem szorult alamizsnára, de amikor katonafia, Heinrich betegen tért haza, és nem kapott húst az édesanyjától, dühében rákiabált, hogy boszorkány. Ekkor egy üveges mester felesége, Ursula Reinbold is megvádolta Katharinát, hogy az italával megbénította a lábát. Ekkoriban Einhorn helytartó kilenc „boszorkányt" végeztetett ki. A 68 éves Katharinát is beidézte. Az asszony tagadta a vádat: ő nem átkozta meg Ursulát. Egyedül Isten gyógyíthatja meg. Einhorn először hazaengedte Katharinát, majd ismét börtönbe vetette.

Kepler ez időben Grazban egy protestáns iskolában tanított, A világ harmóniája című munkáját írta, és asztrológiai kalendáriumot készített. Különböző modelleken bemutatta a Nap és a bolygók állását, a Nap és a Hold ciklusait. A kozmosz geometriai alakzatait Isten játékának tartotta, és úgy vélte, ő képes azt megérteni. A De Stella Nova című munkájában (1606) kifejtette, hogy az új csillag a mennyboltból kiszakadt elhalt anyagból keletkezett. Felfedezte, hogy az égitestek ellipszis pályán mozognak.

Ausztriai Ferdinánd durván nekitámadt a lutheránusoknak, ezért Keplernek el kellett hagynia Grazot. A tübingeni egyetem nem fogadta, de a híres dán asztrológus Tycho Brahe meghívta Prágába. Hamarosan Rudolf császár birodalmi matematikusa lett. Ez jó fizetést jelentett, de a katolikus Habsburg császári udvarban kényes volt a helyzete, ezért Linzbe költözött. Ismét tanított, térképet készített és csillagjóslással egészítette ki a keresetét. A württembergi hercegnek elküldte a Merkur és a Nap állásáról szóló könyvét. Kepler egész életében támogatót keresett, hogy ne jóslatokból kelljen élnie, hanem tudósként dolgozhasson. Az Astronomia Novában (1609) kijelentette, hogy a vallási magyarázatok aláássák a tudós eredményeit.

Katharina ügyében Kepler közbenjárt a hercegnél. A hercegi tanács elrendelte, Einhorn bocsássa szabadon Katharinát, de hallgassa ki őt, és a válaszokat terjessze fel a kancelláriához.

Ekkoriban az asztrológiát az egyetemeken is tanították. Maga Kepler több mint ezer horoszkópot készített. Később, Prágában már elutasította az ostoba jóslásokat. Rudolf császárnak megírta, hogy „az egek nem tudnak semmit sem tenni" (139). A világok harmóniáját I. Jakabnak ajánlotta. Az 5. könyvben leírta a bolygók mozgásának törvényét (1618). Kifejtette, hogy az ember jellemének alakulására történelmi és társadalmi körülmények is hatnak. Az édesanyjával mindig szoros volt a kapcsolata, de hangoztatta, hogy nagyon különböznek egymástól. Ezt valószínűleg a tudományos karrierje védelmében tette.

Katharina bűnpere 1619-ben kezdődött Leonbergben. A per iratait híres fia közreműködése miatt megőrizte az állami levéltár. 21 tanút hallgattak meg. Reinbold fontosabb vádpontjai: az idős asszony az italával megbetegítette Ursulát; a nagynénje is boszorkány volt; elüldözte otthonról a férjét; elvitt egy fiatal nőt a boszorkányszombatra; egy iskolaigazgatóhoz a zárt ajtón át bement, és bénító hatású bort adott neki. Egy asszony meghalt a bortól. Egy varrónőt boszorkánnyá akart változtatni; nem hisz az örökéletben; macska képében közlekedik. Ráadásul a fia, Heinrich szerint is boszorkány.

A vádló a római jog szerint hat kérdésben akart tisztán látni: ki mit tett, hol, mikor, miért és milyen eszközökkel. A Birodalmi Törvénykönyv szerint legalább egy szemtanúra volt szükség ahhoz, hogy tortúrára vessék a vádlottat. Kepler pontról pontra cáfolta a vádakat: nem létezett boszorkány nagynéni; Ursulának a férjén kívül másokkal is volt szexuális kapcsolata; Reinhold csak a pénzéért vette el, holott tudta, hogy boszorkány. Ami testvérét, Heinrichet illeti, őt mesterei verték, hajléktalan volt, koldult, lopott, és a rágalmak alapján elhitte, hogy az édesanyjuk boszorkány. Egy másik vádpont volt, hogy Katharina kiásatta az apja koponyáját a sírból, ivóedényt készíttetett belőle, hogy védje vele a fiát. Kepler elmondta, maga Rudolf császár is hitte, hogy némely tárgyak, így a koponya is, megvédik. Katharina hallhatott erről, ezért védte volna vele a fiát.

Katharina tanúi közül néhányan kínvallatást ajánlottak, mások nem hittek a „bizonyítékokban". Voltak, akik védték őt, vagy Istenre bízták a döntést. A kihallgatási jegyzőkönyvet felterjesztették a stuttgarti kancelláriának.

Eközben V. Frigyes kálvinista cseh király vezetésével megindult a harc II. Ferdinánd császárral és a katolicizmussal szemben. A harmincéves háborúba számos európai állam kapcsolódott be. Leonbergben újabb boszorkányperek zajlottak. Egy nő belehalt a rettenetes tortúrába. A háború miatt

nehezebb lett az élet, sokan fát, élelmiszert loptak, a pénz elértéktelenedett. Katharina Kepler helyzete nem sok jóval biztatott.

1620-ban a Habsburg-sereg a rajnai palotagrófság felé indult, Tilly pedig lerohanta a protestáns lázadókat Ausztriában. V. Frigyes a fehérhegyi csatában elvesztette csehországi koronáját, és Ferdinánd kegyetlenül végzett a lázadókkal. Ezek után a stuttgarti kancellária börtönbe vetette Katharinát. A 73 éves asszony szinte ruhátlanul rejtőzött el, de a fogdmegek előrángatták, 17 tanú vallott ellene. Az idős asszony sorban cáfolta a vádakat, logikusan, éberen állta a procedúrát. Heinrich fiáról azt mondta, a katonaság változtatta durvává. A bírák azonban elhitték, hogy boszorkány, és kifogásolták, hogy nem sír. A jegyzőkönyv alapján a kancellária arra utasította bíráját, ijessze meg Katharinát a tortúrával. Ezután elszállították Güglingenbe.

Amikor Kepler megtudta, hogy letartóztatták édesanyját, felszámolta a háztartását Linzben és Güglingenbe ment. A „kegyetlen torony”-ból az őrök szállására vitette Katharinát, és fizette az ellátását. A kormányzó megláncoltatta az asszonyt és benyújtotta a vádakat. Kepler kétségbe vonta az eljárás jogosságát, és alapos, jogilag alátámasztott védőirattal válaszolt. Katharina láncon töltötte a karácsonyt, de nem tört meg. A tárgyalást 1621. január 8-án folytatták. Ezalatt Ursula Reinbold az ablakából az utcára kiáltozva átkozta Katharinát.

Kepler 1621-ben tübingeni jogászok előtt élesen bírálta a württembergi herceget, mert az ő uralkodása idején (1608–28) hozták a legtöbb halálos ítéletet. Az angol királytól kapott állásajánlatot nem fogadta el. Leonberg, Güglingen között ingázott. Frankfurtban kiadta az Epitome című könyvét, amelyben Kopernikusz mellett érvelt, szemben a ptolemaioszi elképzelésekkel. Ez volt az első rendszerezett csillagászati könyv. A kormányzónak küldött védőirata elakadt a kancellárián, és a per húzódott. Keplert tudós barátok is segítették: Wilhelm Schickard építész, csillagász; Christoph Besold jogászprofesszor, gazdag könyvtár (4000 kézirat és könyv) tulajdonosa, Savonarola kiadója. A harmadik barát Johann Valentin Andreae, akinek Reipublicae Christianopolitanae Descriptio című utópiája Campanella Napvárosa előtt jelent meg.

Kepler felszólította a kormány jogászait, ne tegyék tönkre a vádlott és családja életét. Bodintól eltérően ő a hatalomtól finom harmóniát várt, amely a köz javát szolgálja. Elítélte az örökletes monarchát, az engedelmes alattvalókat, a vidéki kiskirályokat és a boszorkányégetéseket, és kijelentette, hogy édesanyja perében Isten elítéli a bírákat és az uralkodókat.

Kepler egy másik barátja, Gödelmann jogász azt hangoztatta, hogy Katharina esetében is két megbízható tanúvallomás kellene, mielőtt kín-

padra vonnák. A tortúrával kikényszerített vallomás nem lehet jogi eljárás tárgya. Halálbüntetés csak a valóban maleficiumot elkövetőknek jár. Kepler hivatkozott a római jog formai eljárására, mely szerint a perek dokumentumait írásban be kell adni. Ezáltal Keplerék tájékozódhattak a bizonyítékokról.

Kepler védőbeszédében megállapította, hogy a tanúk szóbeszéd alapján vádolták Katharinát, és elfogultak voltak. Ursula babonás, önző asszony, aki a fájdalmaiért „egy képzelt boszorkányt" okolt. Rágalmait nem bizonyította. Nincsen két pártatlan tanú. A már elítélt boszorkányok egyike sem vallotta társának Katharinát. A kínzással kicsikart vallomások nem érvényesek. Orvosi érvekkel bizonyította, hogy a betegségeket, sérüléseket nem boszorkány okozta. Ursula maga ivott valami mérgezőt, mert mások nem lettek rosszul Katharina gyógyteáitól. Az állatok természetes okokból pusztulnak, nem rontástól. Heinrich vádja nincs alátámasztva. A gyermek tanúk vallomása nem megbízható; Katharina a gyógyító tevékenysége során tapasztalattal használta fel a gyógyfüveket. Mindebből az következik – fejezte be Kepler –, hogy édesanyja gyenge öregasszony, de becsületesen nevelte fel a gyermekeit. Nem érdemel tortúrát. Kepler védőbeszéde igen jelentős volt a boszorkány-perek idején.

Katharina már egy éve volt börtönben, amikor a tárgyalás 1621 augusztusában folytatódott. Gabelkhover ügyvéd vádirata szerint Katharina sérüléseket okozott embereknek, állatoknak, meg akarta vesztegetni a kormányzót, elűzte otthonról a férjét, nem nézett a vádlói szemébe és nem sírt. Ezek bűnösségének a bizonyítékai. Alá kell vetni a tortúrának. Kepler döbbenten fogadta az ítéletet. Pár nap alatt hajszolt gyorsasággal elkészítette 64 oldalas válaszát. Cáfolta Gabelkhover vádpontjait, támadta a kormányzót elfogultságáért, a per halogatásáért, vitatta a tanúk megbízhatóságát. Bravúrosan bizonyította, hogy Ursula saját nemi betegségét higannyal gyógyítgatta, ez károsította az agyát. Egy erkölcstelen asszony vádolt meg egy tiszteletre méltó idős asszonyt.

A per iratait a tübingeni jogi fakultásra terjesztették fel. 1621. szeptember 10-én megszületett az ítélet: a bizonyítékok nem elegendők, ezért, és idős korára tekintettel nem vetik kínzás alá, de a hóhér megfélemlítésül mutassa meg neki a kínzóeszközöket. Kepler felkészítette az édesanyját, hogy nem lesz valódi tortúra. Az asszony kijelentette: „Nem akarok, nem tudok vallomást tenni". Térdre hullott, s Istenre bízta az ítéletet. Erős volt és bátor. Tizennégy hónap után szabadon engedték. Katharina 1622. április 13-án, 75 éves korában hal meg. Szabadságban töltött utolsó hat hónapjáról nem tudunk semmit, és nem tudjuk, hol temették el.

Johannes Kepler egész életében megélhetési gondokkal küzdött; a császár gyakran elmaradt fizetésének kiutalásával. Nehéz volt Linzben visszatérnie régi életéhez, ugyanis a várost bajor seregek foglalták el, megszigorodtak az ellenreformáció intézkedései. Ennek ellenére II. Ferdinánd megerősítette őt birodalmi matematikusi állásában. Ismét levelezett régi barátaival. Írt egy könyvet a logaritmus-számításról, és dolgozott a Rudolf-táblázatokon. Folytatta a Hold asztronómiájáról szóló álmát, a Somniumot. Ennek alapkérdése, hogy vajon milyen a Föld és más planéták a holdról nézve. Egyetértett Galileivel a holdfelszín krátereit és hegyeit illetően. Munkáiban irodalmi műveket, és démonológiai írásokat is felhasznált. A világegyetemet illető megállapításai keveredtek misztikus vallási gondolatokkal. Hitt a szellemekben. Úgy vélte, a tudomány a babonából nő ki, eleinte a csillagászatot is jóslásra használták. Élete utolsó tíz évében a Somnium kiadását készítette elő. A Somniumhoz toldva valóságos lábjegyzetes apológiát írt édesanyja ügyében. Végjegyzeteinek egy része gúnyos, vicces, abszurd, és versek, epigrammák is vannak közte. Kabalisztikus vizsgálatokra hivatkozott, misztikus jelentőséget tulajdonított a számoknak és a héber betűknek. Egy helyütt leírja, hogy tudománya révén az emberiségnek békét és örömet, magának pedig elismerést és magasabb fizetést szeretett volna szerezni.

1626-ban Kepler befejezte a Rudolf-táblázatokat. A szigorodó katolicizmus elől Ulmba költözött, a könyvét ott adták ki. Közben Wallenstein felajánlott neki sziléziai, sagani hercegségében egy tudós állást jó fizetéssel. Keplerék 1628 nyarán Saganba költöztek, de a katolikus környezetben a tudósnak alkudoznia kellett hite megtartásáért. Nyomdát állított fel, hogy kiadhassa a Somniumot. Lányának, Susannának az esküvőjére a távolság miatt nem tudott elutazni. 59 éves korában még született egy kislánya. Szerencsétlenségére a császár elbocsátotta Wallensteint, így odalett Kelpler anyagi biztonsága. Hideg őszi időben utazott Regensburgba, beteg lett, és 1630-ban meghalt. A városfalon kívül, a lutheránus temetőben temették el. Családja elszegényedett, a felesége a frankfurti vásáron árulta a Somnium példányait. Susanna még két gyermeküket temette el, mielőtt maga is meghalt. Két leány maradt utána. Kepler felnőtt gyermekei, Ludwig és Susanna hosszú életet éltek, sok gyermekük volt. Ludwig őrizte meg apjának az iratait.

Württemberget keményen sújtotta a pestis, és 1634-ben a nördlingeni csata után feldúlták a császáriak. A westphaliai békekötés vetett véget a vallási háborúknak. Eltingenben ma ott áll Katharina Kepler szobra a szülői háza előtt. Jakob Fehrle szobrász erőt sugárzó, egyenes tartású fiatal ara-

tóasszonynak ábrázolta. Katharina történetét számosan feldolgozták. *John Banville* díjnyertes regényt, *Philip Glass* és a librettista *Martina Winkel*, valamint *Paul Hindemith* operát írtak róla. Néhány könyv magyarul is megjelent róla.*

Ulinka Rublack szerint Katharina története beleillik azon mikrotörténetek sorába – Carlo Ginzburg: The Cheese and the Worms: The cosmos of a Sixteenth-Century Miller 1974, és Natalie Zemon Davis: The Return of Martin Guerre, 1983 –, amelyekből sokat megtudhatunk „a csendes többségről", az egyénekről, a családokról és a korszakról.

Ulinka Rublack: The Astronomer and the Witch – Johannes Kepler's Fight for his Mother (A csillagász és a boszorkány – Johannes Kepler küzdelme az édesanyjáért) New York, Oxford University Press, Oxford, 2015. Pp. xxxii + 359 o. ISBN 978-0-19-873678-3

Fodor Mihályné

* Arthur Koestler: Alvajárók, Európa K., Bp. 1996, 2007.
John Banville: Kepler, Európa K., Bp. 1981.
Olaf Saile: Kepler, Stádium, Bp. é. n.

ÚJKOR

Az Állami Duma államvédelmi bizottsága és az Oroszországi Birodalom hadügyi politikája

V. A. Djomin írása elején kiemeli, hogy bármilyen furcsa, de a XX. század kezdetén működő dumai bizottság munkáját eddig a történészek behatóan nem tanulmányozták. Kivételt mindössze *A. A. Csirkov* munkája képez, de ott is csak a bizottság szervezetéről és összetételéről volt szó. A szerző hangsúlyozza, hogy az 1906 tavaszán megjelent és gyakorlatilag 1917-ig alkotmányként funkcionáló az Oroszországi Birodalom Alaptörvényei szerint (lásd erre a 14. és a 96. cikkelyt) az orosz hadsereg és hadiflotta feletti előjogokkal a cár rendelkezett. Ugyanakkor a katonai szervek költségvetéséről az Államtanács és az Állami Duma határozott, legtöbbször az előbbi jóváhagyta az előterjesztett dumai javaslatokat. Az I. és a II. Állami Duma időszakában (1906. április 27-e és 1907. június 2-a között) katonai ügyekben dumai különbizottságok nem jöttek létre.

A III. Duma idején (1907. november 8-án) harminc októbrista képviselő a frakció megbízásából javasolta tizenhat ideiglenes bizottság, közte a honvédelmi létrehozását. A bizottsági tagok megválasztásakor a kadet és a szélsőbaloldali jelölteket az októbristák kihúzták a névsorból, így a katonai bizottságba 18 októbrista, 7 mérsékelt jobboldali, 4 jobboldali, 2 nemzeti frakcióbeli és 2 progresszista képviselő került. A következőkben az októbristák elvesztették a bizottságban abszolút többségüket, de túlsúlyukat megőrizték. A III. Duma működésének végén mind a négy októbrista frakció vezetője, N. Je. Markov, A. P. Uruszov, P. N. Balasov és A. I. Gucskov ott volt a bizottságban.

A bizottság elnökévé a negyvenöt éves Gucskovot választották. A kereskedő családból származó Gucskov a moszkvai egyetem történeti-filológiai karán végzett, formálisan pénzügyi és biztosítási intézményeket vezetett, de ennél jelentősebb volt közéleti tevékenysége. 1905-ben részt vett az Október 17-e Szövetség megalakításában. 1906-ban az akkori októbrista vezetőkkel szemben a katonai tábori bíróságok ügyében a kormányt támogatta, és ezt követően lett az októbristák pártja Központi Bizottságának elnöke-

ként a Szövetség vezetője. A III. Duma időszakában Gucskov az októbrista frakció és a katonai bizottság irányítójaként arra törekedett, hogy a katonai ügyekben a bizottságban szülessenek döntések. Gucskov visszaemlékezéseiben az előbbiekkel kapcsolatban kifejti, hogy 1905–1909-ben az A. F. Rüdiger orosz hadügyminiszter lakásán tartott megbeszéléseken a frakció és a bizottság olyan vezető személyiségei és munkatársai vettek részt, mint A. I. Zvegincev és N. V. Szavics. Miután a katonai bizottság nem rendelkezett nagy apparátussal, Gucskovék másképp igyekeztek információhoz jutni és befolyásolni a döntéseket. Így tiszti köröket hoztak létre és felhasználták a helyzetükkel elégedetlen tábornokok szolgálatait. Ilyen kör működött a Haditengerészeti Minisztériumban. A bizottságot titokban olyan főtisztek informálták, mint N. I. Ivanov, M. V. Alekszejev és V. Gurko.

A katonai bizottság az Állami Dumában nagy tekintéllyel és elég széles hatáskörrel rendelkezett. Megvizsgálta a Hadügyminisztériummal és a haditengerészeti tárcával, a hadiipari üzemekkel, a stratégiai vasúti létesítményekkel, a hadbíróságokkal és a katonai szolgálatot teljesítők szociális helyzetével kapcsolatos kérdéseket. Foglalkozott az előbbiekkel összefüggő költségvetési tételekkel, amire külön albizottságot hozott létre. A katonai bizottság vezetése igyekezett növelni a hadsereg és a hadiflotta hatékonyságát és megszüntetni az orosz-japán háborúban felmerülő hiányosságokat. A bizottság bizonyos módosításokkal támogatta az 1905-ben elkezdett katonai reformokat. Kiállt a tisztikarnak a nem megfelelő és kiöregedett káderektől való megtisztításának folytatásáért, a katonaság szociális helyzetének javításáért és a különböző visszaélések megszüntetéséért. Gucskov 1908. május 27-én nagy hatású beszédében bírálta a felső katonai szervek megosztottságát. 1908–1909-ben a duma követelésére azután helyreállították az egységes irányítást. Ugyanebben az időszakban a kormány és az államtanács ellenzésével szemben a duma a bizottság javaslatára jogilag garantálta és javította a nyugdíjazás feltételeit. Az új nyugdíjazási szabályzat a tiszteknek anyagi jólétet biztosított. A Gucskov által vezetett bizottság javaslataival igyekezett javítani a hadsereg alacsonyabb rangú állománya, családtagjaik, a rokkantak és a kozákság nyugdíjas évekbeli anyagi helyzetén. A III. Állami Duma a katonai bizottság előterjesztésére a Katonai Szolgálati Szabályzat felülvizsgálatakor megpróbálta korlátozni az újoncokat érintő legkirívóbb visszaéléseket.

Néha az államvédelmi bizottság és vezetése katonai ügyekbe való beavatkozása fordított hatást váltott ki. Amikor Gucskov 1909. február végén élesen bírálta a katonai felső vezetést, Rüdiger hadügyminiszter nem élezte tovább a bizottsággal fennálló kapcsolatokat. Az új miniszter, V. A.

Szuhomlinov azonban nem hajlott az orosz alsóházzal történő együttműködésre. Amidőn ez tisztázódott, Gucskov megkísérelte őt diszkreditálni és eltávolítani, Szuhomlinov azonban a cár támogatását felhasználva 1915-ig a helyén maradt. A III. Állami Duma és a védelmi bizottság nem érezte elég hatékonynak a Haditengerészeti Minisztérium munkáját. A duma a bizottság kezdeményezésére elérte két miniszter eltávolítását. Az új miniszter, I. K. Grigorovics admirális alatt a reformok felgyorsultak és rendeződtek a minisztérium és a duma közötti kapcsolatok. 1908–1910-ben a kormány és a duma között nézeteltérés alakult ki a sorhajó flotta fejlesztése kapcsán. Míg a haditengerészeti vezetés a cár támogatásával a flotta építését tartotta fontosabbnak, addig a duma és a bizottság a szárazföldi haderőt részesítette előnyben. Végül a dumával szemben a kormány kérésére az Államtanács biztosította a balti-tengeri sorhajók építésére szolgáló pénzátutalásokat.

1910 márciusában Gucskovot P. A. Sztolipin miniszterelnök kezdeményezésére a duma elnökévé választották. A katonai bizottság új vezetője, Sahovszkij herceg nem rendelkezett olyan képességekkel és dumabeli tekintéllyel, mint elődje, Gucskov. Így Gucskov távozása után a bizottság önállósága és befolyása csökkent. Gucskov a duma elnökeként igyekezett jó viszonyt kialakítani a cár és a duma között. A következőkben viszont Szuhomlinov a katonai ügyekbe való törvénytelen beavatkozással vádolta Gucskovot, amivel II. Miklós egyetértett. Gucskov megpróbálta elérni Sztolipin támogatását, ami nem sikerült, így 1911 márciusában lemondott dumaelnöki posztjáról. 1912 tavaszán és nyarán a duma a hajóépítési program finanszírozását tárgyalta. V. N. Kokovcov miniszterelnök a cárnak azt ígérte, hogy a duma küldöttei támogatni fogják a programot. A törvénytervezet mellett valóban kiállt az államvédelmi, a költségvetési bizottság és a duma közgyűlése. Gucskov fellépett ez ellen, de még a legközelebbi munkatársai, Zvegincev és Szavics se támogatták.

A IV. Állami Duma választásain Gucskov a moszkvai kormányzóság helyett a nagyobb presztízsű moszkvai jelöltséget választotta, azonban az októbrista vezető látta, hogy az új dumában már nem lesz ambícióinak megfelelő helye. A IV. Duma húsz képviselője a cár kívánságára új elnevezésű, katonai és haditengerészeti bizottság létrehozására tett javaslatot. A bizottság tagjainak megválasztását 1912 végén az októbristák és a nacionalisták, másfelől a centristák és a kadetok közötti ellentétek miatt meg kellett ismételni. Végül az új duma első ülésére kialakuló bizottságot 11 orosz nacionalista, 10 októbrista, 7 jobboldali, 6 centrista, 6 progresszista, 2 kadet és 1 fehérorosz-lengyel-litván csoportbeli delegált alkotta. Látható, hogy a III. Duma októbrista túlsúlyától eltérően a IV. Dumában a fragmentáltság mel-

lett a kormánypárti centrista és jobboldali irányzatok jelenléte a jellemző. Az ilyen összetételű bizottságnak az orosz katonapolitikára való hatása egyértelműen csökkent. Formálisan a bizottság elég sok ülést tartott, de gyakorlatilag kis változtatásokkal a kormányzati törvénytervezeteket hagyta jóvá.

Az Állami Duma 1914-es új rendelete a hadügyi és haditengerészeti bizottságot az állandó szervek közé sorolta, ami évenkénti újraválasztást jelentett. Az 1915. július 20-án megtartott első választáson a duma összes frakciójának képviselője bekerült a testületbe. A bizottság elnöke a kadet frakció vezetőjének helyettese, A. I. Singarjov lett, aki azonban már az előző dumában is a pénzügyi és az agrárkérdésekre specializálódott. Singarjov helyetteseinek az októbrista Szavicsot és a nacionalista-progresszista V. V. Sulgint választották. Az új elnökség öt tagjából csak ketten, Szavics és a nacionalista A. A. Potockij, tevékenykedtek korábban a bizottságban. 1915-től a bizottságot, mint a dumát, éles fragmentáltság jellemezte, és tagjainak és vezetőségének többsége inkompetens volt katonai ügyekben. A bizottság papíron 1915–1916-ban is működött, de egyrészt mivel a világháborús időszakban a duma se tudta befolyásolni a katonai igazgatást, másfelől a bizottság hozzá nem értése miatt a testület tevékenységének gyakorlati jelentősége csaknem a nullára csökkent. A duma politikai határozatainak előkészítése nem a katonai, hanem a költségvetési bizottságban történt.

A III. Állami Duma védelmi bizottságának tevékenysége elősegítette az orosz fegyveres erők jobbítását és különösen a katonaság szociális helyzetének javítását. Ez azonban más államigazgatási ágazatoktól eltérően, nem a duma törvényes jogain, hanem Gucskov aktivitásán és képességein alapult. Gucskovnak a katonai ügyektől való eltávolodásával és a bizottság politikai súlyának csökkenésével a testület gyorsan elvesztette korábbi jelentőségét.

Vagyim Djomin: Komisszija Goszudarsztvennoj dumi po goszudarsztvennoj oboronye i vojennaja polityika Rosszijszkoj imperii. (Az Állami Duma államvédelmi bizottsága és az Oroszországi Birodalom hadügyi politikája). Rosszijszkaja Isztorija. 2016. 3. 127–138. o.

Kurunczi Jenő

A szabad franciák és a világ[1]

2013. november 22–23-án került sor a párizsi Invalidusokban található Hadseregtörténeti Múzeumban (*Musée de l'Armée*) *A szabad franciák és a világ* című nemzetközi konferenciára, amelyen Franciaország második világháborús történetének legelismertebb kutatói vettek részt féltucat országból. A teljesség igénye nélkül lehet megemlíteni közülük az alábbi – széles körben ismert és elismert – előadókat: *François Broche, Jean-Louis Crémieux-Brilhac, Christine Levisse-Touzé, Jean-François Muracciole* és *Guillaume Piketty.* A konferencián elhangzott előadások írott változatait közreadó, a konferenciáéval megegyező címet viselő kötet 2015-ben jelent meg a Nouveau Monde kiadó és a Fondation de la France libre (Szabad Franciaország Alapítvány) közös kiadásában. A kiadvány szerkesztői *Sylvain Cornil-Frerrot* és *Philippe Ouimont,* mindketten a rendezvényt szervező alapítvány egykori és jelenlegi munkatársai, előbbi a szervezet történeti kutatásainak vezetője, utóbbi pedig az intézmény korábbi tudományos igazgatója.

A kiadvány előszavából kiderül, hogy a konferencia és ebből kifolyólag a kötet közös alapfeltevése szerint a Szabad Franciaország második világháború alatti katonai és politikai tevékenysége nagyban hozzájárult Franciaország háború utáni politikai és gazdasági talpra állásához. A kötet tanulmányai ennek a hipotézisnek a lehetséges igazolásául szolgáló történelmi epizódokat vizsgálják meg és adják közre tudományos igénnyel az olvasóknak.

A könyv születésének körülményeit bemutató előszó után összesen 24 tanulmány található négy tematikus fejezetbe szerkesztve a kötetben. Az első ezek közül A szabad franciák a világgal szemben címet viseli és hat tanulmányt tartalmaz. Ezek a közlemények alapvetően azt vizsgálják, hogy a szabad francia mozgalom milyen viszonyt ápolt különböző országokkal, így egyes írások kitérnek a Nagy-Britanniával, Kínával, Egyesült Államokkal stb. fenntartott kapcsolatokra és ezeknek a két vagy többoldalú viszonyrendszereknek az alakulására a háború időszakában. Ugyanakkor a

1 A közlemény a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

magyar olvasók számára minden bizonnyal *Alain Soubigou,* a Paris-I Sorbonne egyetem docensének *A közép-európai szabad franciák* című írása lehet a legérdekesebb, amely annak jár utána, hogy mennyien voltak és milyen életutakat jártak be a Szabad Franciaországhoz csatlakozó különböző nemzetiségű közép-európai önkéntesek. Soubigou tanulmányának elején megjegyzi, hogy az 1938-as müncheni egyezmény nagymértékben aláásta a régió legtöbb országában a francia külpolitikába vetett bizalmat, majd pedig a német térnyerés tette szinte lehetetlenné a Franciaországhoz való közeledést ezen államok számára.

Ennek ellenére Franciaország területén mindegyik közép-európai ország viszonylag nagy – a pár tízezrestől a sok százezresig terjedő – diaszpórával képviseltette magát, amelyek soraiból számosan csatlakoztak önkénteskent a francia hadsereghez a második világháború kitörése után. Nemzetiségenkénti összesítésük azonban nem egyszerű, mivel hivatalos állampolgárságuk gyakran nem esett egybe nemzetiségükkel, amire jó példát szolgáltatnak a magyarok, akik számos szomszédos állam polgáraiként voltak jelen a francia fegyveres erőkben, de általánosságban elmondható, hogy nagy arányban képviseltették magukat közöttük a náci rendszer elől menekülő zsidók. A szerző több egyéni életutat is bemutat írásában: egy lengyel, egy csehszlovák és több magyar állampolgárét. Utóbbiak kapcsán megjegyzi, hogy a Szabad Francia Erők soraiban harcoló magyarok száma mintegy 60 főre tehető.[2]

A háború alatti és utáni geopolitikai helyzet miatt ezeknek az önkénteseknek a konfliktus lezárása után is nehéz dolga volt, ha vissza kívántak térni hazájukba, hiszen ott a kommunista rezsimek gyanakodva tekintettek a nyugati hatalom hadseregében korábban szolgálatot teljesítő katonákra vagy ellenállókra. A szerző számos olyan konkrét életutat mutat be, amelyek derékba törtek a szülőhazába történő visszatérés után, mivel az új rendszerek ellehetetlenítették a tudásukat az országuk szolgálatába állítani akaró, de a nyugati katonai szolgálat bélyegét magukon viselő személyeket.

Érdekes és kevéssé ismert tény, hogy akadtak olyanok a régióban, akik úgy álltak a Szabad Franciaország szolgálatában, hogy Közép-Európában tevékenykedtek, nem pedig távoli hadszíntereken. Ezek az önkéntesek általában a térség országaiban kiépített szabad francia hírszerző hálózatok tagjai voltak, illetve a Magyarországon internált, német hadifogságból megszökött francia katonák közreműködésével létrehozott fegyveres alakulat tagjai, akik a szlovák nemzeti felkelés soraiban harcoltak 1944 második felében (még ha utóbbiak a szó szoros értelmében nem is álltak szabad fran-

2 Jelen sorok szerzőjének kutatásai szerint ez a szám valójában 150 körül van.

cia vezetés alatt). Soubigou szerint tehát Közép-Európa országai és a szabad francia mozgalom között meglepően aktív és sokszínű kapcsolat állt fenn a jelentős földrajzi és politikai távolság ellenére.

A szabad franciák. „A jószándékok szigetcsoportja” című fejezet hat tanulmánya annak jár utána, hogy milyen szerepet játszottak az egyének a Szabad Franciaország és a külvilág kapcsolatában. Ezek az írások a világ számos sarkába kalauzolják el az olvasót, hiszen bemutatják azt a diplomáciai hálózatot, amelyet az ott élő franciák segítségével számos országban létrehozott a szabad francia vezetés, ugyanakkor a mozgalomban szerepet vállaló külföldiek is előtérbe kerülnek. Utóbbiak vizsgálatát tűzi ki célul *Jean-François Muracciole* – a Paul-Valéry Montpellier-III egyetem professzora – A külföldi szabad franciák című tanulmánya is, amelynek bevezetőjében a Szabad Francia Erőket a spanyol polgárháború Nemzetközi Brigádjaihoz hasonlítja. Ez a megállapítás olyan szempontból helytálló, hogy a szabad francia haderő kötelékében a francia és gyarmati származású személyek mellett mintegy háromezer külföldi képviseltette magát, akik hozzávetőlegesen 50 országból érkeztek. Muracciole arra tesz kísérletet, hogy ezt a heterogén külföldi kontingenst bemutassa a rendelkezésre álló adatok alapján. Elsőként leszögezi, hogy ezek az emberek nagyobb részt a Franciaországban élő külföldi közösségek soraiból kerültek ki, amelyek létszámát jelentősen felduzzasztották a német térnyerés elől menekülő középeurópaiak, illetve a francoista polgárháborús győzelem miatt az emigrációt választó köztársasági érzelmű spanyolok. Ennek kapcsán kiemeli, hogy a változatos nemzetiségi háttér ellenére három nagyobb csoportot lehet megkülönböztetni: a fent említett spanyolokat, a cseheket és a közép-európai zsidókat. A hadi helyzet alakulásánál fogva a Szabad Franciaországhoz való csatlakozásuk az esetek többségében a Francia Idegenlégió közvetítésével történt, mint a 13. légiós könnyűdandár többségének csatlakozása 1940 júniusában Londonban, illetve a 6. légiós gyalogezred egy részének átállása 1941 júliusában Szíriában.

A nemzetiségek között egyértelműen a spanyolok képviselték a legnagyobb csoportot mintegy 500 fős létszámmal. Többségükben ők is a fent említett két légiós alakulat kötelékében csatlakoztak a szabad franciákhoz, de 1942 végén az algériai internáló táborok – ahol 1939 óta tartózkodtak – megnyitásakor is sokan döntöttek a fegyveres szolgálat mellett. Ennek megfelelően többségükben az Idegenlégióban, a később csatlakozók pedig a 2. páncéloshadosztály soraiban teljesítettek szolgálatot, utóbbi kötelékében pedig Párizs 1944 augusztusi felszabadításában is aktívan részt vettek.

A szerző a lengyelekre (270 fő) és belgákra (260 fő) nem tér ki részletesebben, de a 185 német és osztrák nemzetiségű önkéntes kérdését közelebbről is megvizsgálja. Az 1940-es francia vereség után az Idegenlégióban szolgáló mintegy 1500 németajkú légiós többsége határozottan fellépett annak érdekében, hogy visszatérhessen szülőhazájába, amelyet a német kormány is támogatott. Erre 1942 elején sor került, a hazatérőket pedig azonnal besorolták a német hadsereg 361. gyalogoshadosztályába, amelyet az Afrikakorps alárendeltségében Észak-Afrikában vetették be. Ugyanakkor közel kétszázan mégis a szabad franciákhoz való csatlakozás mellett döntöttek, főként a szíriai hadjáratot követően 1940-ben. Ennek oka feltételezhetően a náci rendszerrel szemben ellenérzésekben keresendő, amihez számos esetben hozzájárulhatott a jelentkezők zsidó származása is.

A szerző megemlékezik a 180 olasz származású szabad franciáról is, akik elsősorban a hosszú ideje Franciaországban élő olasz közösség soraiból kerültek ki, így esetükben már elsősorban az új hazájuk iránt érzett kötődés motiválta a Szabad Francia Erők soraiban vállalt szolgálatot. Ez az érzés annyira erős volt, hogy vállalták a saját honfitársaik elleni harcot is Kelet- és Észak-Afrikában az ott zajló küzdelmek során.

Ezek mellett az etnikailag viszonylag homogén csoportok mellett számos egyéni csatlakozásra került sor a háború során a legkülönbözőbb nemzetek soraiból, azonban ezek bemutatása messze meghaladná Muracciole tanulmányának kereteit,[3] ezért annyit jegyez meg írása végén, hogy a háború után hazatérő külföldi önkéntesek jelentősen hozzájárultak a Szabad Franciaország – és így természetesen Franciaország – nemzetközi befolyásának és elismertségének növeléséhez.

A kötet harmadik része *A szabad franciák egy változó gyarmati világban* címet viseli és öt tanulmányból áll, amelyek a Szabad Franciaország és a gyarmatok kapcsolatainak alakulását veszik górcső alá. Ezek közül az egyik legérdekesebb *Éric Jennings*, a Torontói Egyetem professzorának A Szabad Franciaország Francia Egyenlítői Afrikában és Kamerunban: toborzás és nyersanyagkitermelés című írása, amelyben a kanadai szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen mértékben tudtak hozzájárulni az 1940-ben elfoglalt közép-afrikai területek (Gabon, Közép-Kongó,[4] Csád, Ubangi-Sari[5] és Kamerun) a szabad francia háborús erőfeszítésekhez. 1940 és 1943 között összesen mintegy 70 000 fő teljesített szolgálatot a Szabad

3 Amit jól bizonyít, hogy egy kötetet is szentelt a témának: Muracciole, Jean-François: Les Français libres. L'autre Résistance. Tallandier, Paris, 2009.

4 A mai Kongói Köztársaság.

5 A mai Közép-afrikai Köztársaság.

Francia Erők soraiban, akik közül 27 000 katona, tehát az összlétszám mintegy 40 százaléka származott a vizsgált területről. Az itt toborzott és kiképzett afrikai menetzászlóaljak nem csupán számszerűleg jelentettek komoly erősítést a szabad franciáknak, de aktív szerepet is játszottak az afrikai, közel-keleti, olaszországi és franciaországi harcok folyamán egészen a háború utolsó napjáig.

Ezzel párhuzamosan a gyarmati adminisztráció komoly erőfeszítéseket tett a rendelkezésre álló gazdasági erőforrások maximális kiaknázása érdekében. Ennek keretében igyekeztek felpörgetni a mezőgazdaság és a bányakitermelés teljesítményét, amelynek eredményeként jelentősen sikerült növelni az exportált nyersanyagok mennyiségét, ugyanakkor ezek célpontja már nem Franciaország, hanem Nagy-Britannia volt. A szigetországnak minden nyersanyagra szüksége volt hadigazdasága működtetéséhez, ráadásul a közép-afrikai szabad francia területekről jóval gyorsabban érkeztek meg a szállítmányok Angliába, mint a brit gyarmatok többségéről. A legfontosabb nyersanyag az itt előállított kaucsuk volt, amelynek jelentősége a távol-keleti brit birtokok japán lerohanása után rendkívüli mértékben felértékelődött, és komoly szerepet játszott a járműtermelés volumenének fenntartásában. A fentiekből kifolyólag túlzás nélkül kijelenthető, hogy Francia Egyenlítői Afrika és Kamerun kulcsszerepet játszottak a Szabad Franciaország háborús erőfeszítéseinek sikerében.

A szabad franciák, a megújulás kivitelezői című negyedik fejezetben hét tanulmányt olvashatunk, amelyek azt vizsgálják, hogy milyen hatást gyakorolt a Szabad Franciaország, illetve a szabad franciák közössége a háború utáni politikai és gazdasági helyzetre. Ezek között található a Nemzeti Tudományos Kutató Központ (CRNS) kutatásvezetőjének, *Alain Beltran*nak A francia energiapolitika: a Szabad Franciaország öröksége? címet viselő írása is, amely egy nagyon érdekes gazdaságpolitikai kérdést jár körbe. Első lépésben bemutatja a francia energiapolitika gyökeres átalakulását a második világháborút követően, amelynek során egy Nyugat-Európában példátlan mértékű államosítási sorozattal a teljes energetikai szektort kormányzati ellenőrzés alá vonták, majd pedig sikerrel állították az ország újjáépítésének és modernizálásának szolgálatába. Ez a stratégia olyannyira beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hogy lehetővé tette egy önálló (civil és katonai) nukleáris program kiépítését, amelynek köszönhetően az 1970-es években Franciaország minimálisra tudta visszaszorítani a külföldtől való energetikai függőségét.

A szerző példák hosszú során mutatja be, hogy számos, korábban a Szabad Franciaország kötelékében tevékenykedő személy fontos szerepet ját-

szott ebben a nemzetgazdasági és politikai szempontból is fontos folyamatban. Objektív módon megjegyzi, hogy nem kizárólag az ő érdemük ennek a kezdeményezésnek a sikere, ugyanakkor szinte magától értetődőnek tekinthető, hogy a nemzet érdekeit szem előtt tartó stratégia kivitelezésében olyan személyek közreműködésére volt szükség, akik hazafiak voltak, lojálisak, nagy teherbírásúak és meggyőződéssel hittek a nemzeti ipar megteremtésének szükségességében. Ilyen embereket pedig szép számmal lehetett találni a korábbi szabad franciák között, akik szívesen járultak hozzá a hazai energetikai önállóság megteremtéséhez. Ennek fényében nem meglepő, hogy Franciaországnak sikerült létrehoznia egyebek között Európa legnagyobb áramszolgáltatóját (az EDF-et), valamint a világ negyedik legnagyobb olajvállalatát (a Total-t), és ebben a teljesítményben a szabad franciák közreműködése is jelentős volt.

A kötetet képmelléklet, névmutató és a tanulmányokban használt rövidítések feloldását tartalmazó jegyzék egészíti ki, amelyek hasznos segítséget nyújtanak a speciális témák jobb megértéséhez. Hiányosságként annyi róható fel, hogy a tanulmányok végén nem található bibliográfia, ezért az egyes írások hátteréül szolgáló forrásbázis megismeréséhez a lábjegyzeteket kell oldalanként áttanulmányozni. Ezt a szerkesztői megoldást nyilván a helytakarékosság igénye indokolta, mégis kényelmetlenséget jelent az olvasóknak. Mindemellett a kötet rendkívül érdekes adalékokkal gazdagítja ismereteinket a Szabad Franciaország működésével és jelentőségével kapcsolatban, ezért a korszak iránt érdeklődő kutatók számára nagyon hasznos olvasmányt jelent.

Sylvain Cornil-Frerrot – Philippe Ouimont: Les Français libres et le monde. (A szabad franciák és a világ). Nouveau Monde, Paris, 2015. 432 o.

Bene Krisztián

Szlovén író az első világháborúban

Ivan Cankar (1876–1918) szlovén író, költő, drámaíró olyan jelentős alkotó a szlovén kultúrában, amilyen Ady Endre (1877–1919) Magyarországon.[1] Az ismertetendő cikk szerzője, *Avsenik Nabergoj* szerencsére nem vette komolyan saját tanulmányának címét (Ivan Cankar és a nagy háború), hanem röviden szólt Cankar 1914 előtti életéről is. Az író vallásos, szociáldemokrata irányultságú ember volt, éles kritikusa nemcsak a szlovén liberálisoknak, de a katolikus néppártnak és a klerikalizmusnak is. 1896 és 1909 között többnyire Bécsben élt, s az ott megismert nyugati és közép-európai kultúrát szerette volna a szlovén olvasóknak közvetíteni. Erőteljes szociális érzékenységéről nem csupán a szegényekről, munkanélküliekről, egyedül álló anyákról, árvákról készült írásai tanúskodnak, de a társadalmi kétszínűséget, és a kizsákmányolást ábrázoló művei is.

1908-ban Ljubljanában tanúja volt annak, hogy a kiéleződő nemzeti érzelmek hogyan vezettek a németek és a szlovénok közötti összecsapásokhoz. Az esemény előzménye Klagenfurt (szlovénül Celovec) és Ptuj városához kapcsolódik. Szlovén megítélés szerint ebben az időben egyre erőteljesebb volt a németesítési törekvés.[2] A klagenfurti németek tüntetéseken követelték, hogy náluk, valamint az általuk ősi német településeknek tekintett alsó stájerországi városokban a német legyen a hivatali nyelv. 1908-ban Ptujban a szlovénok tüntetésen kívánták megmutatni, hogy ezt a várost ők szlovén városnak tekintik, míg a németek ellentüntetésen akarták bizonyítani a város német jellegét. A tüntetések véres összecsapásokba torkolltak.

1 Lukács István: Közel s távol. Szlovén-magyar irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2005, 68. o.

2 A szlovén történészek azt hangsúlyozzák, hogy amíg *Czoernig* 1846-os összeírása szerint Klagenfurtban a lakosság mintegy fele szlovén volt, a város körüli településeken pedig többségben voltak a szlovénok, addig ez a helyzet a német betelepítések, és az erőteljes németesítés hatására a szlovénok kárára megváltozott. Enciklopedija Slovenije, 2. kötet, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1988, 18. o.; *Peter Vodopivec* (Od Pohlinove slovnice do samostojne države, Ljubljana, Modrijan, 2006, 112. o.) a betelepítések mellett azt is hangsúlyozza, hogy sok szlovén a német politikai és gazdasági túlsúlyt érzékelve szlovén helyett németnek vallotta magát.

Az események hírére a ljubljanai szlovénok tiltakozó gyűlést hirdettek. A gyűlés után a résztvevők a városi rendőrség tiltakozása ellenére a város egyik terén álló Kaszinó épületéhez vonultak. Mivel a tüntetők betörték a Kaszinó és más német épületek ablakait, a (krajnai) tartományi kormány a zsandárok és a katonaság segítségét kérte. A tüntetés azonban a következő két napon is folytatódott. A szlovénok németellenes jelszavakat kiabáltak, összetörték a német nyelvű feliratokat, míg végül a katonaság a tömegbe lőtt és két embert megölt. Cankar vezércikkben reagált a szerinte égbekiáltó gyilkosságokra. Az egyébként érzékeny lelkű író úgy vélte, hogy csupán „néhány fiatal, oktalan emberről" volt szó, akik „pár száz ablak" betörésével válaszoltak a Ptujban történtekre, „ahol a német nacionalisták megverték a szlovén kirándulókat". Szerinte a fiatal tüntetők „senkinek a hajaszálát sem görbítették meg", cselekedetük ártatlan, „hamisítatlan ljubljanai szórakozás" volt. Ugyanakkor a tartományi kormányt azzal vádolta, hogy „vért akart". Maga a szerző is úgy véli, hogy Cankar enyhítette a demonstrációk erejét, igaz, az írást erősen cenzúrázták. A feljegyzések szerint ugyanis a tüntetések igencsak erősek és jól előkészítettek voltak, a résztvevők szinte bezúdultak a német épületekbe, iskolákba, üzletekbe. Még néhány nappal később is, amikor már béke volt, az utcán senki sem mert németül beszélni, a német üzleteket bojkottálták, s azok zárva voltak.

Cankar nem hagyta visszhang nélkül azt sem, amikor Bosznia-Hercegovina annektálása után, 1909 tavaszán, részleges mozgósítást rendeltek el, és ez a szlovénokra is vonatkozott. A hazát védő katonák láttán Cankarnak az a kövér, gazdag ember jutott az eszébe, aki szerint a hazát az utolsó csepp vérig védeni kell. De amíg a szegények kénytelenek voltak beállni katonának, addig a gazdag ember fiai az otthoni jólétet élvezhették, s nem kellett katonáskodniuk.

Cankar ilyennek látta a szegények és a haza viszonyát: „Utam oda vezet, ahová azok parancsolnak, akiknek van hazájuk és hatalmuk. Gyártól gyárig, bányától bányáig, a mezőről a városba, tartományból tartományba: és senki nem kérdezi meg: hol van a te hazád? Csupán azt kérdik: mennyire értékes még a te munkád, mennyi vér van még az ereidben? És amikor már nincs több vér, ezt parancsolják: menj! Menj és keress magadnak hazát, keresd az út szélén, az árokban! Amikor azonban úgy tetszik nekik, hátizsákot akasztanak a hátamra és megparancsolják: Siess, halj meg a mi hazánkért! Mert övék a haza és övék a hatalom! (lásd még Ady Endre: A mesebeli János). Cankar víziója egy másfajta haza volt, amely (a tanulmányban nem tisztázott módon) a szlovén emberek szenvedéséből jön létre.

A cikk szerzője a történész *Peter Vodopivecre* támaszkodva azt írja, hogy a (közelebbről nem tisztázott, de valószínűleg a boszniai) válság idején voltak ugyan olyan szlovénok, akik lehetségesnek tartották az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését, de ezt néhány szélsőségest leszámítva senki sem kívánta, hiszen a Monarchia védte őket a német és az olasz területi törekvésekkel szemben.

A délszlávok sikere az 1912-es balkáni háborúban azonban erőteljes visszhangot keltett a szlovénok körében, és ismét feléledtek a XIX. században délszláv egyesülésről megfogalmazott sokat vitatott elképzelések. Cankar úgy vélte, hogy még azok is nagy együttérzéssel figyelték az ottani eseményeket, akik korábban soha nem törődtek a politikával.

A katolikusok vezetője, *Ivan Šušterčič* is érzékelte, hogy a háború a szlovénok körében felerősítette a nagyszerb áramlatot. Bár Šušterčič szimpátiával írt a győzedelmes délszláv népekről, arra figyelmeztette a szlovénokat, hogy a helyük Ausztriában van.

A liberális szellemiségű pszichológus és politikus, *Mihajlo Rostohar* úgy vélte, hogy a szlovénok körében elég nagy a zűrzavar és nem tisztázták magukban, hogy pontosan mit is szeretnének, és ezért nem merik kimondani, hogy „mi szlovénok népként akarunk megmaradni déli testvérnépeink mellett és semmilyen körülmények között nem áldozhatjuk fel saját nemzetiségünket a jugoszláv kérdés megoldásának érdekében." Rostohar elutasította, hogy a délszláv népek egyetlen nemzeti, nyelvi és kulturális nemzetté olvadjanak össze, de szükségesnek tartotta a délszlávok politikai egységét, éppen azért, hogy egyesült erővel „védjük meg nemzeti individualitásunkat és nemzetként egyszer majd a legmagasabb kulturális szintre juthassunk."

Cankar 1913-ban megtartott Slovenci in Jugoslovani (Szlovénok és jugoszlávok) című előadásában egyebek között azt hangsúlyozta, hogy „nem csupán szlovénok vagyunk, még kevésbé csupán osztrákok (Avstrijci), hanem egy olyan nagy család tagja is, amely a Juliai-Alpoktól az Égei tengerig húzódó térséget lakja." Szerinte az emberek a jugoszláv szövetségi köztársaság kiépítését szeretnék. Elismerte, hogy ez utópiának tűnik, de úgy vélte, hogy az utópiáknak „régtől fogva meg van az a furcsa tulajdonságuk, hogy többnyire megvalósulnak."

Ezután a német és a hivatalos osztrák politikát és diplomáciát kritizálta. Mindenekelőtt azt a például *Maximilan Harden* német újságírónál (1861–1927) és *Leopold von Berchtold* (1863–1942) grófnál fellelhető expanziós

törekvést, amelynek a délszlávok az útjában voltak.[3] Különösnek tartotta, hogy az állam gyűlöli saját állampolgárainak nagy részét. „Boszniában a parlamentnek nincsenek jogai, Horvátországban a Cuvaj-féle abszolutizmus (uralkodik), Dalmáciában hazaárulási perek (zajlanak), Szlovéniában erőszakos németesítés – ez a hivatalos Ausztria jugoszláv politikája."

Ezután Rostohar gondolatait folytatta, mondván, hogy a jugoszláv kérdés csupán politikai kérdés. Határozottan visszautasította az új illírek azon elképzelését, hogy a szlovénok (a délszláv egység érdekében) mondjanak le a saját nyelvükről és vegyék át a horvát vagy a szerbhorvát nyelvet, s a délszlávok kultúráját gyúrják eggyé. Szerinte ugyanis a délszlávok között jelentős kulturális különbség van: „Vér szerint testvérek vagyunk, nyelvünk szerint legalábbis unokatestvérek, – a kultúrát illetően viszont, ami sok évszázados elkülönült nevelés gyümölcse, sokkal idegenebbek vagyunk egymásnak, mint amilyen idegen a mi gorenjskói parasztunk a tirolinak, vagy a görzi szőlős gazda a friulinak."

Az előadást az író letartóztatása követte, mivel a rendőrségi jegyzőkönyvek szerint Cankar az előadás végén ezt kiáltotta: „Hagyjuk ezt a hivatalos Ausztriát a saját piszkában."

A bíróság a fenti mondatért, illetve a jugoszláv köztársaság létrehozását célzó kijelentéséért titkos tárgyaláson egy hét börtönre ítélte. Az ítélet szerint Cankar kijelentései nem buzdítottak ugyan ezekkel kapcsolatos cselekedetekre, „de általános értelemben olyan cselekedetekre ösztönöztek, amelyek az állam köztársasági berendezkedését célozták, és amelyek ezért a törvény szerint tilosak és immorálisak". Az egyik szlovén újság így tudósított arról, hogy Cankart a büntetés letöltés után kiengedték a börtönből: „Nem látszik rajta, hogy megjavult volna."

Ámbár Stefan Zweig arról tudósított, hogy a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet Ausztriában nem váltott ki különösebb felháborodást, hiszen a trónörököst nem igazán kedvelték, a szerző szerint a szlovénok körében döbbenet és sajnálkozás, valamint, főleg a polgárok között, szerbellenes hangulat lett úrrá, mivel ők abban reménykedtek, hogy Ferdinánd a délszláv kérdés megoldására törekszik.

3 A helyzet az, hogy ez a gondolat már Engelsnél megjelent, méghozzá elég brutális megfogalmazásban. Ő haladásnak tartotta volna, ha egy eljövendő háborúban úgy megsemmisítik a szláv szövetségbe tömörült „csökönyös kis nációkat, hogy a nevük sem marad fenn." (Karl Marx és Friedrich Engels művei 6. Budapest, Kossuth, 1962. 167. o.). Később ezt a gondolatot így bontotta ki: „A szlovénok meg a horvátok elzárják Németországot meg Magyarországot az Adriai-tengertől; de Németország meg Magyarország nem engedheti elzárni magát az Adriai-tengertől (...). S ahol a nagy nemzetek létezéséről, valamennyi erőforrásaiknak szabad kibontakoztatásáról van szó, ott csak nem fog az olyan szentimentalizmus, mint néhány elszórt német vagy szláv iránti kímélet, bármit is eldönteni!" (uo., 266.o.)

Cankar persze éppen ellenkezőleg, nagyon is provokatíve reagált a hírre. Kiült az egyik étterem teraszára és így szólította meg az arra járókat: „Ha szerbek vagytok, gyertek ide és egyetek, igyatok ingyen” és mutatta, hogy van nála erre pénz. Az étterem tulajdonosa a hiábavaló figyelmezetés után feljelentette az írót, akit letartóztattak és a ljubljanai várba zártak. Bár ezt a büntetést, a szűk cellát nehezen viselte, az ottani létet mégiscsak megkönnyítette, hogy cellatársa volt jó néhány jeles, nemzeti irányultságú szlovén értelmiségi.

A börtönből ugyan 1914 novemberében kiengedték, mivel „a katonai hatóság véleménye szerint a hadviselés szempontjából nem veszélyes”, de 1915 novemberében behívták katonának. Judenburgba kellett bevonulnia, ahol alapvetően szlovénokat készítettek fel katonáskodásra. (A gyenge fizikumú) Cankar számára ez azonban túlságosan megerőltető volt és elveszítette az eszméletét. Fizikai állapota miatt Grazba küldték, ahol egy csehországi (vagy, ahogy a szerző fogalmaz, egy Froelich nevű cseh származású) orvos (az erős dohányos) Cankarnál „tüdő infiltrációt” állapított meg. Az író egy időre az őrszázadhoz került, ahol a könyvtárat kellett rendeznie, majd karácsonykor leszerelték.

Érdemes azonban erről a rövid időről ideidézni azt, amit Cankar 1918-ban egy Fran Milčinski nevű szlovén írónak elmesélt. Az író ugyanis egy orvosi vizit alkalmával nem volt hajlandó alávetni magát a vizsgálatnak és ezt mondta az orvosoknak: „Csináljanak velem, amit akarnak. 14 napon belül úgyis meghalok.” (Ezt a kijelentést azonban nem követte valami olyasmi, amit Hašek Švejk című regényében olvashatunk az orvosi vizsgálatoknak csúfolt eljárásokról – *a recenzens megjegyzése*). A Cankar által korábban erősen kritizált osztrák állam orvosai ugyanis ekkor rendkívül barátságosan jó tanácsokat adtak neki az egészségi állapotára vonatkozóan. Ezután, amíg a többiek gyakorlatra mentek, ő „otthon” maradt, és Goethét olvasott. Emiatt egy hadnagy rámordult ugyan, de amikor meglátta, hogy mit olvas, megbékélt.

A tanulmány második fele Cankar háború alatt készült irodalmi műveit elemzi. Az író magatartását ekkor a teljes elkeseredés jellemezte. És nem csupán a börtönben, illetve a katonaságnál szerzett tapasztalatok miatt. A háború idején erőteljesebb lett a cenzúra, ami lehetetlenné tette a nyílt fogalmazást. Éppen ezért írásait a szimbolikus, allegorikus, metaforikus nyelvezet, és a parabolák jellemzik.

A tanulmány szerzője ezután azt vizsgálja, hogy milyen szellemi és érzelmi hasonlóságok fedezhetők fel Cankar és a háborúval szemben álló nyugati szerzők írásaiban. A Cankaréhoz hasonló elkeseredettséget és iro-

nikus hangvételt fedez fel Stefan Zweignél, Henry Jamesnél és másoknál. Cankar bizonyos szempontból meg is változott. Míg a háború előtt kritikusan ironizált a szlovén társadalom magatartásán, a háború idején az iróniában megjelenik a fájdalom, a háború áldozataival való együttérzés, a szlovén nép sorsa iránt érzett aggodalom. Mindennek ellenére gondolkodását átszövi egyfajta vallásos bizakodás azt illetően, hogy e rettenetet a háború után valamiféle újjászületés követi. És nem csupán az egyes ember, hanem a szlovén nép egésze, sőt az egész emberiség újjászületése. A szerző úgy látja, hogy hasonló gondolatokat fogalmazott meg egy 1916-ban megjelent költői antológia (melynek szerzői íve Platóntól Tolsztojig és Yeatsig húzódik) előszavában Robert Bridges angol költő is, amikor úgy vélte, hogy a világ materiális szempontjait a szellemnek kell alárendelni.

Bár a tanulmány második fele alapvetően irodalomtörténeti jellegű, a szerző úgy véli, hogy „Cankar irodalmi feljegyzései az első világháborúról fontosak maradnak a történetírók számára éppúgy, mint az irodalomkritikusok számára. A háború idején ugyanis az irodalom volt az, amely ki akarta mondani az igazságot, ami nem volt egyszerű, vagy pedig máshol nem lehetett kimondani.”

Avsenik Nabergoj: Ivan Cankar in vélika vojna (Ivan Cankar és a nagy háború) Zgodovinski časopis, 69. évf. 2015, 3-4. szám, 352–400. o.

Szilágyi Imre

Forradalmár nők Lenin ellen

A szovjet forradalomról szóló centenáriumi megemlékezés és a másképpen aktuális „gender studies” szempontjából egyaránt érdekes könyv *Lorenzo Pezzica* milánói egyetemi oktató és levéltáros A nagyszerű lázadó nők 1917–1921 (Le magnifiche ribelli 1917–1921) című monográfiája. Mint előszavában a szerző rámutat, „nagyszerűnek” e hölgyek, „a forradalom másként gondolkodói” csak azóta minősülnek, amióta „összedőlt a létező kommunizmus” és vele „1917 októberének mítosza”: azt megelőzően a leninizmussal szembeforduló „anarchista, lázadó, szocialista, ellenzéki-bolsevik és mindenféle forradalmár nők” a Szovjetunióban és a „létező szocializmus” országaiban vagy rágalmak és megbélyegzések („reakciósok”, „ellenforradalmárok” stb.) vagy agyonhallgatás áldozatai lettek (7–17. o.). Hozzátehetjük, hogy nemcsak akkor és nem csupán ott. A brit *Robert Service* magyarul is megjelent monumentális Lenin-életrajzában például a merénylő Dora Kaplannak még a neve sem szerepel. Az államszocialista-pártos történetírás fokozott ellenszenve az ellenzéki forradalmárok iránt érthető: kétszeresen kellemetlen volt számára, hogy a bolsevizmussal nemcsak cáristák, fehérek, a régi rend hívei szegültek szembe, de elkötelezett forradalmárok is.

Ezeket a gyakran messzemenően radikális idealista lázadókat – akik közül néhányan, például Fanya Anisimovna Baron és Emma Goldman (a „Vörös Emma”), a demokratikus Amerikai Egyesült Államokból tértek haza szülőhazájukba és álmaik földjére, hogy ott részt vegyenek a világmegváltásban (20–21., 45–46. o.) – lényegében „a forradalom zsarnoki végkifejlete” ábrándította ki illúzióikból, annak felismerése, hogy az emberi jogokat eltiporták, a nők számukra oly becses emancipációját elárulták és elsikkasztották a hatalom új urai (8–10. o.). Az a konkrét történelmi esemény, amely kiábrándulásuk talán legdöntőbb tényezője lett, a „szovjethatalmat kommunisták nélkül” követelő tengerészek, katonák, munkások 1921-es kronstadti lázadásának vérbefojtása volt: a Lenin által elrendelt „kegyetlen elnyomás”, melyet Emma Goldman „esztelen vérengzésnek” nevezett, s amely őt és

Ida Mettet is arról győzte meg, hogy „a bolsevikok bebizonyították, hogy ők a forradalom legveszedelmesebb ellenségei”, akikkel az igazi forradalmárok „nem vállalhatnak semminémű közösséget” (49., 63., 116–121. o.). Emma Goldman vallomásos emlékiratban (1923-ban), Mollie Steimer és Seyna Fleshin rangos európai értelmiségiek (köztük Thomas Mann, Albert Einstein, Romain Rolland, Bertrand Russell) tanúságtételeit összegyűjtő „vaskos könyvben” (1925-ben) leplezték le a „zsarnoki bolsevik rezsimet” mint „egyetlen nagy börtönt”, ahol lábbal tiporják a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a polgárjogokat, az emberi méltóságot (62–63., 145–146. o.).

Emma Goldman, Mollie Steimer, Sheyna Fleshin a toll, az írott szó, az irodalmi dokumentáció fegyvereivel harcoltak a leninista despotizmus ellen, ám akadt, aki valódi fegyvert, lőfegyvert ragadott: egy huszonnyolc esztendős leány, Dora Kaplan (aki Fanny, Fanya néven is ismert, és még további neveken, melyeket Pezzica külön jegyzetben sorol fel, 81. o.). 1918. augusztus 30-án a Kreml előtt a Baloldali Forradalmi Szocialista Párt (ismertebb, rövidített nevén az „eszer párt”) aktivistája háromszor rálőtt Leninre életveszélyesen, sőt, hosszú távon, végkifejletében halálosan megsebesítve a szovjet forradalom és bolsevik párt karizmatikus vezérét (69–74. o.). Vajon ha e huszadik századi Charlotte Corday-nak, a világtörténelem második legjelentősebb zsarnokölő nőjének akciója azonnali sikerrel járt volna, ezzel megakadályozhatta volna az egyetemes históriában mindaddig példátlan „szörny állam”, az első modern totalitarizmus megszilárdulását? Avagy csak siettette volna a még irtózatosabb sztálini rémuralom kialakulását? Nem tudhatjuk. Az biztos, hogy tette nyomán minden korábbinál szélesebb körű és gátlástalanabb államhatalmi-parancsuralmi terror vette kezdetét: a „vörös terror”, melynek nyitányaképpen a Cseka hóhérai Pétervárott ötszáz „túszt” (ártatlan „burzsoákat”, vétlen „osztályellenségeket”) lőttek agyon (73. o.). Mindezek fényében úgyszólván természetesnek tűnt, hogy Dora Kaplant kínvallatták és négy nappal később, szeptember 3-án meggyilkolták (73., 76., 79. o.). A meggyilkolás azért is megfelelőbb kifejezés, mint a kivégzés, mert büntetőperre, bírósági tárgyalásra nem került sor, a cári család tagjainak (köztük kicsiny gyermekeknek) egyik gyilkosa, Varlan Avanesov lőtte tarkón titokban, „a Kreml egyik udvarának garázsában, miközben beindították egy autó motorját, hogy az fedje el a lövés zaját” (79. o.).

A jogszerűség legelemibb normáinak megsértése, mellőzése, lábbal tiprása attól fogva mindennapossá vált a vérvörös Oroszországban. Fanya Baron, Olga Taratura, Marija Spiridonova és más politikusnők életét

is szabályos jogi eljárás, törvényes ítélkezés nélkül oltották ki (29., 37., 106. o.). Minthogy valamennyien megjárták annak idején a cári börtönöket is, megtapasztalhatták a különbséget: az új rendszer a gyanúsítottakkal, a vádlottakkal, az elítéltekkel sokkal embertelenebbül bánt. (Spiridonovával kezdődött azok hosszú sora, akiket a szovjethatalom politikai okokból elmegyógyintézetbe zárt, 87–106. o.). Annak illusztrálásaképpen pedig, hogy a szovjet forradalmi terror még a nagy francia forradalomban megvalósultat is felülmúlta, a könyv Vladimir Zuzubrin korabeli írót idézi: „Franciaországban nyilvános kivégzések voltak, nyaktilóval. Nálunk föld alatti börtönben történnek a titkos kivégzések. […] A nyilvános ítéletvégrehajtások a rokonoknak és barátoknak meghagyták a holttestet, a sírt, a végakaratot, az utolsó szavakat, a halál pontos dátumát. Mintha a kivégzettet nem semmisítették volna meg egészen. A titkos kivégzés, a föld alatt, látványos elemek nélkül, ítélethirdetés nélkül, váratlanul elkeserítő. […] A hatalmas, könyörtelen és mindentudó gépezet váratlanul elragadja áldozatait, agyonnyomja és ledarálja őket, mint egy húsdaráló. A kivégzés után nem lehet tudni a halál pontos napját, az utolsó szavakat, nincs holttest, még síremlék sincsen. Csak az űr. Az ellenséget teljesen megsemmisítették." (69. o.)

De talán mégsem mindig teljesen. Van, ami megmarad belőle, fenntartja emlékét. Az utolsó fejezet Anna Barkováról szól, a Gulag költőnőjéről. Az ő versei, melyeket a lágerekben írt, három fogsága éveiben (1934–1939, 1947–1956, 1957–1965) csak 1976-ban bekövetkezett halála után jóval, 1990-ben, „a peresztrojka virágkorában" jelenhettek meg legálisan (addig csak szamizdatban terjedtek), azóta életrajzot is publikáltak alkotójukról (155–164. o.). A költészet, az irodalom túlélte a zsarnokságot. Túl is fogja élni mindig.

Lorenzo Pezzica: Le magnifiche ribelli 1917–1921 [A nagyszerű lázadó nők 1917–1921], Elèuthera, Milano, 2017, 199 o.

Madarász Imre

Megfigyelés alatt – osztrák idők, 1918

Vannak történészek, akik egy egyszeri opus magnummal válnak a szakmán belül ismertté. A most bemutatásra kerülő munka szerzője Manfried Rauchensteiner nem az egyműves történészek közé tartozik, sőt éppen annak az ellenkezője, bőven tíz felett van a monográfiák száma, amelyek a közép-európai és osztrák historiográfia évtizedek óta megkerülhetetlen alkotóelemei. 1981-ben látott napvilágot az első kifejezetten magyar vonatkozású könyve, amelynek témája elsőként az 1956-os magyar forradalmat követő kivándorlás osztrák biztonságpolitikai és határvédelmi következményei voltak.[1] A magyar olvasóközönség 2017-ben vehette kézbe az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús történetét taglaló enciklopédikus igényű, több mint 900 oldalas munkáját magyar fordításban, amely 2013-ban és 2014-ben német[2] és angol[3] nyelven is megjelent.

Az „Unter Beobachtung" (Megfigyelés alatt) a neves bécsi Böhlau Kiadónál megjelent nagymonográfiája egy sok évtizedes múltra visszatekintő, sikeres életmű megkoronázása: a neves osztrák történész egy ország (Ausztria) egész XX. századi történetét sokrétű és színes kül- és belpolitikai kontextusba illesztve írta meg. A 25 fejezet plasztikusan íveli át az első és a második Osztrák Köztársaság történetét a 2017. nyári kormányválságig. Az olvasó nyomon követheti a gördülékeny és olvasható stílusban írt fejezeteken keresztül az osztrák államiság összetevőinek formaváltozásait. Ennek a folyamatos átalakulásnak az emocionális következményét ragadta meg Rauchensteiner abban a mondatában, amelyben az egész modernitásra és így a XX. századra jellemző egyéni létet meghatározó érzetre világít rá, miszerint a „markáns átalakulások következtében elkerülhetetlenül felütötte a fejét a sebezhetőség érzése" (517. o.). A könyv erőssége többek között ab-

1 Manfried Rauchensteiner: Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand. Wien 1981.

2 U.a.: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918. Wien/Köln/Weimar 2013; Der Tod des Doppeladlers - Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg. Wien/Köln/Weimar 2014.

3 U.a. The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918. Böhlau Verlag, Wien/Köln/Weimar 2014.

ban rejlik, hogy a szerzőnek sikerült „egészséges” egyensúlyt találni a belés külpolitika között, miközben az osztrák eseménytörténetet mindenkor igyekszik – több-kevesebb sikerrel – az európai és világtörténeti keretekbe beilleszteni és transznacionális, „külső” szemszögből elemezni.

A közel húszoldalas irodalomjegyzék is jól jelzi, hogy a szerző szuverén módon kezeli a szaktörténeti forrásokat, minden egyes történelmi csomópont, problémakör mögött alapos historiográfiai áttekintés áll. Másrészt a monumentális kötet nagy erénye az új perspektívák, nézőpontok beemelése a szokásos, ismert és megszokott történeti narratívák mellé. A szerző saját bevallása szerint az újszerű megközelítéseket és az osztrák történelemre kívülről „rátekintő” pillantást számos külföldi (London, USA, Bonn, Berlin) kutató és levéltári munkájának köszönheti (525. o.). A könyv egy további újszerű és modern megközelítése az emlékezettörténet szereplőközpontú alkalmazása. Az osztrák hadtörténész mindvégig nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy az egyes történelmi szereplő tevékenysége és emlékezete közötti összefüggésekre is ráirányítsa figyelmünket. Összességében egy sokrétű és komplex, másrészt könnyen áttekinthető vázlatot olvashatnunk Ausztria modernkori történetéről, amelynek vizualizálást a fejezetek kezdetén elhelyezett, szimbolikus jelentőségű fényképek szolgálják. A politikatörténeti eseményekben való gyors tájékozódást segíti a kötet végén összeállított kronológia és az alapos névmutató is.

Az első fejezet a „kísérlet” címet kapta, és az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús végnapjait ecseteli. 1918. június végétől a dualista állam katonai szempontból megszűnt az antant számára ellenséges erőként létezni, amivel párhuzamosan megkezdődött nem csak a közös monarchia széthullása, hanem a Habsburg-uralkodócsalád 600 éves közép-európai hatalmának utolsó búcsú-felvonása.

A második fejezet („megakadályozott forradalom”) az 1918 késő őszén kikiáltott Németausztria és az 1919. szeptemberi békeszerződés között eltelt szociáldemokrata dominanciájú válságkezelés egyes elemeit mutatja be. Magyar szempontból különösen izgalmas, hogy bepillantást nyerhetünk – noha csak epizód jelleggel – a közös birodalmiságot maga mögött hagyó két vesztes ország történetének összefonódásaiba is.

„Saint-Germain – az illúzió vége” című harmadik fejezet az új osztrák államhatárok körüli viták és tényleges fegyveres küzdelmek (Karintia) mellett plasztikusan szemlélteti a fegyverszünet és a békeszerződés aláírása közötti bizonytalan időszak nehézségeit. A Saint-Germain-en-Laye kastélyban aláírt békeszerződéssel elérkezett Ausztria számára is az „igazság” és a kijózanodás pillanata: a lakosság és a politikusok nagy része által remélt

Németországhoz való csatlakozást megtiltották, és más világháborús vesztesekhez hasonlóan szigorú békefeltételeket kellett aláírniuk. Magyar olvasóként sok hasonlóságot fedezhetünk fel a trianoni békeszerződés körülményei és számos feltétele között.

A rövid negyedik fejezet bemutatja az 1920 nyarán véget ért háború utáni keresztényszocialista-szociáldemokrata nagykoalíció végét. A másik súlypont az 1920-tól erőre kapó és egészen 1938-ig meghatározó keresztényszocialista kurzus bemutatása volt. Ignaz Seipel kancellársága hozta el Ausztria számára az 1922-es népszövetségi kölcsönt, ami lehetővé tette az osztrák népgazdaság – legalább részleges – szanálását.

Az ötödik fejezet a jobb- és a baloldali félkatonai szervezetek által generált, 1920-as évekbeli, látens polgárháborús viszonyokat ecseteli. Ezt a Németországra és Ausztriára jellemző, politikai irányzatokhoz kötődő, társadalmat és a politikai diskurzust is végletesen megosztó paramilitarizmust illeszti bele a hadtörténész a napjainkban igen népszerű historiográfiai „részdiszciplína", az erőszaktörténet (Gewaltgeschichte, history of violence) európai narratívájába.

Az 1927–1934 között az osztrák belpolitikában zajló tényleges polgárháborús időszak fontosabb állomásait a hatodik fejezet ábrázolja a folyamatosan változó közép-európai erőviszonyok között. Az osztrák történész megítélése szerint a csehszlovák regionális térvesztéssel párhuzamosan az olasz befolyás növekedése befolyásolta ekkor a legmarkánsabban az osztrák belpolitikai viszonyokat. Sajnálatos módon azonban a korlátozottan, de jelenlévő magyar térnyerés nem kapott elegendő figyelmet, noha az 1920–1930-as évek fordulóján volt a legintenzívebb a magyar befolyás nyugati szomszédjának politikatörténetére.

1933-as esztendő nem csak Németországban vett új fordulatot Adolf Hitler hatalomra jutásával, ugyanebben az évben Engelbert Dollfuß tudatosan számolta fel az osztrák demokráciát. A kancellár feloszlatta nemcsak a félkatonai szervezeteket és a szociáldemokrata pártot, hanem a parlamentet is, amelynek ismételt összehívására 1945-ig kellett várni. A hetedik, „Trauma" címet viselő fejezet az ausztrofasiszta autoriter diktatúra kiépítésének lépéseit ecseteli, ami egyet jelentett a parlamentáris demokrácia megszűnésével.

A 8. fejezet címe, a „Rendi állam rendek nélkül", plasztikusan tükrözi az osztrák autoriter államodell nehézségét: az osztrák korporációs modell nélkülözte a társadalmi bázist. 1934. július 15-én osztrák nemzetiszocialisták meggyilkolták Dollfuß kancellárt, aki a diktátori szerepre esetlegesen alkalmas lehetett volna. Utóda Kurt Schuschnigg ezt a szerepkört nem tudta

betölteni, ezért nem is volt képes – mert nem is lehetett – az osztrák államiságot megmenteni a hitleri Németország ölelő karjaitól.

A „Bukás” című kilencedik fejezet az 1938. márciusi „Anschluss” legújabb történeti kutatásokra épülő bemutatását vállalta fel. A nemzetiszocialista Németország második világháború előtti terjeszkedésének egyik fontos állomása volt Ausztria annexiója. Ennek korabeli bel- és külpolitikai hátteréről, nemzetközi meg(nem)ítéléséről olvashatunk szintézist, miközben a szerző hangsúlyozza, hogy a német bekebelezés kapcsán az osztrák lakosság öröme és jóváhagyása alig ismert határokat.

A nemzetiszocialista forradalom címet viselő 10. fejezet Ausztria gyors és hatékony náci állammá tételének történetét és sikerének okait tárja elénk. A gyors elitcserét, a politikai ellenállók letartóztatását a közigazgatás betagozása követte. Az ország területét nyolc gau-ra osztották fel, amely az 1938. szeptemberi müncheni megállapodás után a Csehszlovákiától elvett Szudéta-vidékkel bővült ki, amelynek jelentős része 1918 előtt valóban az osztrák birodalomrészhez tartozott. A lakosság „gleichschaltolása” szinte zökkenőmentesen zajlott, ahogy a katonai megszervezése is. A nemzetiszocialistává válás állapota egészen a második világháború végéig eltartott az osztrák lakosság nagy részében.

A 11. fejezet a két bécsi döntés nemzetközi kontextusának ismertetésével kezdődik, bemutatja a Jugoszlávia megszállásában játszott „osztrák” szerepet, és az osztrák származású katonák etnikai alapú tisztogatásokban és a partizánháborúban való részvételét. Ugyanígy részletesen számot vet a fejezet a Wehrmacht osztrák származású katonáinak tevékenységéről a Szovjetunió elleni hadjárat során. Rauchensteiner egy egész alfejezetet szentel annak a százezer osztrák származású zsidó menekült történetének, akik a háború alatt a világ több országában „hontalanként” éltek.

A „Vissza a jövőbe” című 12. fejezet az 1943-as moszkvai nyilatkozatot, az osztrák államiság visszaállításának ígéretét és annak összefüggéseit mutatja be. A szerző hangsúlyozza, hogy az osztrák nemzetiszocialista múlttal való szembenézést, amely csak az 1980-as években vette kezdetét, nagyban hátráltatta az az 1945 utáni politikai konszenzus részévé vált moszkvai nyilatkozatra építő tétel: Ausztria a hitleri Németország első áldozata volt. Miközben nem feledkezik meg a hadtörténész a világháború második felében a „gyerekkatonák” szerepéről sem. Továbbá részletesen bemutatja az osztrák ellenállás történetét, amellyel párhuzamosan az Ausztria területén lévő koncentrációs táborok működését részletezi.

A 13. fejezet a második világháború utolsó évének osztrák eseményeibe enged bepillantást. 1944 őszén megkezdődött az előrenyomuló Vörös

Hadsereggel szemben a „délkeleti fal” (Südostwall) kiépítése a szlovák és a magyar határon. Közel 30 ezer magyar zsidót tereltek gyalogmenetben a burgenlandi szakasz kiépítésére. Kevésbé ismert, még az osztrák historiográfia előtt is, hogy ezzel párhuzamosan az osztrák lakosságot Berlinből felszólították, hogy gyilkoljanak, lincseljenek meg minden szövetséges bombázó pilótát, aki földet ér. Eközben Ausztriát elérte a Kelet- és Délkelet-Európából menekülő „népi németek” menekültáradata, akik korábban maguk is, vagy felmenőik a Habsburg Birodalom alattvalói voltak.

A 14. fejezet az „Utolsó keringő” címmel a háború végnapjai és a másodszori újrakezdés eseményeit gyűjtötte csokorba. A bécsi csata 1945. április 6-án kezdődött és jóval rövidebb ideig tartott, mint Budapest ostroma, hiszen mindössze nyolc napot vett igénybe. Ahogy 1918-ban, úgy 1945-ben ismét a szociáldemokrata Karl Renner kapott lehetőséget az újrakezdés levezénylésére. Mindez Sztálin tudtával és akaratából történt, még ha ezt akkoriban ügyesen palástolták is. Renner és ezáltal az egész osztrák politikai diskurzus magáévá tette és hosszú évtizedekig ápolta az 1943-as moszkvai nyilatkozatra épülő osztrák „áldozati szerep” gondolatát.

A relatív hosszú 15. fejezet Ausztria tíz esztendős (1945–1955) négyhatalmi megszállásának (angol, amerikai, orosz és francia) legfontosabb csomópontjait vázolja fel. A fókusz a gazdasági nehézségek mellett a társadalom „újra osztrákosítására” (nácitlanítása) vetül, illetve bemutatja 1947-től kezdődően a hosszú diplomáciai utat és a különböző koncepciókat az osztrák államszerződés létrejöttéig.

A 16. fejezet az 1955-ös osztrák államszerződés problémakörét járja körbe. Nem csak annak külpolitikai konstellációit (a hidegháborús enyhülés, az NSZK NATO-tagsága, Varsói Szerződés alapítása), hanem annak belpolitikai, pártpolitikai összetevőit is górcső alá veszi. A teljes osztrák állami szuverenitás 1955. májusi visszaállításával sok új feladat hárult a törvényhozásra, hiszen még számos monarchia-korabeli jogszabály volt életben, illetve meg kellett az örökös semlegesség jogi hátterét is teremteni.

A 17. fejezet (Blokkok között) az 1955–1966 közötti időszak eseménytörténeti bemutatását vállalta. 1956 késő őszén 180 ezer magyar hagyta el hazáját Ausztria irányában, ahol nemcsak menedékjogot kaptak az 1951-es genfi menekültkonvenció alapján, de az osztrák lakosság is – legalábbis kezdetben – nagylelkűen és örömmel fogadta őket, és segített ahol csak tudott. Mindez a humanitárius akció jelentette Ausztria pozitív nemzetközi megítélésének első komoly építőkövét.

Az „Új tárgyilagos stílus” fejezetcím (18.) jól tükrözi a szociáldemokrata Bruno Kreisky 1966-os kancellárrá választásával kezdődő új szakaszt,

amely véget vetett az addigi konzervatív kurzusnak. Kreiskynek ugyan számos belpolitikai nehézséggel kellett szembenéznie, azonban sikeres külpolitikát tudhatott magáénak. Külön alfejezet foglalkozott az 1968-as „prágai tavasz" következtében közel 100 ezer fős menekültáradat kérdésével is. Ausztria 1968-ban, ahogy 1956-ban is, tranzitország volt, és mindössze 1500 csehszlovák állampolgár szándékozott letelepedni az országban.

Az 1970-es évek reformjai és belpolitikai nehézségei adják a leghosszabb, a 19. fejezet gerincét: ekkor tisztán szociáldemokrata kormányok vezették Ausztriát. 1971-ben a nemzetiszocialista múltú Kurt Waldheimet megválasztották az ENSZ-főtitkárának, történt ez azonban egy olyan időben, amikor az osztrák múlttal való szembenézés szükségessége még fel sem merült. A Szovjetuniót elhagyó Izraelbe kivándorolni szándékozó zsidók számára Ausztria és a bécsi repülőtér volt a szabadságba vezető út kapuja, ami miatt az 1970-es évek elején izraeli palesztinok több ausztriai kötődésű terrorakciót is elkövettek. Kreisky nevéhez köthető, hogy az ENSZ harmadik székhelye, New York, Genf mellett, Bécsbe került, így jött létre a bécsi UNO-City a magas toronyházaival.

Az 1980-as évekről szóló 20. fejezet két nagy témája a hainburgi vízerőmű építése és a Waldheim-ügy. A Duna hainburgi szakaszának természetvédelmi területére vízerőművet terveztek, amelyet 1982-83-ban az osztrák WWF és egyéb környezetvédő egyesületek demonstrációjukkal megakadályoztak. Ez az alulról jövő önszerveződés nemcsak az osztrák demokrácia, hanem az osztrák energiapolitika fontos állomása volt. Kurt Waldheim osztrák külügyminiszter, 1972–1981 ENSZ-főtitkár, 1985–1992 között pedig osztrák köztársasági elnök volt. 1986-ban nagy botrányt kavarva adatok kerültek nyilvánosságra a magas rangú politikus nemzetiszocialista múltjáról. A politikus nemcsak az USA-ba, hanem számos országba nem kapott beutazási engedélyt és köztársasági elnöksége Ausztria nemzetközi elszigeteltségét eredményezte.

A 21. fejezet az osztrák 1990-es éveket mutatja be. A vasfüggöny 1989-es leomlása után nemcsak a keleti-blokk országainak, hanem a technikai határzár mentén húzódó semleges államoknak, mint Finnországnak vagy Ausztriának is újra kellett magát definiálnia. A balkáni-háborúk után egy hosszú alfejezet bontja ki az EU-ba vezető osztrák utat.

A „Megfigyelés alatt" című 22. fejezet az ezredfordulóval kezdődik, amikor Jörg Haider nacionalista, szélsőjobboldali szabadságpártja kormányzati felelőssége miatt az EU szankciókat vezetett be Ausztriával szemben és a konzervatív-szélsőjobboldali kormánykoalíció miatt számos országos szabadságpárt-elleni demonstrációra is sor került. A feszült bel- és külpolitikai

helyzetben az enyhülést az hozta meg, hogy Jörg Haider elhagyta a szövetségi politikát, és tartományi kormányfőként visszatért Karintiába.

Az utolsó három rövidke fejezet (23–24.) az ezredforduló utáni belpolitikai eseménytörténet hátterét tárja elénk. A kétezres évek új kihívásai, mint a globalizáció, a „vendégmunkások" sikertelen társadalmi integrációja, az utóbbi évek menekült-bevándorlása átalakították az 1945 után létrejött osztrák pártpolitikai térképet, pártok tűntek el és újak jelentek meg. Az utolsó alfejezet „minden új" címmel pedig az 2016-os esztendő eseményeit vette sorra. A szerző összegző véleménye szerint a XX–XXI. századi Ausztria számos esetben a jövőben várható tendenciák „gyakorlóteréként" funkcionál, legyen szó nacionalizmusról, politikai erőszakról, vagy akár a Samuel Huntigton által megfogalmazott „civilizációk összecsapásáról" (516. o.).

Manfried Rauchensteiner: Unter Beobachtung. Österreich seit 1918. (Megfigyelés alatt. Osztrák idők, 1918) Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar, 2017. 628 o. ISBN 978-3-205-20500-5

Murber Ibolya

Amikor az Egyesült Államok kivonul a világból

Peter Zeihan egy újabb kötettel tért vissza, amelyben a globális káoszról, és az Egyesült Államoknak abban elfoglalt szerepéről ír.[1] Zeihan előző kötetéhez hasonlóan (*The Accidental Superpower*, 2014), most is éles szemmel vizsgálja a geopolitikai változásokat és az ezekből következő várható hatásokat. Elsősorban adatelemzésből, földrajzi ismeretekből, népességi mutatókból és geopolitikai tapasztalatokból építkezik – ezek segítségével, és no persze jó adag intuícióval, próbálja megjósolni a megjósolhatatlan jövőt.

A könyv első részében a fracking-üzletág felvirágzását meséli el (magyarul talán hidraulikus rétegrepesztés lenne, de ez annyira tudományos és hosszú, hogy maradok a fracking szónál), és azt, hogyan lett a palaolaj- és gáztermelésnek köszönhetően az Egyesült Államok mára gyakorlatilag energiafüggetlen ország. Mint Zeihan elmagyarázza, a palaolaj- és gázforradalom (shale), amelyik az Egyesült Államokban zajlik most már közel egy évtizede, globális kihatásokkal jár. Nem csak, hogy a felfutott petróleumkitermeléssel az USA hamarosan energiafüggetlenné tud válni, de a világban a hagyományos olajkészletek lassan, de biztosan kifogyóban vannak, így a palaolaj és gáz üzletág veszi majd át hamarosan a főszerepet, ezzel biztosítva az amerikai gazdasági primátust a föld országai között. Hiába jósolták sokan a palaolaj és gáz üzletág halálát, a második palaolaj- és gázforradalom megváltoztatott mindent. A 2014-es olajárzuhanás serkentőleg hatott a palaolaj- és gáz iparágra, és sikerült ledolgozni az árakat és anyagilag is kifizetődővé tenni a termelést. Sokkal költséghatékonyabbá vált a fracking-ipar a felhasznált víz egy részének újra felhasználásával, a fúrások korszerűsítésével, új mikro-szeizmikus technológia bevezetésével, a többszintű horizontális fúrással és egyéb újításokkal. Mindezek együttesen forradalmasították az iparágat, s noha kevesebb fúróállomás van, amit a média a fracking hanyatlásnak vett, az ágazat sokkal jobban virágzik, hiszen sokkal hatékonyabbá vált az elmúlt két-három évben.

1 Peter Zeihan magát geopolitikai stratégának tartja, szakterületei a globális energia, demográfia és biztonságpolitika. Korábban az Amerikai Külügyminisztériumban dolgozott, majd egy washingtoni think tank-nél. 2012 óta saját tanácsadó céget vezet.

Az igazán nagy jelentőséget nemcsak az így nyert olaj, hanem a természetes gáz is jelenti, amely mintegy „melléktermékként” jelentkezik. Az ára nagyon olcsó és legalább két generációra elég tartalék áll az amerikaiak rendelkezésre, amely nyilvánvalóan hatalmas geopolitikai előny az energiatermelés és felhasználás területén. A fracking-kitermeléssel nyert olaj „csak” egy-másfél generációnyi tartalékot jelent, ami természetesen szintén nem elhanyagolható távlat. Nemsokára ugyanis, állítja Zeihan, a természetes gáz lesz az elektromos energia felhasználásának legnagyobb generátora – többet fog nyújtani, mint a vízi, szél- vagy nukleáris energia együtt.

S ezekhez járul még a földrajzi előny. A tengeri üledékből származó palaolaj és gáz nem feltétlen jobb, mint a tavakban kialakult változat, de a mai technológia csak a tengerire jó, így az Egyesült Államokban tapasztalható palaolaj- és gáz-konjunktúra évtizedekig nem valószínűsíthető máshol. De nem csak a földrajzról van szó. Az USA abban is különleges, hogy csak ő rendelkezik a know-how-val, s mivel nincsenek rendelkezésre álló szakkönyvek, így mások igen nehezen tanulhatják meg ezt a szakmát, mert ezt csak a gyakorlatban lehet igazán elsajátítani a palaolaj és gáz fracking-technológia sokfélesége miatt. Ráadásul az Egyesült Államok abban is eltér számos országtól, hogy ott a földalatti petróleumot és ásványt lehet birtokolni, ami hatalmas lökést ad az iparágnak. S ha ez nem lenne elég, érvel Zeihan, az Egyesült Államok a legerősebb pénzügyi hatalom, ami azért fontos, mert a palaolaj- és gáz üzletág drága mulatság. A szükséges infrastruktúráról már nem is beszélve. Ahogy fogalmaz, „csak az Egyesült Államok rendelkezik a geológia, jogi és szabályozási környezet, rendelkezésre álló tőke, és az összes tapasztalat és know-how varázslatos egyvelegével a palaolaj és gáz hatalmas mértékű termeléséhez”. (88) Szóval nincs kihívó a porondon se közel, se távol. Az egész okfejtésnek és a palaolaj és gáz iparág bemutatásának az a lényege, hogy az Egyesült Államok energiafüggetlen országként nem lesz a globális energiapiachoz kötve, aminek komoly következményei lesznek.

A könyv második része pontosan ezzel a szemponttal foglalkozik, de mindjárt az elején egy fontos, noha vitaható állítást tesz: „Az Egyesült Államok a történelem legerősebb országa, és az is marad még sokáig unokáitok halála után is”. (93) Zeihan állítja, hogy egyrészt a szerencsés földrajzi helyzet, másrészt a hihetetlen gazdagság vezetett a második világháború után kialakított Bretton Woods-i rendszerhez, amelynek lényege az amerikaiak által biztosított szabad kereskedelem, mely által az USA sikeresen épített ki egy globális szövetségi rendszert a hideg háború idejére. De mostanra megkérdőjeleződik ennek érvényessége, és ha az Egyesült Államok felhagy

ennek a rendnek a támogatásával, akkor nagy bajok kezdődnek. S mivel az USA hamarosan teljesen energiafüggetlen lesz, így kevésbé fog érdekében állni a mostani világrendet fenntartani. Ennek következtében pedig, jósolja Zeihan, háborúskodás veszi majd kezdetét más világrészeken.

Az egyik ilyen helyszín az orosz-európai összecsapás lesz, amely a szerző szerint már meg is kezdődött, mégpedig az orosz-ukrán konfliktussal. Ezt nevezi Zeihan „alkony háborúnak". A könyv ezen része roppant olvasmányos, és noha természeténél fogva hipotézisen alapszik, érvei meggyőzően hatnak: Oroszország többféle problémával küszködik, s „a legjobb védekezés a támadás" elvén megkezdi, illetve meg is kezdte határainak remélt átrajzolását nyugati irányba. De ott van az észak-nyugati kérdés, az európai védvonal és a déli dilemma, s mindazok a társult kérdések, amire a könyv valószínűsíteni próbál egy elképzelt, s remélhetőleg meg nem valósuló, de megtörténhető jövőképet – ami Zeihan szerint nincs is túl messze. Érvelésének alapja, hogy a demográfiai mutatók annyira rosszak Oroszországban, hogy a Kreml kénytelen lesz akcióba lépni jövőjének biztosítása érdekében, ami bizonytalan hosszúságú és kimenetelű háborúskodást eredményez. A háború kimenetelétől függetlenül egy dolog biztosan bekövetkezik: a világ olaj- és energiaellátásában komoly ellátási gondok fognak jelentkezni az orosz olajkitermelés kiesésével.

A másik lehetséges háborús helyszín a Közel-Kelet. A Közel-Kelet, és különösen a Perzsa-öböl mindig is fokozottan értékesek voltak geopolitikai szempontból. De az Egyesült Államok szempontjából ez fokozottan igaz a Bretton Woods-i rendszer megalkotása óta. Az 1970-es évektől például egy amerikai anyahajó csoport mindig jelen van itt, hogy az olaj szabad folyását biztosítsa. De a palaolaj- és gázforradalommal a térség olajának mindenhatósága amerikai szempontból nagyon lecsökken, s az USA emiatt felhagyhat az itteni jelenléttel. Ha ez bekövetkezik, és erre számos jel utal, akkor a régió két ellenséges hatalma, Szaúd-Arábia és Irán egymás torkának fog esni, ahogyan közvetett módon ez már a szíriai polgárháborúban tetten is érhető, de más térségbeli országokban is kimutatható a két ország közötti feszültség lecsapódása. Egy ilyen háborúnak pedig évekig tartó világméretű depresszió lenne a következménye, amennyiben máshol nincsenek helyi vagy nagyobb méretű háborúk. De Zeihan szerint lesz ilyen.

Az előbb említett Perzsa-öböl béli konfliktusnak köszönhetően ugyanis a kelet-ázsiai országok lesznek a legrosszabb helyzetben az olajbeszerzést illetően. Ennek következménye – Zeihan szerint – egy tanker háború lesz, amely azt jelenti, hogy Kína, Japán vagy éppen Korea kénytelenek lesznek maguk elhajózni a Perzsa-öbölhöz és saját olajszállító hajóikon hazaszál-

lítani a szükséges olajat. De ez nem ilyen egyszerű, mert a különböző érdekütközések miatt további konfrontálódás várható, s ennek szinte a térség minden országa részese lesz. A hajózó tankerek, mivel az amerikaiak már nem biztosítják a hajóutakat, ki lesznek téve támadásoknak, ami széleskörű fegyveres konfliktust eredményezhet. Valószínűleg Kína fogja elszenvedni a relatív értelemben vett legnagyobb veszteséget, ami megint csak rámutat a Bretton Woods-i rend előnyeire, illetve hiányának hátrányaira: az Egyesült Államok alkotta világrend előnyös volt mindenki számára – a megszűnése hátrányos szinte majdnem mindenki számára.

A könyv harmadik részében foglalkozik a szerző az elkövetkező időszak amerikai stratégiájával. Amikor elkezdődik a globális káosz, amit az Egyesült Államok visszahúzódása eredményez, az amerikai katonai erő csak korlátozottan, precíz pontosságú beavatkozásokra fog szorítkozni, azt is elsősorban különleges osztagokra bízva a reguláris hadsereg helyett, míg más országok egymás torkának esnek. Ez az időszak a háborúskodás megkezdése után úgy két-három évtizedre tehető, s azután az USA megint globális szereplővé lép elő, de az összes lehetséges ellenfél relatíve sokkal gyengébb lesz, mint a káoszt megelőző időszakban. Ráadásul az amerikai dollár marad és lesz gyakorlatilag az egyetlen biztonságos valuta, éppen ezért Európa és Kína hatalmas tőkekiáramlást fog elszenvedni, ami tovább javítja az amerikai pozíciót. Emellett, érvel Zeihan, az amerikai gazdasági rendszer képes újra az északamerikai kontinensen megvalósítani a teljes termelést, míg más térségek erre nem lesznek képesek, talán majd csak hosszú idő után. Eljön újra a „dollár-diplomácia" korszaka.[2] Ennek a politikának elsősorban az USA-tól délre fekvő Latin-Amerika és a Kínától délre és keletre eső Dél-Kelet Ázsia, valamint Ausztrália lesznek a résztvevői, de Kína és India is érintetté válhat.

Tehát Amerika visszavonul, s ebben nagy része van a palaolaj és gáz által nyert energiafüggetlenségnek. Emiatt az USA-nak nem lesz szüksége arra, hogy fenntartsa a Bretton Woods-i rendszert, és kivonulása elég kaotikus állapotokat fog okozni. Ezek hatása alól viszont pontosan az Egyesült Államok fogja magát leginkább kihúzni: szerencsés földrajzi adottságok, jól kiépített és működő kapitalista gazdaság, roppant katonai erőfölény – mind-mind az amerikai hegemónia növelését fogja eredményezni azokon a területeken, ahol a káosz miatt elindult háborúskodás nem fog közvetlen hatást gyakorolni a mindennapokra: Latin-Amerika és Dél-Kelet Ázsia déli része Ausztráliával egyetemben.

2 A dollár-diplomácia lényege az amerikai tőkével, befektetéssel és esetenként az ezeket támogató katonai erővel elért üzleti és politikai dominancia más országokban. Az eredeti szóhasználat William Howard Taft elnöki idejére nyúlik vissza (1909–1913.)

Zeihan egyik-másik kijelentése talán túlzó és bele lehet kötni, mint ahogy biztos lesznek erre jelentkezők. De alapjában jól érvel, egy valóban elképzelhető világkáoszt vizionál, és ettől érdekes és fontos a könyv. A számos adat nem nehézkes formában kerül az olvasó elé, a táblázatok illusztrisak és jól segítik a megértést, s a már korábbról megismert laza, humoros nyelvhasználat is könnyedebbé teszi az igen komor témáról szóló könyvet. Ez utóbbira jó példa a következő mondat. Amikor Irán elemzésénél megemlíti a befektetői kockázatot, a következő példát hozza: „Könnyebb lenne Oklahomában szigorú garanciákat kapni, ahol a legnagyobb biztonsági kockázat a férfi barakkban a sörhiány" (191). Természetesen nem tudni, mit hoz a jövő. Zeihan sem tudja. Viszont azzal, hogy saját jövőképét vizionálja és saját félelmeiről beszél, talán sok embert ugyanerre késztet, s a közös gondolkodás egy szebb jövőt eredményezhet a könyvben prognosztizált kaotikus világnál.

Peter Zeihan: The Absent Superpower. The Shale Revolution and A World Without America. (A hiányzó szuperhatalom – az agyagpala-forradalom és a világ Amerika nélkül) Austin, Texas: Zeihan on Geopolitics, 2016. 422 o.

Peterecz Zoltán

Eszmék és ügyek
Szvák Gyula 65 éves és a budapesti történeti ruszisztikai kutatások 30 éves jubileumára

Szvák Gyula idén töltötte be 65. életévét, ennek tiszteletére külföldi kutatók egy orosz–angol nyelvű könyvvel ajándékozták meg az Európában és Amerikában is elismert ruszistát, a budapesti Ruszisztikai Központ alapítóját és vezetőjét.

A könyv az Идеи и Дела címet viseli, amit Eszméknek és Ügyeknek lehet fordítani, de ez az orosz nyelv szépségének köszönhetően tovább mélyíthető, értelmezhető. Nem tanulmánykötetről van szó – egyrészt a könyv bemutatja Szvák Gyula professzor kutatói, alkotói és tudományszervezői munkásságát, másrészt pedig betekintést enged az emberi kapcsolatokba, a személyes tapasztalatokba. Szvák Gyula a könyvben egyszerre van jelen, mint tudós és magánember.

A tartalomjegyzék szerint három nagy fejezet van, de ez tovább osztható. Az első fejezet a Kedves Barátom(nak)! címet viseli, itt hat köszöntés olvasható: *Nyina Filippova* (Szentpétervári Egyetem), *Szilárd Léna* (Sassari Egyetem), *Paul Dukes* (Aberdeeni Egyetem), *Jevgenyij Asziminyov* (Pétervári Európai Egyetem), *Jelena Alekszejeva* és *Venjamin Alekszejev* (Uráli Föderatív Egyetem) írásai.

Már rögtön az első köszöntésből kiderül, hogy Szvák Gyula történész, ruszista, Oroszország-szakértő, professzor, egyetemi tanár, az Orosz Tudományos Akadémia díszdoktora, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Ruszisztikai Központ alapítója és vezetője, a ruszisztika mesterképzés beindítója az ELTE BTK-n, a Magyar–Orosz Történeti Vegyesbizottság elnöke, az Orosz nyelvért és kultúráért alapítvány elnöke, a Magyar–Orosz Művelődési és Baráti Társaság elnöke (2009–2015). Emellett foglalkozott könyvkiadással, 2005-ben a magyar-orosz kulturális évad főkurátora volt, Puskin-érem-ben is részesült. A hazai történeti ruszisztika a legutóbbi időkig nem is létezett intézményesen (csak a kelet-európai szintéziskísérletekben érintették az orosz történelmet), így ezek az eredmények többszörösen felértékelődnek.

A méltatások bemutatják, hogy Szvák Gyulának és kollégáinak köszönhetően, a rendszerváltás idején a ruszisztika Magyarországon az 1990-es éveket nem válságként, hanem felfelé ívelő pályaként élte meg. Szvák először segített létrehozni az 'Orosz irodalom és kultúra Kelet és Nyugat vonzásában' doktori programot az ELTE-n, majd ezután jött a Ruszisztikai Intézet. A színvonalas oktatásnak, állandó vendégelőadóknak és könyvkiadásoknak is köszönhetően a szerzők úgy jellemzik a műhelyt, ahol más ruszisztikai intézménnyel össze nem hasonlítható magas fokú tudományművelés jött létre. A központ nem maradt meg az egyetem falain belül, hanem a világ egyik vezető műhelye, nyugati és orosz rusziszták találkozópontja lett a szakmában. Ezek mellett az írásokat olyan személyes élmények és emlékek uralják, mint a közös egyetemi évek és kirándulások, az egymásra ható inspiráló szellemi légkör, Szvák Gyula nyílt, barátságos személyisége.

A fejezet második része – Klió szolgálatában – három recenzióval kezdődik, amit *L. P. Repina* akadémikus (OTA Világtörténeti Intézete), *A. I. Alekszejev* (szentpétervári Állami Könyvtár) *és D. V. Efremenko* (OTA Társadalomtudományi Információs Könyvtár és Intézet) írtak Szvák Gyula korábbi műveiről. A címhez illően a történész feladatáról, magyar és szovjet történészek összehasonlításáról van szó többek között. L. Repina vállalkozik arra, hogy kijelölje Szvák Gyula helyét a történetírásban: meghatározása szerint egy új történetírói irányzatot, a *mikrohistoriográfiát* vagy *historiográfiai antropológiát* képviseli, amely egyedülálló a nemzetközi ruszisztikában.

Ruszlan Szkrinnyikov és *Perényi József* párhuzamos életrajzán keresztül a szovjet és a magyar történetírásba nyerünk betekintést – az olvadás korszakától eltekintve a Szovjetunióban a régi vágású pozitivizmus jelentette a kitörési alternatívát, míg Magyarországon az 1960-as évektől kezdődően a történészek egyre eredményesebben szakadtak el a politikától. Szkrinnyikovnak lehetősége volt IV. Iván cár elfogulatlan értékelése és szovjet történészékkel vitákat folytatni. A korábban feljelentett és kirúgott Perényiből tanszékvezető lett és a kelet-európai történelem komparativista iskolája is kialakult körülötte.

Kiemelték a történészszakma válságát és a történész feladatát a *Klió, a csalfa széptevő* című könyvből, ami Szvák (egyik) hitvallásának is felfogható: a történésznek az igazat kell írnia és nem a hatalmat szolgálnia, „a nem a hatalmat, hanem az embert szolgáló történész kötelessége, hogy néven nevezze a dolgokat (...). Még nem kell elvtelen kompromisszumokat kötnie, még senki nem száműzi a faktográfia társadalmi karanténjába (...). Ezért ha a véleménynyilvánítás értelmiségi felelősségét nem vállalja, akkor vét tudománya humanista tradíciói ellen és halálos ítéletet mond hivatására."

A fejezetben helyet kapott *Chester Dunning* (Texas A&M Egyetem) írása is Ruszlan Szkrinnyikovról, aki a középkori orosz történelem elismert szakértője, illetve Szvák témavezetője is volt. Két tanítványa, Szvák Gyula, Igor Tyumencev és kollégája, Chester Dunning róla emlékeztek meg a Canadian-American Slavic Studies folyóirat nyolc számában 2013 és 2016 között. Összesen 53-an írtak esszét Szkrinnyikov tiszteletére, köztük olyan hírességek, mint pl. *Maureen Perrie, Paul Dukes, Jevgenyij Anyiszimov.* Az írás kiemeli, hogy Szvák Gyula szerkesztői képessége és nemzetközi kapcsolatai nélkül az emlékezés nem jöhetett volna létre. Ennek az írásnak a beemelése a könyvbe a tisztelgés folytatásának is felfogható. *Maja Petrova* (OTA Világtörténeti Intézete) a megtestesült eszmékről és ötletekről írt – talán a könyv címe is innen ered. Szvákot nagy betűs Tudósnak tartja, írásában felsejlik egy újabb eszme és ügy: közös együttműködés a Ruszisztikai Központtal, ami Magyarország és Oroszország helyét és szerepét vizsgálja a világkultúrában, és a kutatás kapcsolódik az orosz és magyar kulturális örökség tanulmányozásához. Ez megfelel annak a tendenciának, hogy a tudomány megpróbál megoldást találni a források és azok értelmezésének hagyományos problémáira a kultúrák közötti párbeszéddel.

A második fejezet a Ruszisztikai Központ tegnap és ma címet viseli. Ennek megfelelően itt az intézményről lehet olvasni: keletkezéstörténetről, jelentőségről, további feladatokról, emlékekről. *Hudecz Ferenc* akadémikus (az ELTE volt rektora) a létrejöttéről ír: 1990-ben, politikai ellenszélben sikerült létrehozni a Ruszisztikai Intézetet Szvák Gyulának, Krausz Tamásnak, Sz. Bíró Zoltánnak és Szilágyi Ákosnak. Majd 1995-ben az ELTE-re költözött és megalakult a Ruszisztikai Központ, 2009-ben kibővült a Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központtal és könyvtárral, 2010-ben pedig a ruszisztika mesterképzés és doktori program is elindult. A hagyományos egyetemi oktatás kiegészült kiadványsorozatokkal, metodikai szombatokkal, Fortocska galériával, kulturális programokkal. *A. L. Jurganov* (Orosz Állami Bölcsészettudományi Egyetem) a központ különlegességét a kiegyensúlyozott szemléletben látja: a kelet-európai központúságban, a társadalom állandó vizsgálatában, az erkölcsi-felvilágosító munkásságában, röviden egy nem hagyományos, országhatárokon átívelő tudományos központnak tartja. *I. O. Tyumencev* (Volgográdi Állami Egyetem) visszaemlékezésében azt emeli ki, hogy a budapesti Ruszisztikai Központ találkozóhely és műhely lett a nyugati és orosz ruszisztákszámára. *Ann Kleimola* (Nebrascai Egyetem, Lincoln) úgy definiálja a helyet, mint egy élénk, de békés szigetet, amely az orosz történelmet és kultúrát vizsgálja és értékeli.

A harmadik fejezet egyben a könyv címe is: Igyei i gyela, vagyis Eszmék és ügyek. Ennek a fejezetnek is több része van. Az eleje első ránézésre egy hosszú felsorolásnak tűnhet, de ez az a rész, ami kizárólag a tudományos munkára és teljesítményekre koncentrál. Itt olvasható a *Mészáros Zsófia* által összeállított bibliográfia Szvák Gyula eddig megjelent cikkeiről, monográfiáiról, tanulmányairól, recenzióiról, könyveiről, könyvszerkesztéseiről, illetve az ezekről írt recenziók. Ugyan a minőség mindig fontosabb a mennyiségnél, de nem lehet elmenni a számok mellett: 1974 és 2018 között 316 db mű köthető Szvák Gyula nevéhez. A teljesség igénye nélkül ezek között ott van a *Cárok és kalandorok, A „zavaros időszak" története*, az *Iván, a Félelmetes*, *Hamis cárok*, *Furkósbottal Európába?, I. Péter: érvek-ellenérvek*, *Oroszország története*, *Magyar Századok I–XIV.*, *A tizenkét legnagyobb orosz*, *Az Ankungyinov-ügy: Egy európai kalandor Moszkóviából*, *A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra*, *Mi az orosz? A magyarok (és mások) orosz-képéről* stb. stb.

A kötetben megtalálható azon nemzetközileg elismert folyóiratok felsorolása is, ahol Szvák szerkesztőbizottsági tagsággal rendelkezik. (Többek között a Rosszíszkaja (Otyecsesztvennaja) Isztorija, Isztorija i isztoriki, Uralszkij Isztoricseszkij Vesztnyik, Russzkij Voprosz, Canadian-American Slavic Studies, Quaestico Rossica.)

Ezek után megint a személyes dolgokba nyerhetünk betekintést. Szvák ugyanis nem csak történész, a bibliográfia részei a *Kvász Iván* álnéven írt tárcái, itt alulnézetből láthatunk rá az elmúlt félévszázadra. Nem tudományosan ír, személyes történetek követik egymást, ám ezekből a rövid írásokból néha olyan dolgokat tanulhat az olvasó, amiket tankönyvekből nem lehet elsajátítani. Felsejlik 1944, 1956, Kőbánya, a 9-es busz, család, államszocializmus, volt orosztanárok és diákok. Maga Szvák nyilatkozta ezzel kapcsolatban, hogy „olykor azt is be kell látnunk, hogy a történettudomány legitim módszereivel bizonyos problémákat soha nem lehet megoldani. Néha talán jobb helyette egyszerűen történeteket mesélni."

Majd a fejezet 33 nemzetközi konferenciát sorol fel részletes programokkal az elmúlt 20 évből, amelyeken Szvák szervező és/vagy résztvevő volt. Ezeknek a rendezvényeknek eredményei azok a konferenciakötetek, amelyek a Ruszisztikai Könyvek sorozatban jelennek meg. A monográfiákat, tanulmány és konferenciakötetet tartalmazó sorozat 1995 és 2018 között 44 darab művet adott ki. A központ másik állandó sorozata a Poszt-Szovjet füzetek, 1991 és 2017 között 22 darab jelent meg. Ezek mellett még a központhoz tartoznak a Ruszisztika MA Jegyzetfüzetek és az Orosz Negyed időszakos kiadvány. A fejezet végén több mint 40 fénykép tekinthető

meg 1975-től kezdődően. Ezek a képek Szvák Gyula személyes levéltárából származnak.

A könyv találóbb címmel nem is rendelkezhetne. Szvák Gyula számos eszmével, ötlettel rendelkezett és ezeket nem rejtette az asztalfiókba, a gondolatokat cselekedet követte, aminek az eredménye az a 40 éves szakmai és emberi teljesítmény, amit ez a könyv 300 oldalban megpróbál összefoglalni. Ám a konferenciák, közös kutatási projektek, könyvkiadások és az oktatás Szvák Gyulánál ugyanúgy folytatódnak, mint eddig, így nem lenne meglepő, ha 5–10 év múlva egy második kötet is követné a mostanit.

М. С. Петрова (szerk.): Идеи и Дела. К 65-летию профессора Дюлы Свака и 30-летию изучения исторической русистики в Будапеште. (Eszmék és ügyek. Szvák Gyula 65 éves és a budapesti történeti ruszisztikai kutatások 30 éves jubileumára). Аквилон, Moszkva, 2018. 312 o.

Farkas Ádám

A benáreszi konferencia

Benáresz, vagy ahogy az indiaiak mondják, Varanasi (régi nevén Kasi), kulturális szempontból India talán legfontosabb városa. A hagyomány szerint a teremtésért és pusztításért felelős Siva isten alapította. Régészetileg mindenesetre i. e. 1600-ra megy vissza az eredete.

Jelentőségének megfelelő az egyeteme. Néhány évet eltöltve Delhiben, azt kell mondani, hogy a Görög Tanszéket a JNU (Jawaharlal Nehru University) helyett a Benáreszi Egyetemre kellett volna tenni (ha nem oda, akkor a dél-indiai Poona-ba), ahol érzékenyebbek a hagyományra, nem utolsó sorban arra, amit a görröggel rokon szanszkrit nyelv közvetít, míg a JNU-n a filológia nem divatos, a nyelvészetről pedig az a közvélekedés, hogy az valami olyasmi, ami a modern nyelvek tanulását segítheti. A döntés azonban a régiek kezében volt és megszületett.

A konferenciának a „Seminar" nevet adták, és India szerepét vizsgálták a nemzetközi egymásrahatások és a globalizáció tükrében, a védikus időktől máig, ez év április 8-a és 10-e között.

A háromnapos, mind a tematika, mind a színvonal tekintetében változatos ülésszak alatt több mint 80 kutató kapott szót. A nem pontos számokat tartalmazó kísérő füzet szerint 48-an szóltak hozzá angolul és 40-en hindiül vagy más nyelven.

A füzet nem tartalmazza a meghívott ünnepi szónok, *U. P. Arora*, a JNU Görög Tanszéke nyugalmazott tanárának az előadását, amelyet az első helyre tettek. Arora hosszú és lendületes bevezetést tartott. Írásait és beszédeit ismerve, azt lehetne mondani, hogy ismételte önmagát, de az indiai szempontok mégis érdekesek lehetnek az európai szakmai közvélemény számára. Hangsúlyozta, hogy a görög hagyomány mennyire fontos az egész világnak, elsorolt számos görög nevet, amelyek között fontos és kevésbé fontos egyaránt szerepelt, mint olyanok, akik Indiát említik (Hekataiosz, Hérodotosz, Szkylax, Ktésziasz, Aiszkhülosz és Arisztotelész, Szophoklész és Hellanikosz), biztos, hogy nem rendszeres filológiai kutatás eredményeként szedve őket össze, valamint műveket is (pl. *Periplus Maris Erythraei*), ahol

a szerző ismeretlen. A perzsákat sem feledve egy „görög-orientális kontinuumot" tételezett. Az európai kutatás, bár világosak a görög hagyomány keleti gyökerei, a görög hatást (a rómaiakon keresztül) inkább Európa felé ismeri fel jelentősnek. Az indiaiak számára vízválasztó Nagy Sándor megjelenése. Hogy mi volt Sándor előtt, esetleges indoeurópai gyökerek, mitológia stb., majdnem teljesen kiesik a tudatukból. Az „indoeurópai" szót nem szeretik, az „árja" (= indo-iráni) fogalommal operálnak. E tekintetben Arora is következetlen: egy régebbi írásában az „indoeurópai megközelítés örvendetes térnyeréséről" ír, míg egy 2016-os konferencián megkérdezte, „Van még valaki, aki hisz az idoeurópai gondolatban?" A fogalmak alapjául szolgáló filológiai-nyelvészeti tudás világosan hiányzik nála is, másoknál is.

Rövidre fogva, az indiaiak számára olyan nevek fontosak [pl. Nagy Sándor, alapításai, illetve utódai, a Gandhara-művészet, az afganisztáni Ai-Khanum lelőhely, alighanem Sándor alapítása, de az eredeti Alexandria (?) név nem maradt fenn], akik és amelyek nagy, de rövid életű hatást gyakoroltak Indiában és a környező területeken, és akik műve hamarosan kusán és egyéb hódítások áldozataivá váltak. Jelentőség tekintetében ezek másod- és harmadrangúak az európai klasszika-filológiában és -archeológiában. A görög nevek, ha szerzőkről van szó, mindig *fordításokat* takarnak. Alig fordul elő, hogy valaki európai értelemben véve tanulmányozná a forrásokat.[1] Pl., ha már Nagy Sándor olyan fontos, a jelen sorok írója többször is megkérdezte, ismerik-e Plutarkhosz *Alexandrosz* című írását, amely túl azon, hogy adatokat tartalmazó színes életrajz (hogy mennyire használható a történettudományban, más kérdés), *nyelvileg* nem nagyon nehéz írás; alkalmas és inspiráló lehetne néhány klasszikus után, a koiné-ba való átmenetként, az olvasásra. Senki nem ismerte. Indiában az, amit a klasszika-filológiában „auctorolvasásnak" neveznek, ismeretlen. A jelen szerző tapasztalatai szerint csak a Szanszkrit Intézet érdeklődő diákjai lennének alkalmasak és elég felkészültek, de a „haladó" JNU a szanszkritot sem „kedveli". Az intézet el van szigetelve. Így nem megy a dolog. Először tisztába kell jönniük azzal, hogy mit akarnak. Hosszú ideig nem is fog előfordulni semmi rendszeres foglalkozás, mivel még a jelen tanszék is a JNU-n két évre elosztott kredites kurzusokat takar, nem szabályos szakot. Két év alatt pedig nem lehet egy nyelvet megtanulni. Az a gyanú kezd

1 Világosan ezt a benyomást kelti pl. az egyik legtekintélyesebb régebbi kutató, *A. K. Narain,* a The Indo-Greeks című munkája javított kiadásában (Delhi 2003). A fenti Periplust mint "Schoff, The Periplus of the Erythraean Sea"-t idézi (164[1]). A későbbiekben is az antik szerzőket majdnem mindig angol címmel említi, ahol pedig francia vagy német a forrása, gyakori a helyesírási hiba. Pl. a minden klasszikus-filológus által ismert *Felix Jacoby* műve nála "Fragments der griechischen Historiker" stb. (536. o.). Görög nevek csak a bőségben fennmaradt numizmatikai anyagban szerepelnek.

megfogalmazódni, hogy a indiaiakat a hagyományuk akadályozza. A szentnek tartott szanszkrit szövegeket gyakran kívülről megtanulják (ahogy görög gimnáziumokban is gyakran csak bemagolják az ógörögöt és a latint), és hogy az eredetileg is homályosnak szánt szöveg pontosan mit jelent és hogyan, vagy másodlagos a számukra vagy – úgymond – *meditálás* szükséges a megértéséhez. Az európai filológus, bármekkora szellemi energiák szabadulnak is fel a meditálásban, ezt nem fogja elhinni.[2] A filológia majdnem ugyanakkor született, mint amikor Európában felismerték a szanszkrit jelentőségét, és ezt követően megszületett az összehasonlító történeti nyelvészet, amelyet ma, angolszász területen „indoeurópai nyelvtudomány" helyett „comparative philology"-nak neveznek. Ez a terület a klasszika-filológiával együtt elképesztő eredményeket hozott.

Arora után a többiek következtek. Az egyenetlen színvonallal nem kell foglalkozni. Ami feltűnt: úgy szokták tartani, hogy a régészet fejletlen Indiában. A meglátás talán idejétmúlt, mert ehhez képest nagyon sok régészeti előadás hangzott el.

Az egyik fő téma érthetően az Indus-völgyi civilizációk voltak, azok kronológiája, hordozóik, az a kérdés, hogy kik voltak pontosan, mi volt a nyelvük. A probléma nemzeti összetevővel is bír az indiaiak számára. Nekik nem közömbös, hogy idegen hódítók érkeztek-e vagy autochton civilizációkról volt-e szó. A görög őstörténet hasonló bár jobban megoldott kérdéseket vet fel. Ennek ellenére, ahogy Görögországban nem kevés a dilettáns hozzászólás, úgy Indiában is sok a hasonló színvonalú próbálkozás. A kérdés nem eldöntött. A legjobb szakértő neve, a finn *Parpoláé* szóban és írásban nem hangzott el. *D. P. Sharma* hozzászólása (kísérőfüzet, 18–21. o) a Saraswati-kultúrát és a rigvédai kronológiát vizsgálja. Úgy látja, hogy

2 Egy nyelvészt megkérdezve, az a válasz adódott, hogy a „meditáció" tulajdonképpen európai fogalom. Az ind hagyományban a szövegek tekintetében nincs ilyen. Pontosabban ez a fogalom négy egymást követő szövegmegközelítési módot takar: az első a paṭhanam vagy śravanam ('[fel]olvasás – [oda]hallgatás'), a második a mananam ('fejben való ismétlés'), a harmadik a cintanam ('gondolkodás a szövegen'), a negyedik a mididhyâsanam ('töprengés a szövegen'). Így lehet. Ismert, mennyire fontos az oralitás Indiában. Az oralitás igen fontos volt az indoeurópai régiségben is, és azt követően a görögöknél és a rómaiaknál. E nélkül nem lenne Íliász és Odüsszeia. De a görögök korán, Peiszisztratosz alatt, lejegyezték a szövegeket, és ettől kezdve a fejben tartás és az írásbeliség egyaránt fontos volt, majd az alexandriai kortól beköszöntött a filológia, a XVIII. században pedig a mai értelemben vett máig fontos megközelítési mód. Az indiai hagyomány tehát az értelmezéshez kevés. Ott, ahol a kutatás már eredményre jutott, nincs min „töprengeni", legföljebb, ha valamilyen értelmezés hibás vagy valaki valami jobbat javasol és azt indokolni is tudja. Az európai preparálja a szöveget (kiírja az ismeretlen szavakat), etimológiai és más szótárakat használ, nyelvtant és történelemkönyveket forgat, és ott gondolkodik el, ahol a kutatás még nem jutott eredményre, vagy ahol esetleg pontosítani lehet valamit.

a legrégibb (i. e. 5500-3600-ra tehető) Sindhu-Saraswati (az elnevezést a szerző javasolja, aki maga is felfedezett Harappa-lelőhelyet) kultúra eredete Délnyugat-Ázsiára tehető. Ezek kapcsolódnak a rézkori kora Harappa – Harappa művelődéshez és a legkorábbi Rigvéda-hagyományhoz. Fontos hír, hogy Vasant Shinde újabb ásatásokat vezetett a kérdéses területen és koreai, valamint japán közreműködéssel DNS-mintákat gyűjtött össze. Úgy hírlik, hogy a jelentés el is készült, de még nem publikálták (21. o.). Sharma azt várja az eredménytől, hogy eldől, „védikus árják" (= indo-irániak) voltak-e a Sindhu-Saraswati civilizáció hordozói, vagy proto-dravidák vagy vegyes populáció. A kérdéshez több előadás kapcsolódott, pl. *Nasreen Begumé* (24–35. o.), aki az Indus-völgyi civilizáció kereskedelmi kapcsolatait elemezte, vagy *R. P. Pandey*-é, aki egy Saraswati-lerakatot vizsgál Allahabad magasságában (56. o.). *Mohamed Naseem* (76. o.) az Indus-völgyi civilizáció területén talált súly- és űrmértékeket elemezte. A kérdés két szempontból lényeges: a mértékek egységesítettek voltak, tehát kiforrott tevékenységre utalnak, másodszor, hogy a leletek nyugati, egyiptomi és sumer kapcsolatokat engednek meg. Tény, hogy a korai Indus-völgyi természeti adottságok eltérőek voltak, élénk hajózás és kereskedelem minden további nélkül elképzelhető.

A második vegyes csoportba tehetők azok a beszámolók, amelyek valamilyen görög hatást vagy kapcsolatot elemeztek. Ilyen pl. *Dilip Kumar* hozzászólása (16. o.), aki – megtartva a szerző helyesírását – a Gangeszmenti Buxar terület terrakottáit mutatta be. A Maurya-dinasztiához (i. e. IV–II. század) köthető buxari anyag világosan görög hatást mutat. *Vinay Kumar* a Gandhara-kultúrára gyakorolt klasszikus (azaz görög) hatást elemzi női buddhista ábrázolásokon keresztül (28–29. o.). Ez a művészet inkább a tulajdonképpeni Buddha-ábrázolások okán fontos, amelyek szintén letagadhatatlan görög hatást mutatnak. *Sweta* (31. o.) hasonlóképpen hellenisztikus hatásokat mutat ki a Maurya-birodalom (amely egykor átfogta az indiai szubkontinens nagyobb részét) művészetében. *Sima Yadav* a Sindhu-Saraswati periódusra keltezi a Selyemút kezdetét olyan értelemben, hogy India kereskedelmi kapcsolatai a nyugati világgal legalább a III. évezredre datálhatók vissza, és ez vezetett el a Selyemút megjelenéséhez. A Selyemút pusztulásával, a kereskedelem nem szűnt meg, áttevődött a tengeri útvonalakra (41. o.). Számos más hozzászólás főleg az Indián belüli, közvetve „nemzetközi" jelenségeket írja le. Ezek között fontos a *kocsi* esete. A „ratha" szó 'kocsit' jelent (a pontosság kedvéért: főleg 'harci kocsit'). Az ácsmunka, és főleg a kocsikészítés logikusan már a védikus időkben fontos volt. A „kocsisok", vagyis a *kocsikészítők* alkasztját nagy tisztelet övezte.

A Rigvédában több himnusz méltatja Rathát, a *ratha* létrehozóját. Úgy tűnik, a technológia titkos volt, és az ismerőik nagy keresettségnek örvendtek (Smriti Sarkar, 27. o.).[3]

Végül több hozzászóló méltatta a németek indológiai tevékenységét, ami annyiban is örvendetes, hogy az angol orientációjú indiaiak közül csak kevesen tudnak németül, miközben a német hozzájárulás igen jelentős. A nevek, különösen a német nyelvterület befolyása alatt állók számára ismertek: *F. V. Schlegel, Max Müller, Th. Benfey, A. Weber, O. Boehtlingk,*[4] *H. Jacobi, L. Alsdorf, F. Stenzler, A. Thumb, H. V. Glasenapp, P. Thieme, K. Mylius, W. Morgenroth, W. Ruben, W. Halbfass* és még sokan mások.

A jelen sorok írója *Dimitriosz Galanosz*ról, az első és szinte máig egyetlen igazi görög indológusról beszélt.[5] A témát az indokolta, hogy Galanosz négy évtizedet élt Benáreszben, és az életét is ott fejezte be 1833-ban. Sajátos pályafutásról és életműről van szó. 1760-ban született Athénban, majd

3 Ehhez azt lehet hozzátenni, hogy Indiában valójában négy kaszt létezett, illetve létezik ma is: a négy varna. Ezek a Brâhmana (papi, uralkodói rend), Kṣatriya (harcosok), Vaiśya (kereskedők), Śűdra (érinthetetlenek). Az indiai történetírás úgy tartja, hogy ezek eredetileg foglalkozásbeli kategóriák voltak. Az alkategóriákat, terminológiai lazasággal, szintén „kaszt”-nak nevezik. Ezek száma jóval több. A kocsival kapcsolatban egy érdekes személyes eset: a jelen sorok írójának egy órájára járt egy Aishwariya – európai fogalmak szerint – „keresztnevű” hallgató, aki, ha képességeiben nem is, de megjelenésében, öltözködésében rendkívüli és modorában kifogástalan volt. Egy kérdés nyomán kiderült, hogy akit Aishwariyának hívnak, az a kocsikészítők kasztjához tartozik, és ezek mind a mai napig dúsgazdag és társadalmilag előkelő csoportot alkotnak. Ami az „érinthetetleneket” illeti, nagy a társadalmi nyomás, hogy ez a kaszt, illetve a kasztrendszer egyáltalán, eltűnjék. Napjainkban az őshonos rendszer lassan változik. A jelen sorok írója személyes benyomása, amelyet beszélgetésben megerősítettek, hogy a legfelsőbb kaszt (női tagjai legalábbis) szinte bocsánatot kérnek, hogy a világon vannak (ez jól érezhető a „haladó” JNU-n), és tulajdonképpen új egyenlőtlenség alakul ki, amennyiben az agresszív „alsó” kaszttagok „hátrányos helyzetüket” egyensúlyba hozandó, ellentételezés nélküli privilégiumokat követelnek maguknak, gyakran sikeresen, ezzel új, nem érték alapú egyenlőtlenséget hozva létre. A brahmin nők helyzete nehéz: a kasztjukon kívül nem házasodhatnak. Ha mégis megteszik, szüleik kitagadhatják őket, és ami még veszélyesebb, a rokonok megölhetik a vőlegényt vagy a fiatal férjet. Ez vidéken fordul elő, kevésbé a fővárosban. Egy megoldás ilyen nők számára, ha nem akad megfelelő férj, hogy külföldihez mennek férjhez. Ez sem kedvelt, de a „művelt külföldieket általában nem bántják”. (És az ilyenek, tesszük hozzá, biztos, hogy nem falun fognak élni). A férfiak esetében nincs ilyen probléma: nem tekintik örvendetesnek ugyan, ha egy magas rangú férj alsóbb kasztból választ feleséget, de a gyakorlat következmények nélkül elfogadott.

4 Boehtlingk vagy Böhtlingk holland volt, de németül írta máig egyedülálló szanszkrit szótárát.

5 Bizonyos fokig Galanoszhoz hasonlítható a „renegát” francia *Claude Martin,* aki átpártolt az angolokhoz. Az összes európaival ellentétben nagy vagyonát Indiában invesztálta, illetve hagyta. Emlékét minden évben szeptember 13-án megünneplik (ld. Shalini Awasthi összefoglalását a kísérő füzet 25–26. oldalain).

szülővárosa után Meszolongiban, Patmoszon,[6] és Konstantinápolyban (Isztambulban) tanult. Kevéssé ismert, hogy a török uralta Görögországban a tudomány be volt tiltva. Tanulni csak teológiát lehetett, és ami abba még bele volt érthető: filológiát, grammatikát, retorikát. Ezt tette Galanosz is, tanult görögöt, latint, és amit még lehetett. Minden azt mutatta, hogy pap lesz belőle, végül azonban az ambiciózus fiatalember visszautasított egy középtörökországi papi állást, és elfogadta egy éppen Isztambulban tartózkodó közvetítő ajánlatát: jöjjön Kalkuttába házitanítónak az ottani görög kereskedelmi kolónia tagjai számára. Hat hónapos hajóút után meg is érkezett az akkor élénk kereskedelmi és kulturális kelet-indiai központba.

Mivel angolul nem tudott, rögtön nekilátott, és rövid idő alatt könnyen és kitűnően megtanulta a nyelvet. Úgy látszik, nagyon jól megfizették, mert négy évvel később úgy döntött, hogy abbahagyja, Benáreszbe költözik és csak a tudományokkal és a nyelvtanulással fog foglalkozni. Holt és élő nyelveket egyaránt tanult, és a lexikográfiának és a műfordításnak szentelte az életét. Hatalmas hagyatékot tudhat maga mögött, amelynek csak egy része jelent meg nyomtatásban. Többek között egy szanszkrit–angol–görög szótárt, amelyet néhány éve adtak ki először Athénban. Lexikográfiai jelentőségét talán az mutatja a legjobban, hogy a Böhtlingk-féle legnagyobb szanszkrit szótár több százszor, ha nem még gyakrabban idézi a nevét. Tudományosság tekintetében semmi elmarasztalót nem lehet mondani Galanoszra. Nincs adat arra, hogy ismerte volna *William Jonest* vagy az írásait, de tény, hogy etimologizálásai helyesek.[7] Megjelent műfordításainak pedig az első darabjai az MTA-n is megvannak.[8]

Galanosz vagyona olyan jelentős volt, hogy felkeltette az angol hatóságok gyanúját, és egy ideig megfigyelés alatt tartották. Furcsa, visszavonuló, csak kevesekkel érintkező, zárkózott életmódján kívül azonban mást nem

6 Meszolongi, mielőtt a török ostromban megsemmisült, jelentős kulturális központ volt. Patmoszon, ahol a hagyomány szerint János evangelista vetette papírra apokaliptikus látomásait, a kora középkortól kolostor működik hatalmas könyvtárral. Galanosz itt nyolc évet töltött el.

7 Ismeretes Sir William Jones 1786-os nagyhatású bejelentése Kalkuttában a Royal Asiatic Society éves közgyűlésén a szanszkrit, a görög, a latin valamint további európai nyelvek közötti hasonlóságokról, amelyek természete olyan, hogy lehetetlen kölcsönzéseket feltételezni. Következésképpen azt kell gondolni, hogy ezek a nyelvek közös ősre („forrásra") mennek vissza, „amely talán már nem is létezik". Hagyományosan ezt az eseményt tekintik a nyelvtudomány (vagyis a nyelvekkel való tudományos foglalkozás) megszületése pillanatának. Jones az emberi szellem más területeire is kiterjesztette a megfigyeléseit, pl. a mitológiára.

8 Így az 1845-ben Athénban megjelent Ottó királynak dedikált első kötet, amely többek között a nyelvészeti szempontból is fontos Bhartṛharitól tartalmaz részleteket.

találtak. Arra lehet gondolni, hogy a saját sikeres kereskedelmi tevékenységén kívül, amelyet még Görögországban kezdett meg, egy szintén kereskedő és korán elhunyt, egyedülálló, Fjodorov nevű orosz barátja rá hagyta a vagyonát.

A vagyon nagyobb részét, miközben a rokonait is állandóan segítette, egy Görög Tudományos Akadémia megalapítására szánta. Rendelettel az Ottó alatt megindított Athéni Egyetem költségeire fordították az összeget. Galanosz így az Athéni Egyetem fő szponzora lett. Az utókor nem hálás: nemcsak kéziratban maradt műveinek jó része (pl. egy perzsa szótár, szójegyzékek, fordításainak a fele), hanem Orientalisztikai Tanszék, vagy legalább indológia szak sincs máig egyetlen görög egyetemen sem. Dimitriosz Vasziliadisz, aki a Benáreszi Egyetemen doktorált filozófiából, jelenleg oktató az Athéni Egyetem Idegennyelvi Lektorátusán, egyéni próbálkozás keretében fejti ki a tevékenységét. Ő újította fel Galanosz benáreszi síremlékét is.

* * *

Az utolsó napon, egyéni kezdeményezésben, a Görög Tanszék volt és jelenlegi tagjai küldetésüknek, de kötelességüknek megfelelően is, főhajtással éltek Galanosz síremléke előtt. Az idők folyamán megrongálódott emlékművet néhány éve felújították. Most, ha nem gondozzák is, egészben fennáll, és a sírfelirat az elhunytat három nyelven, angolul, görögül és perzsául méltatja. A síremlék számos Indiában elhunyt angol emlékműve társaságában hirdeti Galanosz érdemeit az örökkévalóságnak.

International Seminar on Foreign Interactions and Globalization of Indian Art and Culture (from Vedic to Modern Times). (Nemzetközi konferencia: az indiai művészet és kultúra szerepe a nemzetközi kölcsönhatások és a globalizmus tükrében a védikus időktől modern korunkig) In collaboration with Manav Sanskriti Shodh Sansthan, Varanasi; National Museum Institute of History of Art, Conservation & Museology, Janpath, New Delhi (April 8–10, 2018). Abstracts compiled and edited by Vinay Kumar. Delhi, Ashok Vihar: B. R. Publishing Corporation, 2018. 152 o.

Katona L. Endre

HISTORIOGRÁFIA

Kísérlet a public history megszelídítésére

A 2018-ban megjelent kötetből megtudhatjuk, hogy a történelemoktatásban ma már felhasználható akár az okostelefonon játszható Pokemon Go! alkalmazás is, német egyetemen a Borgiák című filmsorozatról született szakdolgozat, történészek pedig Facebook és Twitter tartalmak elemzését ajánlják a hallgatók számára. Úgy tűnik, az utóbbi évtizedekben jelentősen megváltoztak a nagyközönség „történelemfogyasztási" szokásai.[1] Egyrészt megnőtt az étvágy, másrészt az akadémikus közeg számára nehezen követhető terepekre vonult át. Az itt ismertetendő könyv fontos kalauz ebben a rohamosan átalakuló világban, amelynek historiográfiai előzményeit és következményeit, valamint elméleti megközelítéseit is tárgyalják.

A munka német szerzőpárosa régóta foglalkozik a public history kérdéseivel az egyetemi oktatás keretein belül. *Martin Lücke* a berlini Friedrich–Meinecke Institut munkatársa, *Irmgard Zündorf* pedig a potsdami jelenkortörténet-intézeten belül dolgozik, s kifejezetten a public history szakértőjeként működik. A két intézet közötti szoros együttműködésnek köszönhetően (2008-tól MA-képzést is nyújtanak a kérdéskörről) jött létre az alább ismertetett kötet, amely minden bizonnyal a tárgy oktatásának eddigi tapasztalatait, illetve a témában felhalmozott tudást próbálja összefoglalni.

De mit is értsünk a public history[2] fogalmán? A szó szerinti fordítások különböző változataiban kikerülhetetlen a nyilvánosság, szélesebb közvélemény szerepének hangsúlyozása. Történelem a nyilvánosságban vagy történelem a nyilvánosság számára. Azóta létezik, mióta van történetírás,

1 A problémához magyarul lásd még: „Kétségkívül, a történelem iránt manapság egyértelmű igény van, de nem feltétlenül a szakmai történettudomány iránt. A történelem egyes nézőpontok szerint „fogyasztási cikk" lett (persze valamennyire mindig is az volt, de e folyamat néhány évtizede radikálisan felgyorsult), a public history (az angolszász terminust talán „hétköznapi történelemként", a „nagyközönség történelmeként" lehetne fordítani) egyre erőteljesebben van jelen, s a kultúra majd' minden szférájában kifejti hatását." *Kisantal Tamás*: TörténNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről. *Aetas* 2012/1. 199.

2 A szerzők néhányszor használják még a németre lefordított változatot: angewandte Geschichte, kb. „alkalmazott történelem", „történelem a gyakorlatban".

ám eddig nem képezte komolyabb kutatás tárgyát, mert az akadémikus történészi szakma mindig is lenézte a múlt közvetítésének ezen (népszerűsítő) formáit – vélik a szerzők. Szerintük a sokáig parlagon hevert területtel azért kell most egyre inkább foglalkozni, mert napjainkban magának a jelenségnek, valamint az iránta való érdeklődésnek valóságos „boom"-jának lehetünk szemtanúi. Ez a felértékelődés sok tekintetben az egyetemi hallgatók számának drasztikus növekedésével áll összefüggésben és az Egyesült Államokból indult ki: az 1970-es évektől tartó folyamat lényege, hogy a tudományos pályán végül munkához nem jutó, történészi végzettségű tömeg éles bírálatban részesítette az akadémikus történetírást, mondván, újabban egyre inkább nő a szakadék a tudomány világa és a nagyközönség között. A kihívásra hamar megérkeztek az első intézményes válaszok. Néhány egyetemen (pl. University of California, Los Angeles, 1976) külön hangsúllyal kezdték el, hogy a hallgatókat a történelem nyilvánosság előtti prezentálására, továbbá a médiában való szereplésre felkészíteni. Hamarosan megalakultak a különböző szakmai képviseletek, például a public history „professzionalizációját" szorgalmazó National Council on Public History (1980), vagy a The Public Historian nevű szakfolyóirat (1978).

A public history fontosságát a posztmodern kihívás nyomán keletkezett historiográfiai fejlemények csak felerősítették: a korábban jelentéktelennek gondolt témákra, a mindennapokra való történészi fókuszálás, valamint a személyes források (naplók, levelek, interjúk) előtérbe kerülése mind hozzájárultak a történelem demokratizálódásához, az érdekeltek körének kibővítéséhez. A public history oktatása inkább Ausztráliában és az Egyesült Államokban intézményesült, Európában a dolog még gyerekcipőben jár – bár a szerzők szerint üdítő kezdeményezések indultak útnak Németországban, ahol egyre több helyen kínálnak az egyetemisták számára ilyen kurzusokat.

Általánosan elfogadott meghatározásról nem beszélhetünk a public history kapcsán, ami az eddigi főbb definíciós kísérletek áttekintése után válik szemléletessé. *Robert Kelly* 1978-ban úgy fogalmazott, hogy a műfaj alatt *a szaktörténészi módszerek akadémikus körökön kívüli területeken (média, múzeumok) való alkalmazását* kell érteni. Ez a megközelítés a nagyobb nyilvánosságot egyszerű passzív befogadó közegként képzeli el. Jóval szélesebb tartalmat adott a kifejezésnek *Charles Cole* (1994): *történelem a nyilvánosságért, a nyilvánosságról és a nyilvánosság által*.[3] Cole ezek szerint már több pólussal számolt a történeti tudás előállításánál, nála a szélesebb közönség aktívan részt vesz a folyamatban, maga is írja saját

3 History for the public, about the public and by the public.

történeteit, függetlenül az akadémikus világtól. A National Council on Public History 2007-ben közölt definíciója inkább egyfajta módszerként, sőt mozgalomként írja le a public historyt, amely *a történettudomány eredményeinek közérthető módon történő közvetítéséből* áll. Hogy pontosan milyen módszerről van szó, az itt persze kérdéses marad. A kötet szerzőpárosa a különböző nézeteket igyekszik áthidalni saját fogalomalkotásával. Szerintük *minden olyan történeti ábrázolás ide tartozik (akár történészi, akár nem), amely nem akadémikus jellegű nyilvánosságot céloz meg, de jelenti a történettudomány azon részdiszciplínáját is, amely a történelem nyilvánosság előtti prezentálásának módjait vizsgálja*. Mindezzel már feladatokat, konkrét célokat is kijelölnek: a public history kutatójának a történelem konstruktív jellegét, a múlt-konstrukciók előállításának módjait kellene vizsgálnia, forrásai pedig – többek között, hiszen a sor végtelen hosszúságú – filmek, számítógépes játékok, kiállítások, blogbejegyzések, megemlékezések, regények, pamfletek. Ahhoz, hogy a történész ki tudjon lépni az akadémikus terepről a nagyközönség elé, értenie kell a nyilvánosság tereinek működését, ahol óhatatlanul is magas fokú diverzitással, több különböző történelemfelfogással fog szembesülni. Mivel a nyilvánosság a társadalom politikai tere, megjelennek benne a különböző hatalmi relációk, így a *faj* (az amerikai fogalom helyett a németben inkább az etnicitást használják), *osztály* és *gender* kategóriái, amelyek sok tekintetben egybemosódnak és nagy mértékben összefüggésben állnak egymással. A public history professzionális műveléséhez tehát a történésznek értenie kell a társadalom működését, és akkor jár el jól, ha inkluzív emlékezetkultúra kialakításához járul hozzá. Ez azt jelenti, hogy tudatosítania kell, kiket marginalizál, felejt el a hatalom akkor, amikor emlékezik (pl. nemzeti hősökre), és fel kell tennie a kérdést, hogy kikre és milyen politikai célokból emlékezik egy adott kor? Az itt ajánlott recept a posztmodernből táplálkozik: a public history művelőjének láthatóvá kell tennie a hatalom nélkülieket az emlékezés segítségével. Nem cél, hogy egy közös, domináns emlékezet jöjjön létre, inkább egy olyan terep megalkotásáról van szó, ahol egymás mellett létezhetnek akár eltérő emlékezetkonstrukciók is.

A következő fejezetben (A public history módszertani megközelítései) a szerzők felsorakoztatják és hasznosítani próbálják az utóbbi évtizedek számos „fordulata" (visual turn, material turn, sound turn stb.) által létrehozott új tudást és forrásszemléletet. Az új felfogás szerint az anyagi tárgyak vagy a képek már nem csupán passzív tükörképei egy letűnt korszaknak, hanem maguk is folyamatos alakítói a jelennek attól függően, hogy milyen kontextusban értelmezzük őket. A látáshoz hasonlóan a hallás is kulturális jelen-

ség, amely ki van téve a történeti változásnak. Nem csak a jelenkortörténet kutatható azonban ilyen szempontok szerint (ezt gondolnánk, hiszen hangfelvételeket csak onnan ismerünk), ugyanis mindig a kérdésfeltevésünk (itt: hogyan értelmezték a hangokat egy adott korban?) jelöli ki a forrásainkat: született már történészi munka a kora újkori parasztháborúk zajtörténetéről, kommunikációs rendszereiről is. A könyv üzenete világos. A nyilvánosságot megcélzó történésznek tisztában kell lennie reprezentációs eszközeinek befolyásoló erejével és konstruktív jellegével, amit a közönség számára is nyilvánvalóvá kell tenni. Az eddig leírtak nem jelentik egyébként az anything goes, a minden relatív elvének érvényesítését, mert a public historian leteheti a voksát a számára pozitívabb, elfogadhatóbb történelemértelmezés mellett, még ha elfogadását nem is szabad ráerőltetnie közönségére.

Külön rész tárgyalja a bevezetőben már említett forrástípusokat, amelyek a nagyközönség számára a múlt közvetítőiként funkcionálnak. Ide tartoznak a regények, a történelmi ismeretterjesztő magazinok, képregények, játékfilmek és dokumentumfilmek, számítógépes játékok, az internetes fórumok vagy épp a mindenki által alakítható wikipédia. A szerzők – üdvözlendő módon – azt javasolják, hogy pl. a filmek és regények esetében ne az legyen a fő kérdésünk, mennyire „hitelesek", hanem inkább azt vegyük górcső alá, milyen politikai és kulturális céllal születtek, milyen ábrázolási technikákkal konstruálják meg és közvetítik a múltképeiket – még egy dokumentumfilm is lehet konstrukció, mert a kommentátor diskurzusa általában egységes narratívává fűzi a bemutatott archív képsorokat. A számítógépes játékok kutatásánál fel lehet tenni a linearitás/determinizmus kérdését és elemezni lehet a játékos szerepét, amely a történelmi szubjektuméhoz hasonló.

A szerzők közel negyven oldalon át foglalkoznak a múzeumokkal és emlékhelyekkel, mert szerintük a public history központi intézményeiről van szó. A múzeumok történetében a történetírás paradigmaváltásai látványosan tükröződnek: egy NSZK-ban rendezett kiállítás (Preußen – Versuch einer Bilanz – 1981) a porosz történelmet nem az elitek szemszögéből, hanem mindennapi használati tárgyakon keresztül mutatta be. A múzeumok és a történetírás témáinak egybecsengése nem meglepő, ha tekintetbe vesszük a szerzőpáros intését, amely szerint a múzeumokban kiállított tárgyak mindig egy bizonyos jelentés-összefüggésbe (Sinnzusammenhang) ágyazódnak, ezen összefüggések pedig kölcsönhatásban állnak a történetírás változásaival. Újabban más lett a látogatókhoz való viszonyulás is, akikre a kurátorok már nem pusztán az információ passzív befogadóiként tekintenek, hanem az interaktivitásnak köszönhetően aktív részvételt tesznek lehetővé számukra. Ezek a kiállítások elsőrangú forrásai lehetnek a public history

kutatójának, aki a bemutatott tárgyakat a *Clifford Geertz* nevéhez fűződő „sűrű leírás" módszerével elemezheti, illetve rákérdezhet a múzeum politikai, anyagi kontextusára, tematikai súlypontjaira. A könyv szerzőpárosa szerint a megőrzendő anyagi javak gyűjtésébe a jövőben sokkal szélesebb rétegeket kellene bevonni, nem pusztán egy-egy szakértőre bízni, hogy mit konzerváljunk az utókor számára – ezáltal a múzeumokat is egyre inkább az inkluzív emlékezetkultúra (a fogalom visszatérően pozitív jelentést kap a műben) kialakítóivá emelhetjük.

Az utolsó nagyobb fejezetben a szerzők a public history és az oktatás kapcsolatát elemzik, ahol leginkább gyakorlatias megfontolásokat ajánlanak a téma iránt érdeklődő hallgatók számára, továbbá etikai szempontokat vetnek fel. Súlyos etikai probléma, hogy hol húzzuk meg a határt a szórakoztatás és a tudományos hitelesség között. Hogyan legyen a nagyközönség számára előadott múlt-reprezentáció egyszerre szórakoztató és szakmailag releváns? Bár pontos előírást nem kínálnak, úgy vélik, hogy az egyetemi végzettség mindenképpen szükséges a kellő szakmai alapozáshoz, továbbá fel kell készülni rádióban, televízióban való szereplésre, ahol a beszédkészségnek jelentős szerepe van. A legjobb, ha a public historian valamilyen szervezethez vagy alapítványhoz csatlakozik, hogy így nagyobb hatékonysággal vehessen részt a szakszerű, mégis szórakoztató múlt-közvetítésben. Különös fontosságú az ún. „His-Tourismus" jelenségében való aktív részvétel, mert itt a történész idegenvezetőként közvetlenül érintkezhet a történelmet fogyasztani kívánó látogatókkal. A kötet végül különösebb konklúzió nélkül zárul, az egyes résztémákban való elmélyedéshez pedig a rendkívül gazdag, tematikusan összeállított bibliográfiához utalják az olvasót.

Az ismertetett munka egyik legnagyobb erénye, hogy magas elméleti felkészültséggel szintetizálja a public history témakörében keletkezett tudásanyagot, és számos, eligazodást segítő fogalmi keretet próbál kialakítani. Ráadásul az elméleti fejtegetések mellett praktikus fogódzókat is nyújt, illetve a public history megközelítési módjainak, továbbá a lehetséges MA-szakdolgozatoknak valóságos példatárát közli, ahonnan számos ötlet meríthető. Úgyszintén nagy segítséget nyújt a tematikus, rendkívül naprakész bibliográfia, amely alapján a public historyról való tudását mélyítheti az olvasó. A felsorolt erények mellett a munkával szemben két kifogásom van. Vitatható szerkezeti megoldás, hogy a szerzők a múzeumoknak és az emlékhelyeknek szánták az egyik leghosszabb fejezetet, ugyanis kérdéses (persze nehezen mérhető), hogy valóban ezek az intézmények a public history legfontosabb közegei. A számtalan egyéb megemlített médium (pl. az internet) hatása, azt gondolom, legalábbis vetekszik a múzeumokéval, ha

az általa megszólított közönség nagyságát vesszük figyelembe.[4] A másik kritikai megjegyzésem arra irányul, hogy a szerzők szinte említést sem tesznek a public history fundamentalista, ideológiailag kétséges kinövéseiről és formáiról.[5] Nemes célkitűzés a különböző emlékezetek, történetek egymás mellett élését biztosító nyilvánosság kialakítása, de mi történik akkor, ha egy-egy ilyen történet a többi felszámolását tűzi ki célul, vagy éppen az akadémikus történetírás megsemmisítésére törekszik?[6] Elvégre a holokausztta-gadó David Irving büszkén hirdette – egyesek számára pedig éppen ez adta a vonzerejét –, nincs történészi képzettsége és nem tartozik az akadémikus közeghez.[7] A könyvben esetleg szó eshetett volna arról az örök, nehezen eldönthető kérdésről, hogy a történész miként kezelje a public history ezen, a tudományosság szempontjából „*legalábbis gyanús*"[8] változatait. Így ugyanis legalább annyira szól a könyv a public history jelenségéről, mint arról, hogy a szerzők milyennek szeretnék látni azt a jövőben: szakmai képzéssel bíró, a public history sajátos megközelítési módjait felhasználó történészek által felügyelt/befolyásolt nyilvános térnek. Az is igaz azonban, hogy a public history elemzéséhez, az ahhoz való viszonyuláshoz a német szerzőpáros kifejezetten jó kiindulási alapot nyújt, ehhez munkájuk megkerülhetetlen, célkitűzésük (a történészek „terepre" való felkészítése) pedig sok tekintetben üdvözlendő.

Martin Lücke – Irmgard Zündorf: Einführung in die Public History. [Bevezetés a public history-ba] Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2018. 208 oldal.

Törő László Dávid

4 Az internetes fórumok kommentárjai alapján a szaktörténetírói eredmények lecsapódását méri: *Illik Péter*: A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban. Bp. 2015.

5 Egyedül a képregények tárgyalásánál jegyzik meg, hogy ezt a műfajt az ideológiai propaganda könnyen felhasználhatja, mert a kép és szöveg együtt nagyon szuggesztív erejű.

6 Ld. erről: *Gyáni Gábor*: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. In: Uő: Nép, nemzet, zsidó. Bp. 2013. 173–210.; *Erős Vilmos*: Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története. Bp. 2015. 405–406.

7 Irvingről és a peréről bővebben ld.: *Törő László Dávid:* Public history az ítélőszék előtt. A Tagadás című filmről. http://ujkor.hu/content/public-history-az-iteloszek-elott-tagadas-cimu-filmrol Letöltve: 2018-08-04

8 *Gyáni Gábor*: A nemzeti versus transznacionális történetírás dilemmái. In: Kovács Kiss Gyöngy (Szerk.): A történész műhelye. Kolozsvár, 2015. 79. 1. Jegyzet.